

Univerzita Karlova

Filosofická fakulta

Ústav jižní a centrální Asie

Diplomová práce

Bc. et Bc. Zuzana Hrnčířová

Batanagar: Baťovy závody a život Čechoslováků v Indii v letech 1934-1950

Batanagar: A Bata Company Town and the Life of Czechoslovak Expatriates in India
during the Years 1934-1950

Praha 2017

Vedoucí práce: Mgr. Martin Hříbek, Ph.D.

Poděkování:

Chtěla bych poděkovat paní Haně Gregorové za milé přijetí na osobních návštěvách a ochotné předání veškerých svých vědomostí o životě v Batanagaru. Mé díky patří i panu Oldřichu Pleškovi, který mi poskytl velmi cenné zdroje informací pocházející z jeho vlastního bádání i ze zápisků o životě v Batanagaru z pera jeho babičky. Velmi vděčím také paní Juditě Matyášové za emailovou i telefonickou komunikaci i za podporu v podobě sdílení zdrojů. V neposlední řadě pak děkuji vedoucímu práce Mgr. Martinu Hříbkovi, Ph.D. za dlouhodobě projevovanou trpělivost, ochotu přizpůsobit se mým časovým možnostem i vstřícný přístup při vedení práce.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 19. května 2017

.....

Jméno a příjmení

Klíčová slova

Baťa

Batanagar

Indie

Obuvnický průmysl

Čechoslováci v zahraničí

Key words

Bata

Batanagar

India

Shoemaking industry

Czechoslovak expatriates

Abstrakt

Diplomová práce popisuje expanzi Baťových závodů do Indie. Základní kámen Baťova města, Batanagaru, byl poblíž Kalkaty položen 28. října 1934. Od té chvíle se budoucí kolonie Čechoslováků rozvíjela až do takřka soběstačného města známého jak v Bengálsku, tak téměř po celé Indii. Protože závody zaměstnávaly převážně Indы z Bengálska a Biháru, většinu Indů, docházelo ke vzájemnému kulturnímu obohacování mezi oběma skupinami zaměstnanců.

Hlavní část práce, jejíž záběr lze datovat mezi roky 1934 až 1950, se zaměřuje na popis běžného života Čechoslováků v Batanagaru, kteří byli coby Baťovi zaměstnanci do koncernu vysláni ze Zlína. Protože za nimi později přijížděly jejich ženy či celé rodiny a nové páry se přímo v Batanagaru nechávaly seždat, narodilo se v Indii i mnoho československých dětí vyrůstajících v tomto mezinárodním prostředí. Kvůli nástupu druhé světové války se baťovci domů nevrátili mnohdy i několik let a z Indie organizovali vlastní odbojovou činnost.

Abstract

This diploma thesis describes the expansion of the Czechoslovak Bata shoe company to India. A foundation stone of Batanagar, Bat'a's city, was laid near Calcutta on October 28, 1934. Since then, the community of Czechoslovak expatriates evolved to an almost self-sufficient city known throughout Bengal and India. Because the majority of employees were Indians, there was a lively cultural contact between them and the Czech expatriates.

The main part of the thesis focuses on the description of the common life of the Czechoslovakians in Batanagar – Bat'a's employees sent from Zlín during the period from 1934 to 1950. In India, many Czechoslovakian children grew up in this international environment, because women or the extended family of Czechoslovakian men later followed them here. New couples also celebrated their weddings in Batanagar. Due to the outbreak of World War II, Bat'a's employees did not return home for many years, and from India they organized their own resistance activities.

Obsah

Klíčová slova.....	4
Abstrakt.....	5
Předmluva.....	7
0. Úvod.....	9
1. Vznik a zahraniční expanze Baťova podniku.....	10
1.1 Vznik Baťovy továrny a počátky expanze do zahraničí.....	10
1.2 Baťova expanze do Indie.....	17
2. Vznik Batanagaru.....	23
2.1 Konnagar, přípravy na založení Batanagaru.....	23
2.2 Volba místa a stavba Batanagaru.....	28
3. Život v Batanagaru.....	35
3.1 Sport.....	37
3.1.1 Fotbal.....	38
3.1.2 Tenis.....	42
3.1.3 Plavání.....	43
3.1.4 Další sporty.....	44
3.1.6 Tělocvičná Jednota Sokol.....	46
3.3 Vzdělávání.....	53
3.3.1 Klub absolventů Baťovy školy práce.....	54
3.3.2 Vzdělání dětí Čechoslováků.....	57
3.4 Významné návštěvy Batanagaru.....	61
3.5 Kino.....	66
3.6 Stravování.....	69
3.7 Podoba pracovního i běžného života.....	72
3.7.1 Pracovní život.....	72
3.7.2 Běžný život.....	73
3.7.3 Ženy v Batanagaru.....	75
3.8 Náboženství.....	80
3.9. Kultura, významné události.....	82
3.9.1 Kulturní události.....	82
3.9.2 Historické události.....	83
3.10 Vztahy mezi Indý a Čechoslováky v Batanagaru.....	87
4. Batanagar za 2. světové války a do roku 1950.....	90
5. Závěr.....	98
6. Seznam použitých zdrojů.....	99
Příloha č. 1.....	113
Příloha č. 2.....	115

Předmluva

Život v Batanagaru jsem jako téma práce zvolila po úvaze nad různými případy česko-indické obchodní spolupráce, která mě zajímala. K Batanagaru oproti jiným českým společnostem hned v začátku pátrání šlo nalézt zdroje, a to dostupné v knihovnách, online i ve Státním Okresním Archivu Zlín. U jiných firem podobné vstupní zázemí chybělo, případně k němu bylo těžké získat přístup zvenčí. Čím více jsem se poté o Baťovi dozvíдалa, tím větší možnosti se otvíraly, především i díky skupině žijících pamětníků, kteří se v Batanagaru buď sami narodili, nebo v něm pracoval někdo z jejich rodiny. Řada z nich navíc po svých kořenech aktivně pátrá.

Při tvorbě práce jsem se nejprve seznámila se vznikem obuvnické společnosti Tomáše Bati v sekundární literatuře dostupné v Národní knihovně. Poté jsem podnikla průzkum elektronických zdrojů – knih i článků. Největší časovou investici představovala návštěva Státního Okresního Archivu Zlín sídlícího v Klečůvce. Zde jsem se zaměřila především na dochované početné výtisky Batanagar News, v nichž se šlo autenticky seznámit s podobou života v československé kolonii. Vedle textů historické hodnoty v nich nechyběly ani reklamy na obuv, běžná provozní sdělení, výčet zaměstnanců s nejlepšími týdenními výsledky apod. Dalším použitým zdrojem se stalo osobní vyprávění paní Hany Gregorové a stopování příběhů dalších pamětníků v tisku, rozhlase, ale i skrze emailovou korespondenci. Neposledním významným zdrojem informací mi posloužilo dílo Jana Baroše, redaktora Batanagar News a autora dvou zásadních memoárových děl: *Čechoslováci na březích Gangu* a *The First Decade of Batanagar*.

Při práci se zdroji pro mě občas bylo těžké vyrovnat se s nekriticky oslavným tónem firemních pramenů a zvnitřněnou firemní kulturou ve výpovědích pamětníků. Druhou překážkou byl i útržkovitý charakter informací z Batanagar News, které často nešlo do kontextu práce zasadit, přestože samy o sobě byly zajímavé.

K citování jsem zvolila harvardský systém, tedy jméno-datum, avšak u velmi dlouhých označení zdrojů z archivu jsem se kvůli lepší čitelnosti textu rozhodla udávat citace v poznámce pod čarou. Překlady z angličtiny do češtiny jsou vlastní, původní znění jsem pak umísťovala do poznámek pod čarou. V případě obecných pojmů a označení (jako např. „Batanagar Sport Club“) jsem název ponechala

v angličtině. V případě archivních zdrojů, zejména článků, které vyšly v československých novinách, mohou chybět údaje o ročníku konkrétních novin, jejich čísle nebo o čísle stránky, na které se daný článek nachází. Texty totiž těmito údaji nebyly opatřeny – jednalo se o pouhé novinové výstřižky vlepené na bílé papíry souhrnných sborníků.

0. Úvod

Diplomová práce se v první kapitole zabývá vznikem Baťova koncernu v československém Zlíně, jeho ranými exportními aktivitami do zahraničí a postupným průnikem Baťovy obuvi na indický trh. Pojednává o prvních průkopnících vyslaných do Indie s úkolem zajistit pro domácí obuv odbyt. Později pomáhali s vybudováním vlastní výrobní kapacity v Konnagaru poblíž bengálské metropole Kalkaty. Během této doby zakoupil Tomáš Baťa pozemek zhruba 15 km jihozápadně od Kalkaty a pod vedením architekta Rudy Martince zde začalo vznikat tovární město Batanagar. Po jeho dokončení se do něj přesunula konnagarská výroba.

Výstavbě města od položení základního kamene po jeho dokončení se věnuje druhá kapitola práce. Pro zvolenou lokalitu se jednalo o významný stavební počín, kvůli němuž museli Baťovi muži i indiští dělníci vhodně naložit s bažinatým pozemkem uprostřed džungle.

Ve třetí části práce poté rozebírám jednotlivé aspekty života Čechoslováků, kteří v Batanagaru bydleli a pracovali. Za řadou Baťových mužů navíc dorazily jejich přítelkyně, manželky, případně manželky i spolu s dětmi. Jiní se oženili a potomky na svět přivedli až v Indii. Život v kolonii se tak musel přizpůsobit rodinám – například stavbou jeslí, zařazením filmů pro děti v místním kině a podobně. V této části práce pojednávám o sportovním vyžití krajanů, o kulturních událostech, stravování, vzdělávání, významných návštěvách či podobě běžného života. Obecně jsem se také snažila popsat rozdílné prostředí, na které si museli Čechoslováci zvyknout – na tropické podnebí, obtížný hmyz i jinou zvěř, odlišnou kuchyni, život v přítomnosti indických sluhů aj. Stejně tak jsem se snažila postihnout schopnost krajanů přiblížit si prostředí svým zvyklostem. V Batanagaru totiž nechyběla kaple, v níž se zpívaly československé písně, krajané si ušili vlastní kroje a seznamovali se svými tradicemi Indy, založili Tělocvičnou Jednotu Sokol, nebo slavili společně Vánoce.

Poslední část práce popisuje život Čechoslováků v Batanagaru v období druhé světové války a postihuje hlavní náplň odbojové činnosti. Závěr poté shrnuje všechny kapitoly a uzavírá vytyčenou problematiku práce.

1. Vznik a zahraniční expanze Baťova podniku

1.1 Vznik Baťovy továrny a počátky expanze do zahraničí

Na konci 19. století se v zemích Rakousko-Uherska významně rozvíjel kapitalismus. Mnoho průmyslových oborů vyrábělo ve velkém již od 60. a 70. let – mimo obuvnictví, které se továrního způsobu produkce v 19. století nedočkalo vůbec.¹ Vzniklo však hned několik menších obuvnických center, zejména na východě Čech, ale i v Praze nebo v Mnichově Hradišti. Z dalších lze jmenovat Třebíč, Brno, Jihlavu, Prostějov, Kroměříž či méně významný Zlín. V něm roku 1894 Antonín Baťa založil obuvnický závod, který se později proslavil po celém světě.²

Rodina Baťů byla s tímto řemeslem spojena již od roku 1580 (MIESBACH 1945, s. 4). Základy Baťovy továrny stály na drobné zlínské ševcovské dílně. Antonín Baťa totiž získal dne 21. září 1894 oprávnění založit na náměstí ve Zlíně živnost (BROŽ 1990, s. 16). Spolupracoval přitom se sourozenci Annou Baťovou a Tomášem Baťou, přičemž impulz k podnikání vzešel od nejmladšího z nich, Tomáše, který však při podávání žádosti nebyl ještě plnoletý, a proto mu byl přisouzen status tovaryše. Neoficiálně však jednal jako rovnocenný spolumajitel.³ Do začátku spolu investovali po matce zděděných 800 zlatých. Zprvu do dílny dovezli pouze nejnужnější nářadí a dva stroje k šití obuvi (POKLUDA 1991, s. 67). Rok od založení v podniku pracovalo již deset lidí a dalších čtyřicet (často žen a dětí) ve vlastních dílnách dávalo dohromady předpřipravené díly (LEHÁR 1960, s. 17). V roce 1900 došlo k přejmenování závodu z *A. Baťa* na *T. & A. Baťa*,⁴ a to díky projeveným organizačním i obchodním dovednostem Tomáše Baťi (POKLUDA 1991, s. 68).

¹ Zajímavostí je, že se do 90. let 19. století vyjma drobných výjimek nečinil při výrobě páru bot rozdíl mezi pravou a levou. Obě boty měly stejný tvar i vzhled a až později výrobci začali brát anatomický rozdíl lidských chodidel v potaz (ŠTROBLÍK 2007, s. 90-96).

² V prvních dekádách 20. století existovalo v českých zemích celkem 33 034 závodů orientovaných na výrobu obuvi, pouze 91 továren však zaměstnávalo nad 20 dělníků. Jen ve 32 užívali hnací stroje pro chod strojů výrobních a mechanický pohon byl zaveden v jednom zařízení. Skutečné velkoprodukcí obuvi se věnovala jen jediná firma, chrudimská F. L. Popper s 337 pracovníky (LEHÁR 1960, s. 13-15).

³ Tomáš Baťa (3. 4. 1876 až 12. 7. 1932 při leteckém neštěstí v Otrokovicích). V dubnu 1912 se ve Vídni oženil s Marií Menčíkovou. 17. září 1914 se manželům narodil syn Tomáš (BROŽ 1990, s. 16, 30, 39).

⁴ Ivan Brož uvádí název firmy jako *T. & A. Baťa, výroba plátěné a soukenné obuvi, Zlín* (BROŽ 1990, s. 22).

Tou dobou firma o přibližně 120 zaměstnancích (LEHÁR 1960, s. 20) používala jen několik výrobních strojů. Motorový pohon Tomáš Baťa zavedl až po svém návratu z Ameriky, kde se seznamoval s moderními výrobními procesy a kde o tři roky později rovnou nové stroje nakoupil. První světová válka s sebou přinesla obří zakázky na obuv pro armádu, kvůli čemuž počet pracovních sil, tehdy již 4 000 zaměstnanců, ještě vzrostl.⁵ Do světové krize v roce 1929 se množství pracovníků vyšplhalo na 10 300, které dovedlo vyrobit 52 000 párů bot denně (MIESBACH 1945, s. 4-5). Z krize se Baťa dostal snížením cen obuvi i platů dělníků o polovinu. Zlevnil oproti tomu náklady na bydlení nebo zboží v továrenském konzumu a svoji pozornost upnul na rozvoj poboček v zahraničí (LEHÁR 1960, s. 82).

Během celé meziválečné éry se Zlín prudce rozvíjel. Tisíce zájemců o práci přicházelo do rostoucího města vyznačujícího se počtem a kvalitou strojů, intenzitou a organizací práce i modernistickou architekturou. Zlín se stal jedním z center světového obuvnického průmyslu a jeho propojení s mnoha evropskými i zámořskými zeměmi vytvářelo ideální podmínky k expanzi do dalších států. Jak bylo řečeno výše, překonal díky tomu Baťův podnik světovou krizi 30. let (POKLUDA 1991, s. 79).

Baťa se věnoval exportu obuvi do zahraničí již před první světovou válkou. Například Bohumil Lehár (1960, s. 28) tvrdí, že se Baťova obuv prvně do zahraničí dostala okolo roku 1910 – do Německa, balkánských zemí i na Blízký východ. Antonín Cekota (1929, s. 236) uvádí, že se tomu tak stalo roku 1911. Podle Marka Tomaštika existovalo již před první světovou válkou oddělení technické, oddělení výplatní spolu s pokladnou, strojírna a oddělení exportu (2015). Jaroslav Pagáč (1926, s. 290-291) píše, že Baťův závod ještě před vypuknutím první světové války začal s vývozem „séglovek“ (později „baťovek“) do Německa i na východ, kde měly velký úspěch. Shodnou informaci udává Jaroslav Pochylý (1990, s. 68). Eduard Malota (nedatov., s. 132) ve svých pamětech vzpomíná i export směrem do Itálie. Podle Antonína Cekoty (1929, s. 236) existoval již před začátkem světové války také znatelný vývoz do zemí Orientu. Exportní oddělení v počátečních fázích své

⁵ Tomáš Baťa do atentátu v Sarajevu vyráběl plátěnou obuv, ale kvůli této události produkci ihned zastavil. Věděl, že s počínajícím světovým konfliktem nebude pro takový druh bot odbyt. Před skutečným vypuknutím války se proto snažil, aby získal zakázku na boty pro armádu (CEKOTA 1929, s. 236-237). Podle tohoto sympatizujícího zdroje tak mimo jiné učinil i proto, aby uchránil své zaměstnance před povinným narukováním. Okamžitě se vydal do Vídně a tam skutečně obdržel zakázku na 50 000 vojenských baťovek (BROŽ 1990, s. 37-38).

existence působilo rovněž jako nákupní, výjimečně zastávalo i další funkce. Až později se vyprofilovalo jako oddělení výhradně prodejní.

Spolu s propuknutím války roku 1914 ale tyto obchodní vazby zanikly. Jejich obnova byla možná opět až v době míru. Roku 1919 se o znovuzaložení exportního oddělení zasloužil Alois Gabesam⁶ společně s Viktorem Schmidtem (VAŇHARA [1998], s. 202). Přejícné období bez vazeb na zahraničí však neznamenoalo útlum výroby pro domácí spotřebu. Po vyhlášení Československa se za export považoval i vývoz obuvi do baťovských provozoven na území Polska či Rakouska, které se náhle staly zahraničím (POKLUDA 2012, s. 58). Gabesam hned v roce 1919 pronikl i do Turecka a balkánských zemí, například do Srbska a Rumunska. Rok na to uspěl v Dánsku, Švédsku, Norsku či Holandsku. V roce 1922 dostal příkaz založit obuvnické prodejny v Orientu, což se mu podařilo například v Egyptě, Palestině, Sýrii, Iráku a Súdánu. Vývoz se rozrůstal i do Anglie a Ameriky (VAŇHARA [1998], s. 202).⁷ Každé odbytiště v cizině pak měl na starosti jeden ze zaměstnanců exportního oddělení ve Zlíně. Za zdar prodeje ve svěřeném regionu byl odměňován prémie (MIESBACH 1945, s. 39).

Tomáš Baťa nechal ve světě zakládat také sesterské společnosti, pozdější opory celého koncernu. Staraly se o uvedení zlínských výrobků na zahraniční trh nebo vypomáhaly s nákupem surovin. Vedle nich působili též Baťovi přímí obchodní zástupci – a byli to oni, kdo zpočátku uzavírali hlavní dohody (LEHÁR 1960, s. 89). Sesterské společnosti se staly pilířem Baťovy firmy i proto, že byl export do některých zemí příliš drahý. Zejména v zámořských oblastech podléhalo československé zboží přísným dovozním cům i hrozbám úplného zákazu. Když se clo netýkalo samotných dílců, využíval často Baťa sesterské společnosti jako továrny na dokončovací práce (POCHYLÝ 1990, s. 69-70). Zřídil je poprvé po roce 1923 – nejprve v Anglii, Norsku, Egyptě a v Americe. Po první cestě do Indie roku 1925 se vzniku dočkaly nejen v Britské Indii, ale i v Palestině, Sýrii nebo Austrálii s přesahem

⁶ Alois Gabesam (1890– 1942). Narozen pravděpodobně v Držkové u Lukova do zámožné rodiny, vyrůstal ve Zlíně. Tam také absolvoval obecnou školu, na reálku nastoupil do Kroměříže. Poté studoval tři roky ve Vídni na exportní akademii. Během 1. světové války působil jako důstojník a po jejím skončení nastoupil dne 15. ledna 1919 k Baťovi do Zlína (POKLUDA 2012, s. 58). Povahově Gabesam odpovídal Baťově potřebě zaměstnávat muže schopné okamžitého úsudku, muže rychlé orientace a s instinktem na vhodné řešení neobvyklých situací (HAJNÝ 2016, s. 168).

⁷ Právě exportérům je připisována největší zásluha za šíření slávy Baťovy továrny rukou v ruce s povědomím o naší republice. Vedle Gabesama lze coby významné průkopníky jmenovat i Siegfrieda Meisela, Viktora Schmidta, Tomáše Maximoviče, Bedřicha Pilku, Noska, Holcmana, Kavece, Staňka, Vyoralu, Mansfelda, dr. Herze a další (Ibid).

do sousedních zemí (POKLUDA 2012, s. 164). Roku 1938 již společnosti existovaly ve 33 zemích na evropské, asijské i americké půdě. Díky nim a jejich rozsáhlé síti prodejen se Baťova obuv dostávala celkem do 82 států světa (POCHYLÝ 1990, s. 70).

Dosud jsem se zmínila pouze o jedincích či organizacích, které napomáhaly s prodejem československé obuvi ve světě. Pokud se podílely na produkci, jednalo se pouze o kompletaci jednotlivých dílů. Tomáš Baťa ale začal na území zahraničních států stavět přímo i výrobní továrny.

Baťova výrobní města vznikala za specifických podmínek. Například za stavební parcely sloužila místa daleko od velkých měst, avšak s dostatkem přírodních zdrojů. Zpravidla se jednalo o prostranství, o která neměli jiní investoři zájem. Pozemek následně prošel mýcením, čištěním, kultivací i výstavbou infrastruktury. Z budov se nejprve stavěla továrna spolu s domy pro pracovníky, později další součásti soběstačného města – skladiště, zásobovací střediska, školy, sportovní areály, kina, hotely, jídelny, obchody, řeznictví a další. Vedle indického Batanagaru se totožný postup týkal chilského Batafloru, kanadské Batawy, Batapuru v dnešním Pákistánu a baťovských městeček v Alžírsku, na Haiti, v Guatemale, Jižní Africe, Peru, Rhodesii, Keni nebo Maroku (ARCANJO 2004, s. 56, 164-165).

Byť se po dostavění nových výroben v zahraničí najímala převážná většina pracovní síly z místních obyvatel, vždy se do nich vysílal i jistý počet Čechoslováků k obsazení většinou vedoucích pozic. Docházelo proto k takzvaným řízeným transferům zaměstnanců ze Zlína do zemí celého světa. Jasně se dají vystopovat i v případě Batanagaru. Marek ve své studii rozděluje transfery do tří fází. První fázi charakterizuje nasazení vysoce kvalifikovaných osob zpravidla s praxí v obchodu. Řada z nich byla dobrými manažery, a proto se s nimi počítalo na řídicí posty. Tento druh transferu probíhal do doby Mnichovské dohody a týkal se zhruba dvě stě lidí. Menší část mířila do oblasti výroby v zemích, kde již plně fungovaly baťovské koncerny. Mezi ně kromě anglického Tilbury, francouzského Hellocourtu či Alexandrie patřil právě Batanagar (MAREK 2011, s. 171).

V druhé fázi, odpovídající období druhé republiky (1. října 1938 až 14. března 1939), byli zaměstnanci vysíláni do zahraničních pozic všude ve světě. Mezi cílovými teritorii mírně převažoval region jihovýchodní Asie, kam mířily posily jak do sféry výroby, tak prodeje a administrativy. Konkrétně se jednalo o Šanghaj, Hongkong,

Manilu, Batávii,⁸ Saigon, Rangún či Kolombo. Z indických center vedle Batanagaru i o Bombaj, Dillí, Karáčí nebo Madrás. Nejvíce pracovníků ale mířilo do Singapuru, který se stal řídicím sídlem Baťova koncernu jihovýchodoasijského regionu (Ibid, s. 178).

Za třetí fázi Marek považuje období mezi okupací a vypuknutím druhé světové války (15. března 1939 až 1. září 1939). Většinu zaměstnanců vyslaných do zahraničí představovali vyškolení instruktoři, ponejvíce absolventi Baťovy školy práce. Měli za úkol započít produkci a zacvičit domácí pracovní sílu. Prvně se mezi vyslanými pracovníky objevily i ženy, které tvořily dokonce 10% z celkového počtu. Z většiny se jednalo o ženy mladší, méně vzdělané a takřka ve všech případech neprovdané. Konkrétně do Batanagaru v rámci třetí fáze dorazilo 18 osob, do celého asijského regionu pak zhruba 70. Nástup druhé světové války ovšem možnost vysílat pracovní sílu do zahraničí uzavřel. Poslední, kteří vycestovat stihli, nastupovali zpravidla do prodejních pozic. Míra jejich odbornosti i jazykové průpravy však nedostačovala (Ibid, s. 179-180, 182, 186).

Řízené přesuny pramenily ze spolupráce zlínských ředitelů s personálními odděleními, Abexu⁹ a ředitelů přímo v zahraničních střediscích. Jedním ze zásadních kritérií výběru se stal morální profil a soukromý život uchazečů, který nesměl vykazovat známky porušování pevně stanovených pravidel (MAREK a STROBACH 2010, s. 121, 149). Zaměstnanci zvolení k transferu zpravidla vycestovávali velmi záhy po rozhodnutí.¹⁰ Uchazečům stačilo absolvovat přípravný zeměpisný, jazykový, ale například i pedikérský nebo prodavačský kurz trvající několik týdnů, nebo mohli místo toho prokázat dovednost průmyslové ševcoviny a cizí řeči.¹¹ Zdravotní stránka

⁸ Dnešní Jakarta, hlavní město Indonésie.

⁹ Záložní centrum koncernu zřízené v nizozemském městě Eindhoven a později přesídlené do Cambridge. Jednalo se o jedno z bezpečnostních opatření Zlína, ke kterým koncern přistoupil v době eskalujícího konfliktu Československa a Německa v období před oficiálním započatím druhé světové války (MAREK 2010, s. 54).

¹⁰ Mnozí zaměstnanci zvolení pro svoje zkušenosti, nadání i charakter k daleké zahraniční cestě ovšem vyslání příliš nevítili. Nutnost vzdát se zdrojů dobře zavedeného Zlína a povinnost budovat novou výrobu v exotických zemích viděla řada z nich jako nešťastnou událost či dokonce křivdu. (MAREK a STROBACH 2010, s. 123).

¹¹ Někteří Baťovi zaměstnanci ale odjížděli na okamžitý příkaz, a proto se nestihli jazyky řádně naučit. Vaňhara líčí jednu z podobných situací: „*A tak odjížděli naši druhové a známi ze zaměstnání, z hřiště nebo kavárny ... Kterýsi pátek jedna taková skupina, netrpělivě už očekávaní v Indii, naslouchala posledním instrukcím výpravčího k pondělnímu odjezdu, když jeden z těch mladíků považoval za nutné upozornit: 'Pokud jde o mne, mám absolvovaný kurs a všechny cestovní průkazy v kapse. Ale anglicky neumím, to říkám rovnou.' Utahaný instruktor ... jen mávl rukou: 'Na to máte přece ještě celou neděli!'*“ (VAŇHARA [1998], s. 212). Za doby Jana Antonína Bati přitom na exportní oddělení přijížděli jazyky vyučovat ty, kdo o rozhodnutí vycestovat věděli s předstihem, profesori a znalci východních i afrických jazyků, a to z Prahy, Vídně i Bělehradu (BAŤA, J. A. 2008,

vysílaných zaměstnanců také hrála svoji roli, proto v týmu exportního oddělení nechyběl zdravotník, který uměl posoudit vhodnost výjezdu s ohledem na kondici pracovníka (BAŤA, J. A. 2008, s. 29-30).¹²

Přesto se občas stalo, zejména zpočátku, že příkaz k odletu dostal i pracovník jazykově nedostatečně vybavený. Na druhou stranu každý Baťův muž pověřený zahraniční obchodní cestou měl potenciál rychle se v nové zemi zorientovat. Josef Vaňhara průkopnické období popisuje jako zvláštní typ emigrace. V rámci ní totiž neodcházeli lidé do zahraničí hledat zaměstnání, ale naopak odjížděli pracovní pozice vytvářet. Vlast opouštěli nejprve jednotlivci či skupiny o menším počtu mužů, následně pak celé desítky. Nakonec se jednalo přímo o stovky lidí směřující na všechny kontinenty. Atmosféru doby vlastními slovy vykresluje (VAŇHARA [1998], s. 201): „*Tahle cestovatelská skutečnost našich přátel a známých, jejich občasné návraty spolu s jejich poznatky a zkušenostmi z rozličných míst světa, byly tehdy přirozenou součástí prostředí, v němž jsme ve městě žili.*“

Pavel Hajný¹³ na své webové stránce věnované baťovcům a historii batismu uvádí, že všichni průkopníci dobře znali dnes již zapomenutou báseň Rudyarda Kiplinga, která se stala jejich pomyslnou hymnou:

Jsme průkopníci, první jdem
za pevným cílem sloužit všem.
Jsme průkopníci, náš je svět
Jsme bojovníci příštích let.

Jdem pevným krokem kupředu,
překážek pro nás není,

s. 29).

¹² Součástí prohlídky tvořilo rovněž vybavení lékárníčkou i očkování. Nejtalentovanější muži, kteří již prošli přípravou nebo ji nepotřebovali, však leckdy odjížděli tak narychlo, že očkování museli podstoupit třeba jen během dvou dní (VAŇHARA [1998], s. 212). Zajímavostí je, že pozici zdravotního pracovníka zavedli ve Zlíně až za Jana A. Bati, a to po dvou krizových situacích. V jedné z nich se jednalo o zaměstnance jménem Kružík, který se i přes lékařské zamítnutí kvůli stavu sleziny dovedl dostat do Indie. Během jediného týdne ale právě na slezinu těžce onemocněl a místní nemocnice jej odmítaly léčit, protože mu nedávaly na uzdravení šanci. Díky telefonické zprávě o jeho stavu se Jan A. Baťa rozhodl vypravit pro něj extra letadlo, které Kružíka převezlo do Zlína. Tam se po třech měsících uzdravil. (BAŤA, J. A. 2008, s. 29).

¹³ Pavel Hajný (narozen 15. dubna 1939 v Rožnově pod Radhoštěm). Scénárista a spisovatel, absolvent dramaturgie na FAMU. Mimo jiné autor webu věnovaného fenoménu Tomáše Bati a baťovství (Pavel Hajný. In: Slovník české literatury po roce 1945, 1995).

a proto první u cílů
hrdí jsme, nezlomeni.

Vítěznou píseň zpíváme,
Vítěznou píseň mládí,
Vítězně jdeme a půjdeme
Hej hurá, kamarádi.

Jsme průkopníci služby všem,
vždy za svým vůdcem věrně jdeme,
jsme průkopníci nových cest,
toť naše práce, naše čest.

Jdeme mužně plni nadšení
vstříc práci, která čeká,
se srdcem plným odvahy,
jsme jako horská řeka.

Vítězství práce patří nám,
vítězství práce mládí,
vítězně dál a stále výš –
hej hurá, kamarádi!

(BataStory.net, ©2005-2011).

1.2 Baťova expanze do Indie

Velké zásluhy na přípravě první cesty do Indie a vůbec na zavádění Baťových prodejen v různých částech světa přitom nenesl Baťa sám, ale jeho zaměstnanec Alois Gabesam. Zjara roku 1925 se zúčastnil Baťovy cesty do Indie,¹⁴ jejímž cílem bylo smluvit dovoz indické kůže do Zlína a zároveň vytvořit strategii obchodování s botami na území Dálného Východu (POKLUDA 2012, s. 58).¹⁵ Byl to Gabesam, kdo průběh cesty, tehdy ještě lodí, naplánoval. Vízum pro vstup do Indie si přitom zajistili až v Egyptě (HAJNÝ 2016, s. 212).

Po cestě s přestávkou na Blízkém Východě, kde přesedli na anglickou loď, dorazili v únoru 1925 do Bombaje, odkud Baťa za několik týdnů odjel do Kalkaty (Ibid, s. 2013-4). Tam navazoval obchodní styky a navštívil například Bengálský kožedělný institut (Bengal Tanning Institute) nebo Národní koželužnu (National Tannery). Pokračoval do Ágry,¹⁶ Dillí, Láhauru i do jižní Indie, v níž se zajímal o plantáže gumovníku. Zavítal dokonce též na Šrí Lanku (BAROŠ 1945, s. 6).

Když Tomáš Baťa starší na svoji první cestu do Indie vyrážel, bylo jeho synovi Tomáši mladšímu jedenáct let. Ten na otcovu výpravu vzpomíná ve své knize *Švec pro celý svět* (BAŤA a SINCLAIR 1991), v které odhaluje některé z jeho zážitků.¹⁷

¹⁴ Podruhé do Indie Gabesam vyrazil spolu s dalšími pěti muži, například exportérem Noskem, hned půl roku od návratu. Jeho spolupracovníci ale neměli stejný cíl. První vystoupil již v Egyptě, druhý v indické Bombaji, další v Karáči. Na samotného Gabesama zbylo Dillí, Láhaur, Ágra a naposled i Kalkata, odkud pokračoval ještě do Rangúnu, Malacké úžiny, Singapur, Indonésie a Austrálie. Gabesam ve všech místech budoval prodejní síť. Mezi lety 1925 až 1926 publikoval své reportáže ve *Sdělení*, baťovském závodním týdeníku. Rovněž ve *Sdělení* otiskl i jeho eseje *Životní otázka československého průmyslu obuvnického* (vydáno roku 1926) a o šest let později *Pravda o clech* (POKLUDA 2012, s. 58).

¹⁵ Zajímavostí je, že ještě před Baťou měla Indie možnost se seznámit s jiným ševcem pocházejícím z naší oblasti. Dle Baroše jím byl slovenský švec Ivan. S dílem začal v Kalkatě, ale pro neúspěch přesídlil do Dillí. Ani tam mu indická a čínská konkurence nedala příležitost se svým domáckým způsobem tvorby prosadit. Díky ochotě krajanů taktéž pobývajících v Indii se dokázal opět vrátit do Kalkaty, kde si najal dva pomocníky. Ti jej naučili šít obuv indického typu. Do tvorby poté Ivan promítl svůj smysl pro umění, díky čemuž mu pod rukama vznikaly jen samé originály. Rozlišoval také, pro koho vyrábí. Evropským zákazníkům nabízel boty z jemné anglické kůže, knížaťům z brokátu a zlatavých nití. Obuv navíc opatřoval perlami, zlatem, pravými i nepravými drahokamy a dalšími ozdobami, které vsazoval na pozadí tradičních indických ornamentů. Pustil se i do vyšívání podobizen indických božstev jako je Šiva, Ganéša nebo Sarasvatí. Přestože si svým dílem vysloužil popularitu, neuměl se správně ohodnotit. I přes kvetoucí prodej roku 1925 zbankrotoval, odjel nejhorší vlakovou třídou do Bombaje, z ní do Karáči a nakonec šel přes Persii pěšky až do vlasti, během čehož si na živobytí vydělával spravováním bot. Řadu jeho indických střevců lze dnes vidět v muzeích ve Velké Británii – ovšem s označením, že se jedná o tradiční indickou obuv (BAROŠ 1946, s. 22).

¹⁶ Ágra byla dle Hajného tehdy známá jako město obuvi. Při té příležitosti navštívil Tomáš Baťa s Gabesamem i památník Tádžmahal (HAJNÝ 2016, s. 2015).

¹⁷ Pro autentičnost vyprávění ponechávám citaci v delší podobě.

Patří mezi ně i ten, kdy jeho otec: „*S hrůzou zjistil, že sluhové v jeho luxusním hotelu v Bombaji chodí bosí, a proto sáhl do krabic se vzorky, které vozil sebou, a každému z nich věnoval pár plátěných střevíců. Po několika týdnech se vrátil do téhož hotelu a viděl, že tíž sluhové stále ještě běhají po mramorových podlahách bez bot. Jak se dozvěděl, jedním z důvodů bylo, že evropským hostům se bosí indiští sluhové zamlouvali, protože zvuk jejich kroků by jinak rušil jejich odpolední zdřímnutí. Druhý důvod byl ještě prozaičtější: většina sluhů odnesla darované plátěnky na trh a prodala je ... Neexistoval ... žádný domácí podnik, který by milióny Indů zásoboval kvalitními botami za přístupné ceny a otec rozhodl, že je na něm, aby tuto mezeru zaplnil*“ (BAŤA a SINCLAIR 1991, s. 133).

I Tomáš Baťa starší svoji cestu písemně zaznamenal, například sepsáním úvahy s názvem „Dvě rasy.“ V této úvaze polemizuje o světě sestávajícím ze dvou polovin – z části chladné, konzumní a s pravidelně přicházejícími dešti a z části tropické, ne příliš konzumní a naopak snadno vydávající suroviny. Lidé z obou částí si přitom navzájem poskytují to, co druhí ve svých podmínkách nemají. Takzvaní *severní lidé* dle Bati přináší jižním lidem průmysl, vědu, státní správu nebo dopravu, zatímco od *jižních lidí* kupují zemědělské produkty či suroviny pro další zpracování. Svoji teorii Baťa stvrdil výrokem: „*Důkazy pro toto tvrzení nalezneme, když pohlédneme na sebe. Spatříme na botách kůži z Indie, na svých košilích bavlnu z Egypta, z Indie nebo jižní části Severní Ameriky*“ (BAŤA 2013, s. 221-222).¹⁸ Z textu tím jasně vyplývá, že Baťa viděl rasové rozdíly mezi lidmi, a že „severní rasu“ považoval za rozvinutější, protože dovedla vymyslet průmysl, věnovat se vědeckému výzkumu i dobře řídit stát. Naopak jižní rasu viděl jako tu, které jejich klima samo zajišťuje životní potřeby. Stanislav Holubec ve své úvaze o baťovské ideologii a utopii dokonce přirovnává obdiv „severním lidem“ k hitlerovskému obdivu nordické rasy. Na ještě silnější tendence upozorňuje v souvislosti s Baťovou básní „Jsem severan“ (HOLUBEC 2009, s. 43-4).¹⁹

Baťa v Indii navazoval kontakty, jejichž prostřednictvím by bylo možné dodávat na trh zlínskou obuv. První zakázky vyřizoval hned po návratu z indické cesty, tedy na přelomu let 1925 a 1926. I když se později export bot a import surových kůží stal významnou složkou československého obchodu s Indií, zpočátku se v Indii neprodalo více než 400 bot za měsíc, které tak sloužily spíše jako reklamní vzorek.

¹⁸ Celý text úvahy viz příloha č. 1.

¹⁹ Báseň Jsem severan viz příloha č. 2.

Nezměnil to ani přílet dvou prodejců, kteří zde působili mezi lety 1926 a 1927. Během celého roku 1926 se prodalo jen 3 460 párů obuvi (BAROŠ 1946, s. 48-9). Ve zlínském závodním časopise proto Baťa vydal inzerát, v němž poptával muže ochotné odjet do Indie. Z přihlášených stovek vybral pouze 14 mladíků²⁰ ve věku dvaceti až třidvaceti let, které nechal vyškolit inženýrem Ladislavem Ploskalem a následně odcestovat do Kalkaty společně s několika tisíci bednami plnými bot. Kalkaty dosáhli během června roku 1931 (BAROŠ 1945, s. 11, 12).

V Indii již zmíněných čtrnáct mužů založilo 23. prosince roku 1931 obchodní společnost. Tuto skutečnost dokládá zápis v obchodním rejstříku firem vedený v Kalkatě pod číslem 21-7261 jako *Bata Shoe Company Limited* (Bata: Bata India Limited 2015, s.1).²¹ K již zavedenému obchodu v kalkatské Lindsay Street a nově otevřené prodejně v Tower House díky snaze mladých mužů přibýly i obchody na College Street a ve čtvrtích Khidirpur (angl. Kidderpore), Háora (angl. Howrah) nebo Baligaňdž (angl. Ballygunge) (BŘEZOVSKÁ 2013, s. 58-59).²² Protože ale výsledky práce prvních Čechoslováků v oblasti Kalkaty nedosahovaly výše, kterou Tomáš Baťa předpokládal, vypravil se osobně na třítydenní inspekci, během níž chtěl asijské prostředí lépe zmapovat (ŠTRÁFELDOVÁ, 2013).

Na svoji druhou cestu se mohl Tomáš Baťa vypravit již vlastním letadlem, a to díky prudkému rozvoji zlínského letectví, k němuž docházelo od roku 1931.²³

Oproti první Baťově cestě do Indie je přitom ta druhá zdokumentována

²⁰ Na vypsání inzerát se dle Baroše přihlásily stovky mladých mužů. Polovina ale neprošla vstupním pohovorem, další testy odborných a technických znalostí, zdravotní prohlídkou nebo měsíci přípravných kurzů (BAROŠ 1945, s. 11).

²¹ Dne 6. dubna 1956 se společnost přejmenovala na *Bata Shoe Company Private Limited* a dne 18. dubna 1973 opět zpátky na *Bata Shoe Company Limited* (Bata: Bata India Limited 2015, s.1).

²² Čechoslovákům v Indii pomáhal zástupce Baťovy sesterské společnosti Al Davood. De facto všichni Čechoslováci jej považovali za přítele, který každého krajana po příjezdu do Indie uvítal podáním ruky a zavěšením květinového věnce kolem krku. Vypomáhal v začátcích jejich působení v cizí zemi a jako nadaný obchodník se znatelně zasadil o uvedení československé obuvi na indický trh. Byl to také on, kdo připravil velké uvítání lodě Moravy při jejím doplutí do Kalkaty. Al Davood zemřel 17. března 1934 (Zlín, 21. 3. 1934, roč. 3., č. 12).

²³ Tomáš Baťa již v éře 20. let věřil velkým obchodním příležitostem Asie, jenže tehdejší způsoby dopravy neumožňovaly intenzivní komerční vztahy. Lodní doprava, navíc do Československa bez vlastního přístupu k moři, představovala jen malé možnosti. Ani vlakové spojení nepovažoval Baťa za dostatečně rychlé. Proto pro něj letectví představovalo obrovský přínos, do kterého se nezdíral investovat (VAŇHARA [1998], s. 203). Ve třicátých letech rostl nejen počet strojů, ale i pilotů a mechaniků, letadla také již byla schopna obsloužit i delší lety (LEDNICKÝ 2009, s. 60). Postupem času se Baťa rozhodl, že k náročným obchodním přesunům budou sloužit již jen letadla, zatímco lodě se budou využívat pro přesun zboží či materiálů (POKLUDA 2012, s. 92). Zároveň založil i vlastní školu pro piloty, do níž docházel také jeho syn Tomáš Baťa mladší (JECHOVÁ 1997, s. 146).

obsáhleji. Sám Baťa o své výpravě napsal brožuru.²⁴ Před opuštěním Československa jej také vyzpovídali redaktoři *Mladého Zlína: Časopisu zlínských dětí*. V rozhovoru vysvětlil účel své cesty následovně:

Redakce:

„Pane Baťo, četli jsme ve Sdělení, že se chystáte na dalekou cestu do Indie. Neřekl byste nám laskavě, proč tam poletíte?“

Tomáš Baťa:

„Účel mé cesty do Indie spočívá v tom, aby obyvatelé Indie dostali laciné boty. V Indii jest 350 000 000 obyvatel, ale jen asi 10 000 000 má možnost se obouti. 340 000 000 lidí chodí boso. Není tam sice mrazů jako u nás, ale je tam ještě horší nepřítel lidských nohou, a sice žhavé slunce, které v letních měsících rozpálí kameny tak, že se na nich mohou péci buchty. Je větší trýzní pro člověka choditi po těchto žhavých kamenech holou nohou nežli choditi holou nohou po ledě. Ovšem, další účel naší cesty do Indie je ten, aby vaši tatínci měli nějakou práci, abychom si něco vydělali“ (BAŤA T. 1932, s. 3-4).

Do svého deníku, do kterého zaznamenával dojmy z průběhu výpravy, svou motivaci k letu do Indie popsal slovy: *„Nebude to příjemná cesta, ale musím letět. Ve světě je výjimečná hospodářská situace – je třeba ji řešit výjimečnými prostředky. Je třeba ukázat směr a dávat příklad“* (BAŤA 1990, s. 178).

Baťa odstartoval z otrokovického letiště 10. prosince 1931.²⁵ Během zhruba 32 000 km dlouhého letu napříč třemi kontinenty zastavil Fokker v Itálii, Tunisu, Libyi, Egyptě, Palestině, Persii, Sýrii, Britské Indii a na Jávě (Tomáš Baťa při cestě do Indie – 1931-32).

²⁴ Jedná se o text o třiceti pěti stranách s názvem Tomáš Baťa o svém letu do Indie. Těžiště textu spočívá v podrobném popisu cesty do Indie a o průběžných zastávkách v zemích nejen Blízkého východu. Samotné Indii se Baťa ve svých zápiscích příliš nevěnoval (BAŤA T. 1932).

²⁵ Letadlo Fokker OK-ATC se třemi motory a vyrobené v holešovické Avii startovalo se dvěma piloty - Čechoslovákem Jindřichem Broučkem a kapitánem Stackem z Anglie. Toho Baťa k letu pozval na základě jeho dřívější zkušenosti s pilotováním do Indie. Posádku tvořilo celkem šest lidí, mezi nimi například radiotelegrafista Václav Mareš z pražské Československé letecké společnosti (Tomáš Baťa při cestě do Indie – 1931-32).

V indické Kalkatě přistáli 16. ledna 1932. Posádku přivítal československý konzul Dr. Lusk, společně s československými baťovci i pro Baťu pracujícími Indy. Ještě téhož večera se se všemi setkal a motivoval je k usilovné práci. Druhý den ráno Tomáš Baťa vyřídil neodkladnou korespondenci, a poté se vydal na osobní návštěvu obuvnických prodejen. Sjednal si schůzku s Obchodní komorou a mimo jiné se i zhruba čtyři hodiny procházel po rušném mostě Howrah Bridge vedoucím z Kalkaty na druhý břeh řeky Huglí, aby sledoval, kolik Indů chodí bosa, kolik obuta a jak – zda nosí boty z kůže nebo gumy, jak kvalitní či v jakém stavu. Během dní trávených v Indii vedle sledování poměrů zdejší kupní síly absolvoval Tomáš Baťa řadu konferencí s bengálskými průmyslníky a podnikateli. Hned několik osobních schůzek podnikl rovněž s Raiem Bahadurem B. M. Dásem, tehdejším ředitelem Bengálského kožedělného institutu (BAROŠ 1945, s. 14-15), který byl rovněž nositelem britskou správou udělovaného titulu Ráj bahádur. Jak bude zmíněno níže, na konci své tři týdny trvající cesty Tomáš Baťa rozhodl o tom, že v Indii postaví vlastní továrnu.

Česká spisovatelka Eliška Jechová žijící od svých devíti let ve Zlíně vzpomíná v autobiografické knize *Žila jsem ve dvacátém století* na slova, která pronesl Tomáš Baťa k zaměstnancům vítajícím jej na otrokovickém letišti v době jeho návratu. Po vystoupení z letadla jej dav vzal na ramena a za křiku i provolávání slávy ho nesli k jeho vozidlu. Poté jej vysadili na kapotu a poslouchali, co říká. Mimo jiné měl své pracovníky podněcovat větami: *„Nebojte se, budeme mít hodně práce! Vyděláte mnoho peněz, všichni zbohatnete. V Indii chodí milióny a milióny lidí bosí a my je všechny dobře a levně obujeme!“* (JECHOVÁ 1997, s. 139). Aby se mu to povedlo, plánoval k výrobě použít tamní kaučuk i textil. Tím by se s cenou bot dostal co nejnižší. Druhý důvod, proč chtěl Tomáš Baťa ve velkém vstoupit právě na indický trh, snad spočíval v jeho osobním pohnutí. Podle romantizujících pamětí Baroše se rozhodným okamžikem měl stát silný zážitek z jeho Baťovy cesty, kdy pozoroval bosého tahače rikšy. Všiml si, že si o kámen na cestě poranil nohu, ale ničeho nedbal a táhl rikšu dál. Kousek před Baťou se zastavil, aby si odpočinul a bez ohledu na to, že za sebou nechával krvavou stopu, se šel pomodlit do blízké mešity. Tehdy Baťa sám sobě přislíbil pomoci lidu Indie levně se obout, a to navzdory tomu, že zbudování výroby přímo v Indii namísto pouhého dovozu přinese obří investici, aniž by zaručila jistý zisk (BAROŠ 1945, s. 16).

Po svém návratu z tehdy nejdelšího letu v dějinách československého letectví zaměstnal Tomáš Baťa mnoho modeláren, strojíren a dílen přípravami modelu bot určených pro asijskou půdu. Tou dobou měl z Indie již mnoho objednávek na obuv, jejíž vzory se spěšně otestovaly a od března 1932 následně ve velkém vyráběly (JECHOVÁ 1997, s. 138, 141). Šlo o takzvané „Kristusky“ prodávané za 9 Kčs. Zkontaktoval rovněž architekta Vladimíra Karfíka,²⁶ který od Bati dostal pověření vypracovat plán na výstavbu obuvnické továrny v Indii. Již tehdy budoucí výrobní městečko nazval Baťa Batanagarem (JECHOVÁ 2013, s. 25, 32). Navzdory plánům na vybudování továrního města i rozsáhlé prodejní sítě v Indii zemřel Tomáš Baťa zhruba půl roku po své druhé cestě do Orientu, 12. července 1932. Realizace svého cíle se tedy již nedočkal a tato zodpovědnost padla na jeho pokračovatele Jana Antonína Baťu.²⁷

²⁶ Vladimír Karfík (říjen 1901 až 6. červen 1996) – architekt, jeden z nejvýznamnějších průkopníků a protagonistů českého funkcionalismu. Mezi lety 1930 až 1946 působil u Bati jako vedoucí oddělení projekce. Pro Zlín i Baťovy pobočky ve světě navrhl rodinné domy, průmyslové, obchodní i administrativní budovy, stejně jako celé urbanistické komplexy nebo stavby sloužící náboženským účelům (Cf: KARFÍK 2012).

²⁷ Nejmladší z nevlastních bratrů Tomáše Bati, který se na základě závěti nalezené v trezoru Tomáše Bati stal pokračovatelem i majitelem jeho firmy. Jak uvádí Lednický (2009, s. 62), v obálce nadepsané „Moje poslední vůle“ doslova stálo: „*udal Tomáš Baťa jako svůj hlavní majetek – mimo svůj dům – velkostatek Lázně Loučku – pohledávku 50 milionů Kč za J. A. Baťou a jím koupené veškeré akcie domácích i zahraničních společností.*“ (Ibid). Jan Antonín Baťa se dle rodného listu narodil 11. března 1898, a to v Uherském Hradišti. O přesném datu jeho narození ale panují neshody, mohlo to snad být i 7. března a 11. března byl poté pokřtěn. Zemřel 23. srpna 1965. Vyrosl spolu se čtyřmi vlastními sourozenci, ale z prvního manželství svého otce Antonína Bati měl ještě tři nevlastní, totiž Tomáše Baťu, Antonína Baťu a Annu Baťovou (Ibid, s. 67).

2. Vznik Batanagaru

2.1 Konnagar, přípravy na založení Batanagaru

Třítýdenní inspekce při jeho druhé cestě přesvědčila Tomáše Baťu o tom, že se mu již do Indie nevyplatí dovážet hotovou obuv ani dílce, z kterých se na místě obuv sestavuje, ale že by mohl v zemi přímo zbudovat vlastní základnu bohatou na potřebný materiál. V Indii zájem o obuv vzrůstal a začínalo do ní tou dobou exportovat Japonsko.²⁸ V zemi také působilo mnoho tisíc místních ševců, kteří se živili výrobou jednoduchých sandálů i zdobených drahých bot pro vyšší společnost. Přesto se Baťa nebál na trh vstoupit, i když mělo Japonsko strategičtější pozici než vnitrozemské Československo bez vlastního přístavu a zavedené lodní přepravy. Byl přesvědčen, že konkurenci dovede překonat kvalitou dodávaných bot (BAROŠ 1945, s. 11).

Protože začít stavět rovnou komplexní československou osadu v Indii nebylo kvůli předpokládaným nákladům možné, pronajal si nejprve Tomáš Baťa zhruba 19 km na sever od Kalkaty v Konnagaru továrnu,²⁹ aby si zde výrobou bot na stavbu vydělal. Budovu čtrnáct Baťových mužů v Indii již tehdy působících přizpůsobilo obuvnické výrobě. Potřebné stroje ze Zlína spolu s půl milionem párů hotových bot k přímé distribuci dovezla do přístavu v Kalkatě 23. února 1933 československá loď Morava. 1. května roku 1933 z linky v Konnagaru sjely první páry gumové obuvi (CULÍK KONČITÍKOVÁ 2016, s. 47-48). Zde pracující Čechoslováci se tak jako první v celé Indii věnovali výrobě obuvi z gumy a také gumy v kombinaci s plátnem. Zaměstnali i několik Indů a věnovali se všem činnostem souvisejícím s obchodem. Mezitím probíhaly přípravy výstavby Batanagaru. Teprve až když byla výrobní hala dokončena, převezli do něj Baťovi muži z Konnagaru všechno zařízení, aby přerušení výroby bylo co nejkratší (BŘEZOVSKÁ 2013, s. 59).

Výprava zmíněné lodi Morava, dost možná první lodi plující do kalkatského přístavu pod československou vlajkou, zasluhuje více pozornosti. Loď, která se

²⁸ Během let 1930 až 1931 dovezlo Japonsko do Indie 11 milionů párů bot. Usilovalo přitom o to, aby každý další rok tento počet vzrostl o další milion (BAROŠ 1945, s. 11).

²⁹ Dle Hajného snad bývalý cukrovar nebo papírna (ŠTRÁFELDOVÁ, 2013). Ve Státním okresním archivu Zlín lze nalézt informaci, že se jednalo o mlýn (Bata – Organisation of Labour and Service, Batanagar 1939, s. 4).

původně jmenovala Kouroussa,³⁰ pořídil Zlínský podnik pro své potřeby roku 1933. Když doplula z francouzského přístavu v Marseille do polské Gdyně, baťovci ji přejmenovali na Moravu a rovněž ji tam naložili veškerým zbožím, surovinami, stavebním materiálem i půl milionem hotových bot coby zbožím pro prvních sto indických prodejen (BAŤA a SINCLAIR 1991, s. 134). Morava se na moře vydala v den ročního výročí startu druhé cesty Tomáše Bati do Indie. Plavba dlouhá 52 000 kilometrů trvala 133 dní (HAJNÝ 2010, s. 118).³¹ Po příjezdu do indické Kalkaty pokračovala Morava ještě do Indočíny a Batávie, zatímco většina baťovců ihned putovala do Bombaje, Kalkaty a Karáčí. Při zpáteční cestě plnila posádka nákladní prostor nejrůznějšími surovinami a materiály, přičemž nalodovala i muže z Cejlonu a Indie ochotné odcestovat do Zlína a stát se novými Baťovými zaměstnanci (BAROŠ 1943, s. 114). V blízkosti Holandska si ale značně poškodila dno, když se jím kvůli snížené viditelnosti zadrhla o mělčinu. Poté, co prošla opravou, již další daleké cesty nebyla schopna. Byť v ní původně Jan A. Baťa spatřoval trvalý prostředek pro lodní kontakt s Orientem, sloužila Morava již jen pro transport obilí v evropských vodách (CULÍK KONČITÍKOVÁ 2016, s. 49).

Své osobní zážitky z plavby podrobně vylíčil baťovec Josef Kramoliš,³² který se na ní plavil do Singapuru. Pro velkou informační hodnotu ponechávám citaci jeho rukopisu v delším rozsahu:

„Původně to byla francouzská obchodní loď a jmenovala je Kouroussa. Baťa ji koupil jako vyřazenou a nechal překřtít na Moravu. Jejím úkolem je dopravit zboží do zemí dálného Orientu a ovšem také zaměstnance, tedy nás. Zpátky do Evropy má přivést suroviny a několik domorodých zaměstnanců na zaškolení do Zlína. Přestože si o stavu lodi neděláme žádné iluze, skutečnost je ještě mnohem horší. Loď se nám jeví jako plavby naprosto neschopná. Je zvenku velmi neúhledná,

³⁰ Rovněž Kouroussa (VAŇHARA [1998], s. 312).

³¹ Josef Kramoliš (viz níže) ve svém deníku udává jinou dataci zámořské plavby i jinou dobu jejího trvání. Dle jeho slov vyrazil spolu s dalšími baťovci dne 28. prosince 1932 vlakem ze Zlína do polského přístavu ve Gdyni. Loď Moravu museli před odjezdem vyčistit a naložit zbytkem materiálu. Na Silvestra ale již byli na moři, takže na cestu vypluli dle všeho 29. nebo 30. prosince 1932. Do Kalkaty připluli 23. února 1933 (KRAMOLIŠ a RECHT 2016, s. 31, 40). Hajný má dle všeho na mysli počet dní i vzdálenost uraženou za cestu tam i zpět.

³² Josef Kramoliš (13. července 1913 až 25. prosince 1982). Původem z velmi chudé rodiny z Hodslavic. Během první světové války čtyři roky sloužil na srbské a následně italské frontě. Kvůli finanční podpoře své početné rodiny odešel ve 14 letech do Zlína. Vychodil Baťovu školu práce, vyráběl v továrně, poté vypomáhal na prodejně, stal se samostatným účetním a nakonec dostal pověření stát se vedoucím centrálního skladu obuvi v Singapuru (Cf: KRAMOLIŠ a RECHT 2016, s. 19).

rezavá a špinavá ... Kabiny jsou úplně nemožné, kuchyň špinavá a všude nepořádek, jakého jsem již dávno neviděl. Je mi přidělena kabina první třídy číslo 20. Hrůza. Po kolena vody, okenní otvor zanesený uhlím ještě z dob, kdy loď vozila uhlí. Skříň rozbitá a voda z umyvadla teče přímo na zem. Nic se nedá dělat, musíme si loď dát rychle alespoň trochu do pořádku. Vynášíme vodu z kabin, drhneme podlahy, utíráme prach. V předvečer odjezdu nakládáme velký kotel pro gumárnu v Konnagaru ... Kotel loď převážil na levou stranu. Ráno nás čeká nové překvapení. Voda už zase teče do kabin. Zavazadla máme promáčené a všude je cítit nepříjemný zápach. Ráno nám náš učitel angličtiny, pan Dobal, dává psát diktát a porovnává pokročilost jedinců. Po obědě nastává velký shon. Odjíždíme ... Byla nás skupina asi dvaceti mladých mužů a pár členů posádky. Minimální počet profesionálních námořníků byl také důvod, proč jsme museli držet služby i my a to doslova od první chvíle. ... Navečer podepisujeme oběžník, kdo do kterého člunu vleze při poplachu. Zajímavé je, že na prvním místě je posádka s kapitánem a potom teprve my. ... Morava má podle předpokladu ujet 36 km za hodinu, ale první den jedeme rychlostí sotva 16 km za hodinu. *Spartánský život na lodi podtrhuje i lodní strava*“ (KRAMOLIŠ a RECHT 2016, s. 32).

Kramoliš dále prozrazuje, čím se posádka ve chvílích volna bavila. Poslouchala gramofon nebo radio Praha a Brno, učila se anglicky, opalovala se, hrála dámu a podobně. Jednou se i v žertu při troše sluníčka převlékla navzdory velké zimě do plavek s přáním vyfotit se a odeslat snímek příbuzným do Zlína. Spoustu zážitků nasbírali i při návštěvě přístavních měst, v nichž během cesty zakotvili. Vedle toho je ale čekala i tvrdá práce v podobě držení hlídek na velitelském můstku, otloukání staré barvy, nové natírání lodi, ucpávání děr, vynášení nateklé vody, péče o kotle. Po devastující bouři, která Moravu zastihla kus za Alžírem, museli zlikvidovat veškeré její následky. Mnoho mužů se přitom potýkalo s mořskou nemocí a stále se horšila strava. Pevnou morálku na lodi nedovedli udržet ani vedoucí celé výpravy (Ibid, s. 32-37). Kramoliš konstatoval: „*Podaří se nám přimět vedoucí výpravy, pány Machače a Meisela, aby s námi společně povečeřeli, a učitele angličtiny zařazujeme do služeb. S Emilem Marischlerem máme vzrušenou debatu ohledně přibrání nových námořníků, ale kapitán i naši vedoucí takovou myšlenku odmítají. Noví námořníci se tedy přibírat nebudou a my budeme muset makat až do konce plavby*“ (Ibid, s. 34).

Zajímavostí je, že za Moravou se po moři vydal i sám Jan A. Baťa a Jan Novosad. Na loď poslali depeši, aby na ně posádka počkala v egyptském přístavu Port Said. Tam se Morava chtě nechtě musela zdržet kvůli potřebným opravám. Jan A. Baťa se s baťovci srdečně přivítal a svým proslovem se je snažil pozvednout na mysli. O řadě nutných úprav přitom rozhodl, že počkají do Indie.³³ V reakci na takový plán i na celý průběh plavby se několik mužů rozhodlo z lodi odejít a dostat se z Egypta domů. Pro pomoc se obrátili na místní konzulát. Většina ale vytrvala a do Indie skutečně doplula – nejprve do Bombaje a později, jak již bylo zmíněno, do Kalkaty (CULÍK KONČITÍKOVÁ 2016, s. 45, 47).

V Kalkatě byli muži slavnostně přivítáni svými krajany, Baťovými zaměstnanci, a také československým konzulem Dr. Luskem. Každému na krk pověsil bohatý květinový věnec a všechny pozval k večernímu pohoštění na konzulát. Úkol čtyřiatřicetiletého Jana F. Bartoše,³⁴ nejstaršího člena posádky, jehož cílem byla právě Kalkata, spočíval v založení budoucího Batanagaru (Ibid, s. 48).

Než k tomu však mohlo dojít, museli ze Zlína dorazit také pracovníci schopní Batanagar fyzicky zbudovat. Protože anglicky neuměli všichni, domluva důležitých věcí od náležitostí ohledně nákupu pozemků přes právní formality nutné ke vstupu na indický trh, až po samotnou výstavbu továrny a najmutí pracovní síly, se místy velmi zkomplikovala (BAŤA a SINCLAIR 1991, s. 133-134).³⁵ Nábor řadových

³³ Kramoliš popisuje humornou historku z proslovu Jana A. Bati: „*Po ukončení svého projevu šéf vyzval kapitána, aby přednesl své stanovisko k plavebním schopnostem Moravy a přitom se prudce opřel o rezivělé zábradlí, které navenek vypadalo dosti pevně. Prudký nápor mohutné postavy Jana A. Bati ale nevydrželo a ihned povolilo. Šéfovi dalo hodně práce, aby se udržel na palubě, no ale nakonec to dokázal. Takové štěstí ovšem již neměl pan Meisel, který se pohodlně opíral o zábradlí kousek dál nic zlého netuše. Tak se mu tedy dostalo cti být prvním mužem, který za naší plavby sletěl přes palubu*“ (KRAMOLIŠ a RECHT 2016, s. 38).

³⁴ Jan Bartoš se narodil roku 1900 do moravské učitelské rodiny. V patnácti letech nastoupil ve Zlíně jako řadový pracovník. Vypracoval se až na mistra v šicí dílně a povýšen byl poté ještě jednou. Ovšem čelil také přeřazení na několik nižších pozic a pro nezdar jej Tomáš Baťa poslal na praxi a prohloubení studia do Spojených států. Do vlasti se vrátil v roce 1926 jako muž plynne ovládající angličtinu se zkušenostmi z technické kožedělné školy, z oddělení výroby i oddělení obuvního designu (BAROŠ 1945, s. 25, 31). Jan Bartoš byl současně nevlastním bratrem Tomáše Bati, neboť se jednalo o syna z prvního manželství Baťovy matky. Baťův otec Antonín se totiž oženil s vdovou, matkou tří dětí. Nabídku jet do Indie budovat Batanagar dostal Jan Bartoš až od Jana Antonína Bati asi tři týdny po pohřbu Tomáše Bati (JECHOVÁ 2003, s. 25).

³⁵ Tomáš Baťa mladší vzpomíná na situaci, kdy prý jednoho z průkopníků hledajícího prostor pro prodejny v Paňdžábu jeden Ind nechtěl nechat vystoupit z vlaku a násilím jej tlačil zpět do kupé. Při tom opakoval jakési slovíčko. Baťovec se tím nenechal odradit a vyrazil do města, v němž ale obchody našel prázdné a pokryté vápnem. Vrátil se k vlaku a stejný muž mu opět opakoval stejné slovo. Až po příjezdu zpět do Láhauru se muž podíval do slovníku, v němž našel vysvětlení: „mor“. Měl štěstí – během tak krátké doby se nenakazil. (BAŤA a SINCLAIR 1991, s. 134). Jinou příhodu uvedl Zdeněk Pokluda, který vylíčil zážitky Siegfrieda Meisela z letu z Athén. Po jeho vstupu do letadla se prý steward spěšně zvedl od stolu v kabině a sesbíral z jeho desky všechny tiskoviny. Na námitky prý odvětil, že je zvyklý, že baťovci po celou dobu letu pracují. A dodal: „*I ti vaši mladíci, co*

zaměstnanců v zahraničních zemích přitom vždy nebylo možné organizovat ze Zlína. Proto z Československa do Indie, stejně jako do dalších částí světa, přiletěl již v prvních etapách budování továrny personalista, který příslušnou agendu řídil přímo na místě (MAREK a STROBACH 2010, s. 110).

cestují do Batanagaru, nedovedou jen koukat z okna. Zrovna nedávno jeden z nich, když vstupoval do letadla, nerozuměl z angličtiny ani slova. A když vystupoval v Kalkatě, už mi vyprávěl, kam letí a co tam bude dělat“ (POKLUDA 2012, s. 92). Byť tuto příhodu nelze brát jinak než s nadsázkou, dle mého názoru poukazuje na fakt, že se baťovci i na poslední chvíli snažili co nejlépe připravit na vše, co je v cizí zemi čeká, včetně nutnosti používat cizí jazyk.

2.2 Volba místa a stavba Batanagaru

Tomáš Baťa nezvolil oblast pro stavbu poblíž Kalkaty náhodou. Západní Bengálsko bylo tradičním střediskem indického kožedělného průmyslu. Na začátku 19. století se odtamtud nejen vyvážely suroviny, ale rovněž se zde zpracovávala kůže a vyráběla obuv. Díky první průmyslové revoluci vznikaly železniční tratě a produkce i export se přesunuly do přístavního města Kalkaty, již tou dobou střediska vzdělanosti, kultury, vědy, politiky i obchodu. V období první světové války prošel kožedělný průmysl značnou reorganizací s ohledem na armádní potřeby Indie i dalších zemí světa. I přes opětovný útlum ve dvacátých letech zbylo na bengálském území osm fungujících koželužen spolu se dvěma obuvnickými továrnami. V severních příměstských oblastech Kalkaty i nadále fungovaly obuvnické dílny muslimů z Paňdžábu, v nichž pracovali domorodí ševci, takzvaní móčí (v anglickém přepise muchis). Rovněž obchodníci z Evropy sem postupně pronikali. Za zřízením vůbec nejstarší nadnárodní obuvnické a kožedělné obchodní společnosti v Indii však stojí právě Tomáš Baťa (BŘEZOVSKÁ 2013, s. 56-57).

Nepřímý důvod, proč byl Batanagar vystaven v blízkosti Kalkaty, spočíval i v rostoucím odporu indické inteligence vůči britské koloniální nadvládě. Ten vyvrcholil přesunem tehdejšího hlavního města z Bengálska do Dillí, které jím již zůstalo do současnosti. Bengálci také v Kalkatě zahájili bojkot britského zboží, což umožnilo jiným mocnostem celkem snadno vstoupit na indický trh (Ibid). Samotný pozemek si dle Baroše (1945, s. 17) Baťa vyhlédl z letadla, když s ním létal nad jižní částí Bengálska.

Tomáš Baťa navíc i v případě Indie sledoval svoji strategii – umístit výrobní centrum poblíž velkého města, ale zároveň tak daleko, aby zůstalo izolované od velkoměstského života. Ve svých průmyslových oblastech chtěl udržet vlastní systém vzdělávání a vyškolení zaměstnanců, stejně jako baťovský životní styl, který vyžadoval od svých zaměstnanců. Takovým způsobem dovedl i v případě Indie zajistit potřebné množství pracovní síly, levné a takřka bezvýhradně loajální. Blízkost velkého města zaručovala také možnost napojení se na stávající železniční, silniční a vodní infrastrukturu. Oblast výstavby Batanagaru podmínky naplňovala. Umístěna byla na železniční trati, v těsné blízkosti řeky Huglí a v dosahu pozemní komunikace Budge Budge Road vedoucí do Kalkaty (BŘEZOVSKÁ 2013, s. 57-58). Sám Tomáš

Baťa měl při plánování stavby pronést: „*Cílem naší snahy je vystavět město plné slunce, čisté vody, osvěžující zeleně a čistoty, město s vysokými mzdami, aktivním obchodem a podnikem, město s nejlepšími školami*“ (BAROŠ 1945, s. 17).

Baťova průmyslová města vždy vznikala dle předem navržených schémat.³⁶ Architektonický plán vyhovující evropským a tropickým podmínkám, a to pro 300 a 3 000 obyvatel, navrhl Richard Hubert Podzemný. V tropickém urbanistickém řešení (tzv. tropickém modelu) pro 300 osob rozdělil Podzemný obytné části na „domorodou“ a „evropskou“ část v poměru 1:1. Obě byly od sebe odděleny a fungovaly samostatně, přičemž zbudování evropské mělo přijít na dvanáctinásobek té domorodé. Pro ženaté evropské dělníky navrhl Podzemný ubytování formou dvojdomků, pro svobodné formou takzvaných svobodáren. V jejich půli městečka neměla chybět ošetrovna, pošta, správní aparát nebo služebna četnictva. Indičtí dělníci na rozdíl od nich měli obývat šestidomky nebo přízemní svobodárnu. Z dalších budov jim měla sloužit již jen jídelna a obchod. Rozdíl v komfortu Podzemný vysvětloval tím, že by se indičtí zaměstnanci neuměli z výhod evropského životního stylu těšit (stejně jako baťovci, kteří přišli do Zlína z chudých zemědělských rodin a nebyli do té doby zvyklí používat splachovací toaletu). Evropanům i Indům měl sloužit jeden společný nákupní dům o dvou patrech, nádraží a škola pro budoucí zaměstnance. V architektonickém plánu určeném pro 300 obyvatel Podzemný nepočítal s více než jednou budovou továrny (BENEŠOVÁ 2012, s. 47). Původní univerzální plán před výstavbou Batanagaru jistou měrou ještě přepracoval architekt František Lýdie Gahura.³⁷ Byl to nakonec Ruda Martinec, kdo plán v terénu indické džungle na bahnité parcele u řeky Huglí fakticky zrealizoval (BŘEZOVSKÁ 2013, s. 11).

Slavnosti k příležitosti zahájení výstavby prvního Baťova městečka v Indii 28. října 1934 se účastnilo padesát pracovníků doprovázejících architekta Martince,

³⁶ Je na místě upozornit, že spolu s výstavbou takzvaných satelitů Zlína ve světě se přitom do zahraničí přenášelo i baťovské pojetí práce, etiky, morálky i způsobu podnikání, myšlení a kultury (*Satelity funkcionalistického Zlína = Satellites of the functionalist Zlín: projekty a realizace ideálních průmyslových měst - továrních celků firmy Baťa: Dům umění, 23. června - 25. října 1998*). S baťovským způsobem života se proto museli seznámit a sžít rovněž Indové.

³⁷ František Lýdie Gahura (1891 až 1958); prostřední jméno převzal po svatbě s Lýdií Rousovou roku 1916 (HORNÁKOVÁ 2006, s. 98). Původně se učil na zedníka a v roce 1907 pomáhal na stavbě vily pro Tomáše Baťu podle návrhu Jana Kotěry. Baťa v něm zpozoroval potenciál, kvůli kterému mu zaplatil studia na Vysoké škole uměleckoprůmyslové v Praze (KARFÍK 2012, s. 143). Svým tvůrčím stylem se stal dobře známým nejen ve Zlíně a celém Československu, ale i v dalších zemích Evropy i Asie (POKLUDA 2012, s. 63). V období mezi lety 1933 až 1946 působil ve Zlíně jako první městský architekt (HORNÁKOVÁ 2006, s. 98).

baťovci již déle působící v Bengálsku, Jan Bartoš, československý konzul Dr. Lusk, Dr. Binaj Kumár Sarkár,³⁸ profesor sociologie z Kalkatské univerzity, zástupci Obchodní komory, podnikatelé, průmyslníci i pozvaní Indové a Britové z blízkého okolí. Nikdo tehdy nepovažoval rozhodnutí stavět právě tam za moudré a nevěřil, že tovární město vznikne.³⁹ Při proslovu Jan Bartoš také v první řadě všem přítomným poděkoval, že na tak obtížně přístupné místo vůbec dorazili. Poté vysvětlil název – jak pojmenování, tak město samotné mělo sloužit jako živá upomínka Tomáše Bati. Po Bartošovi vystoupil Dr. Lusk se svým přáním, aby Čechoslováci, Britové i Indové dovedli společně sloužit stejnému ušlechtilému cíli. Na závěr pak Dr. Binaj Kumár Sarkár zdůraznil, že Batanagar se stane místem, v němž se spojí ideály Tomáše Garrigua Masaryka a Rabíndranátha Thákura. Poté všichni dvakrát poklepali kladivem na základní kámen ozdobený věncem z květů, čímž stavbu zahájili (BAROŠ 1945, s. 47-50).⁴⁰ Do dutiny základního kamene rovněž umístili krabičku s textem dokládajícím tuto historickou skutečnost.⁴¹ O dva roky později Martinec o slavnostním dni přiznal: „*To odpoledne jsem byl vystrašený. Všichni ti džentlemani se chvěli emocemi a na základní kámen poklepávali tak silně ... Dovedete si představit tu mezinárodní ostudu, která mohla nastat?*“ (BAROŠ 1945, s. 49).⁴²

Martinec počítal nejprve s výstavbou silnic, dvou obytných budov pro přítomné

³⁸ Autor knihy *The Social Philosophy of Masaryk* (vydána roku 1918 v Kalkatě).

³⁹ Pavel Hajný zmínil vedle praktických problémů zvoleného místa k výstavbě i další: „*To místo pro Batanagar vybrané bylo v podstatě v močálech, které byly zamořené komáry, žábami, hady. To místo bylo pověstné mezi domorodci z ostatních vesnic, že se tam v podstatě nemá chodit, protože tam straší. Nebylo to místo vůbec populární a bylo tam hodně těch hadů. Takže třeba jednou z prvních iniciativ, kterou baťovci vymysleli, bylo, že vypsalí soutěž na chytání hadů. A kdo přinesl hada, dostal rupku. To byly tehdy docela velké peníze*“ (ŠTRÁFELDOVÁ, 2013). Oldřich Plešek přitom z deníku své babičky Marie Kanové, později Pleškové, vyčetl, že vesničané po odlovu většiny hadů v Batanagaru chodili lovit hady do okolních vsí a přicházeli s nimi pro odměnu. Jakmile na to vedení přišlo, tuto aktivitu ukončilo (emailová korespondence s Oldřichem Pleškem ml.).

⁴⁰ Zajímavostí je, že i přes dochovanost fotografií dokládajících existenci základního kamene nemohla skupina potomků baťovců vedená Oldřichem Pleškem ml. základní kámen v Batanagaru nalézt. O jeho umístění neměli ponětí ani místní obyvatelé. Skupina proto po svém návratu z Indie shromáždila všechny dostupné údaje, fotografie a dokumenty, a nakonec základní kámen odhalila. Využili například i dedukci, kterým směrem na fotografii vrhal kámen stín, vodítkem se stal i vzrostlý strom na pozadí jedné z fotek, architektonické plány výstavby města a další. Nakonec vyšlo najevo, že byl základní kámen obestavěn zdí, která tvořila stěnu batanagarské kliniky (emailová korespondence s Oldřichem Pleškem ml.).

⁴¹ Všichni podepsaní zde vyličili svůj záměr dostát odkazu Tomáše Bati a se souhlasem Jana A. Bati vystavět Batanagar, prosperující město tvůrčího ducha těžící z mezinárodní spolupráce a pochopení. Listinu podepsal Dr. Lusk, Jan Bartoš, Dr. Binaj Kumár Sarkár, M. L. Khaitan, B. M. Dás, A. Doležal, T. Janda, J. Watson, Dr. Ahmad, B. Martinec, F. Nezval, F. Surý, S. Slavík, V. Sklenář (otec paní Hany Gregorové), Z. Haq, J. Buršík, Kaiser Ahmad, S. Adler a J. Janeček (emailová korespondence s Oldřichem Pleškem ml.).

⁴² „*I was frightened that afternoon. All these gentlemen were shaken by emotion and were striking the foundation stone so hard ... Can you imagine the international calamity that would have created?*“

dělníky a samozřejmě továrny. Všechno ostatní mělo zatím počkat. Při plánování budoucí podoby Batanagaru se řídil již dříve zmíněným tropickým modelem dodržujícím přesné dělení na oblast výroby, oblast honosných manažerských vilek, kolonii běžných dvoupatrových domů pro mistry, běžné domky pro řadové dělníky a ubytovny pro nesezdané muže a mladé učedníky. Velikost, pohodlnost i umístění budov směrem do centra Batanagaru rovněž sledovalo přesný řád beroucí v potaz sociální i ekonomický status jejich obyvatel.⁴³ Podoba domů pro zaměstnance přitom odpovídala obvyklé asijské architektuře – namísto oddělených domků stojících nejen ve Zlíně vyrostly v Indii takzvané dlouhé domy,⁴⁴ kdy pod jednou střechou v řadě vedle sebe stálo tři nebo šest bytových jednotek. Jednalo se o jednopatrové stavby s krytou verandou. Nepřehlédnutelným prvkem se stala zeď oddělující evropskou část od té indické,⁴⁵ stejně jako tovární od obytné. V plánu tovární části pro změnu nechyběla kožedělná a kaučuková dílna, samotné výroby obuvi, sklad obuvi i surovin, pracoviště pro inženýry, elektrikáře i strojaře, chemická laboratoř, místnost pro tisk, oddělení prodeje, oddělení nákupu, kancelář ředitele a podobně. (BŘEZOVSKÁ 2013, s. 64).

Když ovšem Martinec překreslil tento plán tvořený na papíře na skutečný terén pozemku zakoupeného pro Batanagar, zjistil, že spousta z budov by stála uprostřed bažin nebo na půdě příliš nerovné a plné děr. Musel proto původní nákres notně pozměnit, přičemž výsledná podoba znatelně utrpěla na systematičnosti i estetice. Architekt proto raději svůj záměr spolu s fotografiemi parcely poslal Janu A. Baťovi do Zlína k odsouhlasení. Po poradě se zlínskými odborníky přitom Baťa překreslil čáry nezávisle na stavu půdy a rozvrhl město dle vlastních představ. Martincovi nařídil případné díry zasypat a bažiny vysušit a doplnil, že tak získává možnost z toho nejhoršího udělat to nejlepší. S tím plány odeslal nazpět do Indie. Přitom budova, s kterou chtěl Martinec začít, měla stát v rybníce. Znamenalo to, že výdaje za umožnění vztyčit základy budovy možná i převyšují náklady za celý zbytek

⁴³ Například z domů manažerů to do továrny trvalo zhruba 3 minuty pěšky, zatímco z nejvzdálenějších ubytoven až 18 minut (BŘEZOVSKÁ 2013, s. 66).

⁴⁴ Domnívám se, že inspiraci pro dlouhé domy převzali architekti spíše z jihovýchodní než z jižní Asie. Dlouhé domy coby tradiční obydlí lze nalézt například v Indonésii u kmene Ibanů či Dajaků žijících na ostrově Kalimantan. Domy stojící zpravidla na kůlech mohou na délku měřit 10 až 70 metrů. V 19. století šlo nalézt i domy dlouhé 110 metrů. U Dajaků pod jednou střechou běžně žije kolem dvaceti rodin (FAHR-BECKER a APPEL 2009, s. 294-6).

⁴⁵ Baťova filosofie dle slov řady autorů spočívala v nedělání rozdílů mezi jednotlivými národnostmi. Všude ve světě se měl Tomáš Baťa snažit o to, aby se jeho zaměstnanci necítili povýšeni nad zaměstnance domorodé. Existence zdi oddělující evropskou od indické části města, stejně jako radikální rozdíl v podobě obou městských částí dle mého názoru působí víc než kontrastně.

konstrukce (BAROŠ 1945, s. 51-2). Martinec na své pocity podle Baroše vzpomínal se slovy: „*Má první reakce byla – vůbec jsem nevěděl, jestli bych raději neměl zalomit rukama a utéct od toho. Ale utéct znamenalo přiznat porážku a být poražen bez boje znamená něco, s čím se muž jen nerad smíruje. Večer, když jsem prostudovával plány podrobněji, jsem musel přiznat, že pan Baťa měl pravdu. ... Baťa hleděl deset let dopředu*“ (Ibid, s. 52).

Již 6. září 1934, tedy ještě před slavnostním zahájení stavby, začalo 140 dělníků s výstavbou hlavní silnice, hlavní tepny Batanagaru, která později probíhala středem města a napojovala ho na Kalkatu a silnici Budge-Budge. Právě díky tomu se mohli ke stavebnímu pozemku dostat účastníci poklepání na základní kámen o necelé dva měsíce později. Protože půda připomínala spíše jezero s několika hromadami zeminy, spočívaly další práce v čištění odtokových kanálů od nečistot a zeminy od hadů či jiných plazů. Nové kanály přitom bylo třeba vykopat. Stavidla na řece Huglí potřebovala vyměnit, aby budovy nestály ve vodě, již stará stavidla propouštěla. Pozemek se musel vyrovnat a naměřit. Do konce roku 1934 se ale povedlo zbudovat všechny spojovací cesty a pozemek upravit do stavu schopného výstavby. Bažiny se, byť s potížemi, podařilo vysušit a zavalit. Mohlo se tedy začít se stavbou prvních čtyř budov a ve stejný čas také s první sérií řadových domků. Počet pracovníků se zvedl na 700. Když se však hloubily pro některou z budov základy, od hloubky 8 do 23 stop se vždy ihned zaplnily vodou. Přesto vodu dělníci vždy odčerpali a díry poté zalili betonem. Ke stavbě se z finančních i praktických používal beton, případně beton smísený s vápnem. Všechny domky kopírovaly stejný obdélníkový tvar, s okny na sever a na jih, bez žádných venkovní ozdob, které by nepřežily místní klima. I tovární budovy sledovaly standardizovanou podobu, a to obdélník o rozměrech 120 krát 260 stop, na výšku měřily 16 stop a z obou stran stály od dalších budov přesně 20 stop. Dokonce i velikost všech oken a dveří byla jednotná.⁴⁶

Na stavební práce najali baťovci místní námezdní sílu, takzvané kulie.⁴⁷ Ti byli

⁴⁶ Batanagar News, 24. 4. 1937, roč. 1, č. 1, s. 1.

⁴⁷ Z hindského „kuli“, tj. „domorodý“, „domorodého jména“, nebo z tamilštiny ve významu „mzda“. Nekvalifikovaný dělník pracující za nízkou mzdu. Pojem se obvykle používá pro oblast Dálného východu (Coolie. In: Encyclopaedia Britannica, ©2017). V elektronické verzi slovníku Hobson-Jobson lze nalézt, že „Kholee“ je název pro degenerovanou rasu rádžpútů z Gudžarátu zaměstnávaných v nízkých profesích. Díky tomu se z původního názvu stal i název pro levnou námezdní sílu, pravděpodobně skrze vliv Portugalců. Ti v nich viděli „nositele břemen napříč celou Indií“ (Cooly. In: Hobson-Jobson, 1844).

zvyklí přenášet všechny materiál na hlavě a používat bambusové žebříky.⁴⁸ Když je architekt Martinec sledoval, spočítal, že tímto tempem bude výstavba trvat nereálně dlouho. Ostatní Čechoslováci je proto naučili pracovat s lopatou (JECHOVÁ 2013, s. 25).⁴⁹

Užitkovou vodu do města nechal Martinec přivést z Huglí. Říční voda procházela hned několika nádržemi, kde se čistila. Potom ji pracovníci pumpovali do cisterny o kapacitě 20 000 galonů a potrubím rozváděli do továrny, do hydrantů a na zavlažování ulic i zahrad. První studna na pitnou vodu sahala do hloubky 245 metrů, a to ve vzdálenosti zhruba 400 metrů od břehu řeky. Byť dávala čistou vodu, stále byla slaná. Ani další vrt, tentokrát do hloubky 1 000 metrů, nepřinesl úspěch. Vrt se tedy musel přesunout až do vzdálenosti 1 400 metrů od řeky Huglí, do písčité půdy, která již v hloubce 650 stop vydala pitnou vodu. Odtud se pomocí pumpy dostávala do cisterny o objemu 10 000 galonů a z ní pak do všech částí města.⁵⁰

V roce 1936 již na stavbě Batanagaru pracovalo 1 590 zedníků a dalších téměř 2 000 mužů ostatních povolání (např. truhlářů, zámečníků, sklenářů či malířů) (Ibid). Vzniklo 5 velkých továrních budov a 50 rezidenčních bloků pro mládence a sezdané páry.⁵¹ V první polovině roku 1937 přibýlo 18 domů pro manažery, 2 domy pro ředitele, 5 ubytoven, hromadná ubytovna s kuchyní k ubytování až 100 lidí a rovněž Klubovní dům pro Čechoslováky včetně bazénu, tenisového kurtu a hřiště na volejbal. V žádném domě nechybělo elektrické osvětlení, ventilátory, koupelna ani evropská smaltovaná kamna. Všechny rodinné domky sestávaly ze tří obytných pokojů, jídelny, koupelny spolu se záchodem a kuchyně sloužící současně jako pokoj pro indického sluhu. Ubytovaní pro úředníky se zřídilo pomocí šesti obytných bloků rozdělených na 18 bytů o třech pokojích a verandě. Dělnické čtvrti tvořilo 20 bloků o 400 bytech o jednom pokoji a verandě. Druhá dělnická čtvrť čítala 120 bytů. Postupně přibýla i jídelna pro až 1 300 strážníků, pošta, telegrafní kancelář, garáže, v pořadí již třetí studna, tržiště s ovocem a zeleninou, koželužna, sklad, kaplička a další. Po dokončení své tři roky trvající práce odjel architekt Martinec zpátky do

⁴⁸ Postup stavebních prací je přesně zachycen na dochovaném videu (Ba'á – Batanagar 1937).

⁴⁹ Oni se však nástroje, který nikdy předtím neviděli, dle Jechové báli. Sledovali tedy nejprve evropské muže, jak s lopatami pracují a jak jimi vpravují maltu, cihly i písek na stavební kolečka a materiál pomocí nich dopravují k zedníkům. K tomu na záda mezků pokládali vždy dvě nádoby plné malty. Kuliové se do takto organizované práce o několik dní později také zapojili (JECHOVÁ 2013, s. 25).

⁵⁰ Batanagar News, 24. 4. 1937, roč. 1, č. 1, s. 2.

⁵¹ Batanagar News, prosinec 1937, roč. 1, č. 29a, s. 4.

Československa. Měl ale v plánu se ještě vrátit.⁵² Do listopadu 1937 byl na řece Huglí rovněž zřízen přístav pro lodě s nosností až 8000 tun. Do Kalkaty po vodě vedla trasa dlouhá asi 20 kilometrů a na širé moře 120 kilometrů.⁵³

Byť postupně město procházelo dalšími úpravami, již nic nebránilo v jeho plném užívání. Byla sem přesunuta výroba z Konnagaru a stavební dělníky mohli vystřídat dělníci vyrábějící obuv. Pavel Hajný popsal postup při přesouvání výroby následně: *„Ve chvíli, kdy Batanagar byl hotov a byly tam připraveny už přímo šrouby na to, kam přesně se přestěhují ty stroje, tak se během jednoho týdne celá výroba převezla tam a během jednoho týdne vyšly první nové páry bot z Batanagaru“* (ŠTRÁFELDOVÁ, 2013).

Konnagar měl ještě před dostavěním Batanagaru stále větší problém s kapacitou ubytování svých rozrůstajících se řad zaměstnanců. Spolu s nárůstem zakázek na obuv pak i s místem pro potřebné rozšíření výroby. Protože nájemní smlouva měla končit roku 1936, bylo jasné, že se již prodlužovat nebude. Do jejího vypršení se baťovci postarali o přesun výrobního zařízení i pracovníků do Batanagaru, kde již byly připravené tovární haly i domky k ubytování. Poslední zaměstnanec, který měl za úkol vyklidit Konnagar, přejel do Batanagaru uprostřed srpna 1936, údajně i se svojí v Konnagaru ochočenou husou (BAROŠ 1946, s. 45, 59-60).

⁵² Batanagar News, 24. 4. 1937, roč. 1, č. 1, s. 2.

⁵³ České slovo – Zlín, 26. 11. 1937.

3. Život v Batanagaru

Tato kapitola se zabývá jednotlivými aspekty života Čechoslováků a v menší míře i Indů z Batanagaru. Popisuje například místní sportovní a kulturní vyžití, způsob stravování, trávení běžných dní či možnosti vzdělávání. Pro větší přehlednost jsem kapitoly dělila právě na základě tématu, o kterém pojednávají, nikoliv chronologicky podle časové osy. Z velké většiny čerpám z Batanagar News, jejichž zakladatelem a hlavním dopisovatelem se stal Jan Baroš, zaměstnanec Bati, který byl za tímto účelem odeslán do Indie.⁵⁴ Batanagar News lze považovat za silně probaťovsky smýšlející médium, z něž je leckdy třeba extrahovat podstatné informace z velkého množství textu psaného ve firemním duchu.⁵⁵ Ale vzhledem k tomu, že jako každé jiné noviny věrně informovaly o aktuálním dění v Batanagaru, Kalkatě, celé Indii, v domovině a případně i kdekoli jinde ve světě, považuji je za cenný zdroj. O to víc, že byly psané pro úzkou skupinu lidí, takže si mohly dovolit i osobnější tón v případě nejrůznějších proseb, výzev, ohlášek a podobně. V novinách šlo také nalézt podrobnosti o životě krajanů, které ostatní dobře znali – například pokud mělo dojít k svatbě, nebo se někomu povedlo něco mimořádného. V neposlední řadě v Batanagar News nechyběly reklamy, a to jak na Baťovu obuv, tak na nejrůznější léky, kulturní události či novinky na trhu, z čehož si lze tamní život zase o něco více představit.

Uvedený výčet kapitol volím proto, že je považuji za výmluvnější než podrobný popis běžné pracovní reality Batanagaru více či méně srovnatelné s tou ve Zlíně. Byť je samozřejmé, že se život v Batanagaru největší měrou odvíjel právě kolem výroby

⁵⁴ Synovec Pavel Hajný o svém strýci Janu Barošovi uvedl, že se narodil ve Vignaticích u Rožnova pod Radhoštěm. Díky své literární tvorbě se dostal do Baťovy tiskárny ve Zlíně a později byl vybrán jako vhodný člověk pro založení tiskárny a redakce novin v Batanagaru. Baťa jej tam odeslal malým firemním letadlem a zároveň poslal lodí rotačku. Baroš začal v Indii vydávat baťovské noviny a celkově se staral o šíření povědomí o Baťovi napříč zemí. Angažoval se i při pořádání kulturních akcí a snažil se podporovat uchování zvyků a obyčejů (ŠTRÁFELDOVÁ, 2014).

⁵⁵ Pokud mám uvést příklad, není neobvyklé, když například článek, jehož záměrem je přimět více pracovníků chodit do Baťových restaurací, zabere v Batanagar News půl strany. Začíná tím, že pouze pracovníci, kteří se zdravě stravují, se mohou těšit dobrému zdraví, které se pak odrazí v jejich schopnosti pečlivé práce. Ta se zase odrazí v úspěchu celého oddělení a v odměnách zaměstnance. Redakce rovněž třeba i promluví zaměstnancům do duše přesvědčením, že všichni dostávají takový plat, aby z něj mohli zaplatit nájem a denně si dovolit dobré jídlo. Poslední odstavce článku pak mohou varovat, že pokud vedení zaznamená, že pracovníci chodí jíst mimo Batanagar k indickým kuchařům za branami města připravujícím jídlo v nehygienických podmínkách, budou s nimi tuto skutečnost řešit (Batanagar News, 5. 3. 1938, roč. 2, č. 9, s. 3.). Jedná se jen o zástupný příklad za ostatní články v podobném „baťovském“ stylu.

a organizace práce, v indických podmínkách a v kontextu historické doby považují za zajímavější popsat svébytnější aspekty života, jakými je právě například sport, kultura či vzdělávání.

3.1 Sport

Sport tvořil neodmyslitelnou součást života batanagarských mužů a zpravila i žen a jejich dětí. Prvním místním sportovním klubem se stal Bata Sport Club založený z iniciativy Čechoslováků. Než ale došlo ke slavnostnímu otevření Klubovního domu při oslavách 18. výročí Československé republiky dne 28. října 1936 (BAROŠ 1946, s. 54), museli se naši sportovci spokojit s malou halou vybavenou jen dvěma kulečnickými stoly a několika málo židlemi a stoly k sezení. S nárůstem počtu členů Klubu, který tou dobou činil 85 mužů a 20 žen, ale bylo třeba přesouvat hromadné aktivity na dvorek – pokud ovšem přálo počasí, zejména v době dešťů nevyzpytatelné. Proto vedení firmy Baťa brzy souhlasilo s výstavbou zmíněného Klubovního domu s halou o kapacitě až 400 osob, s tělocvičnou vybavenou náčiním na gymnastiku a další sporty, s velkým dvorem, velkými hřišti, tenisovými a dvěma volejbalovými kurty, bazénem, billiardem a stoly na stolní tenis.⁵⁶ Pro potřeby dětí vzniklo také hřiště a bazének. Všude fungovalo osvětlení, protože zaměstnanci měli čas na sportování pouze brzy ráno nebo naopak večer. Budova Klubu přitom přinesla dalekosáhlejší prospěch. Pro velkou halu se stala kulturním centrem života Čechoslováků, a to žijících jak v Batanagaru, tak i v Kalkatě a dalších částech Indie. Mohly se zde začít pořádat výstavy, plesy, shromáždění, veselice, koncerty, divadla a další.⁵⁷ Bývalo rovněž pravidlem, že Čechoslováci při obchodních či jiných cestách do Indie neopomněli navštívit své krajany v Batanagaru, kteří návštěvníky vítali v Klubovním domě (BAROŠ 1946, s. 56).

Protože za vznikem Bata Sport Clubu stáli Čechoslováci, indické zaměstnance brzy napadlo založit vlastní spolek, který nazvali Batanagar Sports Club. Stalo se tak roku 1937.⁵⁸ Obě organizace si sice navzájem konkurovaly, ovšem nikdy podle svědectví pamětníků jejich soupeřivost nezašla za ryze přátelskou mez. Ba naopak se přátelskými turnaji vzájemné vazby utužovaly. Protože indických zaměstnanců pracovalo v Batanagaru nespočetněkrát více než Čechoslováků, naverboval Batanagar Sports Club velmi rychle od svého založení na pět set členů, čímž výrazně zvýšil pravděpodobnost nalezení skvělých sportovních talentů ve svých řadách.⁵⁹ Díky nim

⁵⁶ Některá hřiště již sloužila svému účelu před výstavbou nové haly. Hřiště, a obzvlášť pak tenisové kurty, užívali členové Bata Sport Club společně s členy Batanagar Sports Club, který vznikl později.

⁵⁷ Batanagar News, 6. 8. 1938, roč. 2, č. 31, s. 3.

⁵⁸ Batanagar News, 29. 10. 1938, roč. 2, č. 41, s. 5.

⁵⁹ Zlín, 18. 9. 1937, č. 35.

mohl Klub postavit hned několik úspěšných sportovních týmů – např. fotbalový, volejbalový či ping pongový – které se stejně jako týmy z Baťa Sport Clubu účastnily turnajů nejen v Batanagaru a Kalkatě.⁶⁰

Batanagar Sports Club se setkal s tak velkou pozorností ze strany Indů zejména proto, že vyhovoval potřebám lidí původem z města. Nabízel totiž sportovní vyžití zdarma, v blízkosti pracoviště či přímo bydliště,⁶¹ a navíc dostupné v hodinách po pracovní době. Klub tak vzbudil v Indech zájem o fotbal a řadu dalších sportovních disciplín.⁶² Po vzoru československého spolku také vedení Batanagar Sports Clubu zorganizovalo sbírku na novou budovu, pořádalo turnaje a budovalo své jméno v Kalkatě i celém Bengálsku. Patronem Klubu se stal Jan Bartoš a prvním generálním sekretářem pan B. Dey.⁶³ Později se Klub rozrostl také o knihovnu a dramatickou sekci, v jejímž rámci se pořádaly nejrůznější kulturní programy.⁶⁴ Pro účely této práce se dále budu zabývat zejména činností Čechoslováky založeného spolku Bata Sport Club.

3.1.1 Fotbal

O tom, který ze sportů byl v Batanagaru nejoblíbenější, nepanuje shoda. Jedni se domnívali, že šlo o plavání, druhí, že o tenis, a další uvádí fotbal. Lze ale s určitostí tvrdit, že fotbalem se Čechoslováci v Indii nejvíce proslavili.⁶⁵

U fotbalu v indickém prostředí lze navíc jmenovat zajímavost v podobě herní sezóny. V zimních měsících, které se v Indii vyznačují snesitelným počasím bez dešťů, se tento sport neprovozoval. Indům navykklým chodit i hrát naboso připadala hřiště moc hrubá a studená. Sezóna zde kvůli tomu vždy začínala s obdobím dešťů, tedy v nepříjemných vedrech střídaných prudkými lijáky (Ibid). Kaluže často klouzaly a diváci zápasy sledovali vybaveni deštníky a s nohama leckdy až po kotníky mokřýma. Přesto se řadových přátelských turnajů odehrávaných na batanagarském hřišti pravidelně účastnilo kolem 2 000 fanoušků, při významných utkáních až pětinasobně více (BAROŠ 1946, s. 162).

⁶⁰ Zlín, 25.8. 1939, roč. 22, č. 33.

⁶¹ Řada indických pracovníků v Batanagaru nebydlela, ale denně dojížděla z Kalkaty nebo přilehlých vesnic.

⁶² Batanagar News, 29. 10. 1938, roč. 2, č. 41, s. 5.

⁶³ Batanagar News, 15. 4. 1939, roč. 3, č. 13, s. 3.

⁶⁴ Batanagar News, 15. 4. 1939, roč. 3, č. 13, s. 6.

⁶⁵ Zlín, 22. 6. 1938, roč. 7, č. 25.

Jako bezprostřední impulz k započetí vlastních fotbalových tréninků posloužila porážka československého mužstva Anglií v londýnském Tottenhamu 1. prosince 1937. Jakmile se zpráva téhož večera dostala k baťovcům v Indii, rozhodli se, že když se nepovedlo jejich krajanům reprezentovat vlast v Anglii, chopí se toho oni v Bengálsku. Michal Polet se prý v Klubovním domě doslovně vyjádřil: „...když to naši prohráli v Londýně, my jim tady v Indii ukážeme, jak se kope“ (BAROŠ 1946, s. 58). Prvních čtyřicet mužů napříč všemi odděleními začalo společně trénovat, aby odhalili nejtalentovanější hráče. Z nich složili fotbalovou jedenáctku reprezentující Bata Sport Club a začali hrát nejprve proti místním vesnickým klubům (Ibid).

Čechoslováci si dle redakce v Batanagaru brzy vydobyli dobré jméno díky své fair play, dobrým výsledkům a gentlemanskému vystupování. Jím si, jak praví články zasílané z Indie do československých novin, naklonili dokonce i týmy, které porazili. Těch bylo v začátcích velmi mnoho, protože až do zápasu s vojenskou posádkou pevnosti Fort William v Kalkatě neprohráli Čechoslováci od svého založení jediný zápas. Porazili tak například německý Deutscher Sport-Verein, švýcarský Sport-Klub a řadu předních indických fotbalových týmů.⁶⁶

K první prohře došlo až po přijetí pozvání do zmíněné Fort William, největší pevnosti v bengálské metropoli, jejíž posádku mnozí považovali za nejtvrdší a nejlepší sportovce v celé Indii. Pro každý klub představovalo čest už jen moci pozvat tým z Fort William k utkání na svém domácím hřišti. Pozvání ze strany Fort William doprostřed jejich kalkatského opevněného komplexu proto představovalo výjimečnou výsadu, které se dostalo jen těm nejlepším evropským mužstvům. Tým Baťa Sport Clubu tuto výzvu koncem března 1937 přijal a pouze třicetičlenná skupina fotbalistů a jejich nejbližších přátel získala po nahlášení všech jmen sportovnímu oddělení velitelství Fort William povolení k vstupu za brány pevnosti.⁶⁷ Z různých záznamů v moravském tisku lze získat kusé a svými zprostředkovateli zabarvené rekonstrukce průběhu zápasu, který podle nich proběhl po tvrdém vojenském způsobu, na což nebyli Baťovi muži odjinud trénovaní.⁶⁸ Další uvádí, že do druhého poločasu, do nějž ještě udrželi stav 0:0, již zvládlo nastoupit jen devět zápasníků. Někteří navíc kulhali, ale nechtěli se vzdát.⁶⁹ Zápas nakonec

⁶⁶ Moravský večerník – Olomouc, 27. 4. 1937.

⁶⁷ Batanagar reprezentovali následující: Karásek, Plešat, Polet, Surý, Nejedlý, Kilián, Čeček, Charvát, Pešta, Mleziva a Bublík (Břeclavsko, Břeclava, 23. 4. 1937).

⁶⁸ Břeclavsko, Břeclava, 23. 4. 1937.

⁶⁹ Moravský večerník – Olomouc, 23. 4. 1937.

skončil drtivou porážkou Baťovců za stavu 0:5. I tak Angličané své soupeře pochválili, zejména za sehranost a předvedenou techniku.⁷⁰

Z dalších utkání lze jmenovat první zápas Bata Sport Clubu proti Batanagar Sports Clubu – tedy domácí zápas Čechoslováků proti Indům. Jednalo se současně také o první zápas na nově vystavěném hřišti stojícím zhruba 500 yardů na jihozápad od toho dosavadního, které muselo ustoupit nové zástavbě (hotelu pro návštěvy, trhu, dalším bytům a noclehárnám). Utkání se konalo 5. června 1937. V pět hodin se ozvaly sirény ohlašující konec pracovní doby výjimečně o půl hodiny dříve, přičemž všichni zaměstnanci rovnou zamířili na hřiště. Celkem se sešlo 2 000 diváků, kteří v zápase spatřovali hlavní bod sezony.⁷¹ Utkání zahájil čestným výkopem Jan Bartoš a role rozhodčího připadla na Khaitána. Na Čechoslovácích šlo brzy spatřit, že za sebou nemají pravidelný trénink, a tak v 15. minutě zápasu při druhém trestném kopu vpustil brankář Karásek gól. Stav 0:1 ve prospěch indického mužstva zůstal až do konce hry. V důsledku porážky si Baťovi muži vzali k srdci nutnost pravidelného trénování. Zato v Československu zprávu o prohře nesli mnohem hůře. Zprávy otištěné v československých novinách byly podány vysloveně zklamáním tónem. Hned několik sloupků neslo stejný titul: „Soumrak československého fotbalu je úplný: Bílí sahibové poraženi v Indii!“ Doslova se ve zlínských novinách psalo: *„Dva výtisky nového časopisu sesterské společnosti Baťa v Indii ‘Batanagar News’ přišly nám leteckou poštou v posledních dnech, z nichž zejména poslední hlásí Jobovu zvěst. Mužstvo SC. Baťa, složené z našich starých známých, které si v minulém roce tak krásně vedlo, prohrálo 1:0 při otevírání nového hřiště v Batanagaru. A víte, s kým prohrálo? V tom to právě vězí. S jedenáctkou svých indických spolupracovníků. Tak nejen Slavia s Sparta, ale také naši v Indii si nevedou lépe. Soumrak československého fotbalu je tedy úplný. Člověka drhne v hrdle, když vidí na obrázku tu sebevědomou jedenáctku SC. Baťa, ostřílenou v tolika těžkých bojích pod horkým indickým sluncem, jež zklamala v zápase s klubem, který vybojoval svůj první vážný match“.*⁷²

O půl roku později proběhl odvetný souboj. Tentokrát proti sobě týmy obou

⁷⁰ Moravský večerník – Olomouc, 27. 4. 1937.

⁷¹ Za Indy v zápase nastoupili: Israil, Aleren, Saha, Chatterjee, N. G. Dás, Gopalam, B. Guha, Asgharali, Gupta a S. Hossein. Za Baťa Sport Club: Karásek, Kilián, Charvát, Bobál, Plešek, Surý, Nejedlý, Mleziva, Kutík, Polet a Pešat (Zlín, 18. 9. 1937, č. 35).

⁷² Zlín, 18. 9. 1937, č. 35.

batanagarských sportovních klubů nastoupily 13. listopadu 1937.⁷³ První výkop učinil Tomáš Janda, který byl vice-prezident obou klubů současně. Opět se sešlo kolem dvou tisíc přihlížejících, mezi nimiž převládali Indové. Když dostali gól Čechoslováci, nadšení na tribunách neznalo mezí. Naopak když gól vstřelili, obcházel kuchař za jáсотu hrstky krajanů všechny hráče se sodovkou, aby je osvěžil na další hru.⁷⁴ Na hřišti v Batanagaru se mimo jiné odehrály i fotbalové turnaje mezi týmy složenými z hráčů z různých oddělení Baťovy společnosti. První takový proběhl v říjnu 1938 a ze dvanácti účastníků se mužstev nakonec pohár z rukou pana Lelka (pozdějšího konzula ČSR v Kalkatě) převzal tým ze strojního oddělení. V tradici se pokračovalo i další roky.⁷⁵

Je na místě zmínit, že nadaní fotbalisté často bývali i nadanými pracovníky, a proto je vedení firmy často odesílalo na služební cesty. Pesat, kapitán fotbalové sekce Bata Sport Clubu, proto na základě porážky rozhodl, že začnou probíhat pravidelné středeční večerní tréninky pro všechny členy fotbalové sekce. Plánoval, že z nich pak bude vždy možné sestavit trénovanou jedenáctku, která by se kdykoliv mohla postavit mužstvu z Batanagar Sports Clubu.⁷⁶ Později navíc došlo ke zkrácení pracovní doby do pěti hodin odpoledne. Vedoucí sportovních týmů doufali, že tato skutečnost napomůže lepším výsledkům.⁷⁷

Jako další významný fotbalový zápas lze jmenovat ten s Německem. Odehrál se již těsně před začátkem druhé světové války, jen krátce po vyhlášení německé okupace Čech, Moravy a Slezska (15. března 1939). Již jen zpráva o událostech ve vlasti přivodila všem krajanům v Batanagaru velký šok, natož následné chování Němců přebývajících v Indii (BAROŠ 1946, s. 80). Pozvání ze strany německého fotbalového týmu *NS. Deutscher Sportverein* z Kalkaty k přátelskému turnaji dne 20. dubna 1939 proto nemohlo být považováno za nic jiného než za jistou formu provokace (Ibid, s. 84). Protože fotbalisté z Baťa Sport Clubu na hřišti v Batanagaru zvítězili 1:0, vyzvalo je Německo ještě k odvetnému zápasu 15. července, a to na jejich domácí půdě v kalkatské čtvrti Álípur. I druhé utkání vyhráli Čechoslováci, a to za přihlížejícího davu zhruba sta Němců a čtyřiceti hostů z Batanagaru; Indové neměli přístup povolen. V časopise *Zlín* uveřejnili 25. srpna 1939 reportáž na základě

⁷³ Batanagar News 6. 11. 1937, roč. 1, č. 25, s. 3.

⁷⁴ Zlín, 22. 6. 1938, roč. 7, č. 25.

⁷⁵ Batanagar News, 20. 5. 1939, roč. 3, č. 18, s. 6.

⁷⁶ Batanagar News, 5. 2. 1938, roč. 2, č. 6, s. 8.

⁷⁷ Batanagar News, 15. 4. 1939, roč. 3, č. 13, s. 3.

písemné výpovědi Jana Baroše zaslané z Indie. Dle ní měli Čechoslováci zpočátku nevýhodu kvůli neznalosti terénu hřiště, ale již v 15. minutě vstřelil Mach první gól. Němci brzy dorovníali, ale když Hluboček v závěru vstřelil vítězný gól, činilo konečné skóre 3:2 pro naše. Byť Němci navenek vydávali zápas za akt sblížení obou národů v době, kdy spolu v Evropě jejich země válčí, Čechoslováci nebyli z jiných zápasů zvyklí, aby jim z hřiště odnesli čtyři hráče těžce raněné.⁷⁸

3.1.2 Tenis

Stejně jako fotbal, i tenis mnozí považovali za nejoblíbenější sport v Batanagaru. Tenisové kurty městu sloužily již od podzimu roku 1936. Během Vánoc 1937 pak uspořádal Baťa Sport Club tenisový turnaj, kterého se zúčastnilo 28 mužů.⁷⁹ Šlo současně i o první tenisový turnaj uskutečněný v Batanagaru. Dr. Touška, Tomáš Janda i Jan Bartoš do něj věnovali hodnotné ceny. I proto se přihlásilo tolik hráčů a turnaj trval celých osm dní. Všechna utkání zaznamenala rekordní návštěvnost a při hře o třetí místo přišli do hlediště téměř všichni obyvatelé Batanagaru.⁸⁰

Turnaj vyvolal velký zájem o tenis, a tak si řada nových nadšenců pořídila vlastní rakety a sady míčků. O Vánocích dalšího roku se turnaj zopakoval, a to za účasti 27 hráčů. Hned z kraje roku 1939 také došlo k dokončení dvou nových tenisových hřišť.⁸¹

Vedle fotbalové, i tenisová sekce ale narážela na to, že se pracovní vytížení jednotlivých sportovců příliš neslučovalo s jejich pravidelným tréninkem. Leckdy také neměli členové Klubu vyhraněno, kterému sportu se chtějí věnovat nejvíce, a tak docházeli na vícero sportovišť současně.⁸² I Batanagar Sports Club v roce 1939 zkonstatoval, že odvětví tenisu slábne a počáteční nadšení z nových kurtů sdílených s Bata Sport Clubem ztelně opadlo.⁸³ Výdaje na tenisovou sekci se přestaly rovnat ziskům, a tak Výkonný výbor rozhodl, že si hráči sami musí platit míčky. Vstup na hřiště ale ponechali bezplatný a zavést nechtěli ani účastnický poplatek. Elektřinu na

⁷⁸ Zlín, 25. 8. 1939, roč. 22, č. 33.

⁷⁹ Batanagar News, 6. 8. 1938, roč. 2, č. 31, s. 5.

⁸⁰ Zlín, 15. 6. 1938, roč. 7, č. 24.

⁸¹ Zlín, 15. 6. 1938, roč. 7, č. 24.

⁸² Batanagar News, 6. 8. 1938, roč. 2, č. 31, s. 5.

⁸³ Budovy obou sportovních klubů od sebe oddělovala právě hřiště. Pro obě instituce bylo proto výhodné tato hřiště sdílet, ne pro sebe stavět nová jinde.

osvětlení kurtů dále hradil Klub, který ale nebránil nikomu z členů věnovat dobrovolný příspěvek na jeho chod. Janeček a Valenta také rozhodli, že ze svých zdrojů zajistí stříbrnou trofej, kterou budou moci vyhrát sportovci v turnaji v disciplíně single i double.⁸⁴

Tenis v Batanagaru zůstal i nadále jedním z nejoblíbenějších sportů. I tenisté se účastnili řady pohárů v Kalkatě, Bengálsku i jinde v Indii. Z četnosti zmínek v pramenech o tenisu lze ale usoudit, že se jím Čechoslováci neproslavili zdaleka tolik, jako fotbalem.

3.1.3 Plavání

Jako třetí ve výčtu nejoblíbenějších sportů v Batanagaru figuruje plavání. Bazén vybavený skákacím prknem zde Čechoslováci postavili koncem roku 1936 (BAROŠ 1946, s. 204). K bazénu, stejně jako do Klubovního domu, měli z řad indických kolegů přístup jen pracovníci vyššího managementu (BŘEZOVSKÁ 2013, s. 69). Kromě rekreačního využití se zde začaly pořádat i plavecké závody, nejrůznější vodní hry nebo vodácká večerní posezení otevřená též členům jiných sportovních oddílů (BAROŠ 1946, s. 204). Někdy se baťovci bavili jakýmsi iniciačním rituálem, kdy shazovali nově příchozí do vody.⁸⁵ Tato zábava mohla vyústit v improvizované plavecké závody.⁸⁶

Konaly se však i regulerní plavecké turnaje a jeden z prvních podle dochovaných pramenů proběhl v březnu 1937. Na stupni vítězů tehdy stanul Rudolf Šícha (mimo jiné nadaný lyžař a člen Klubu absolventů Baťovy školy práce), druhý se umístil Sanitzer a třetí všestranný sportovec Michal Polet.⁸⁷ Šícha si první místo vydobyl i o rok později, a to při závodech ve skoku do vody a plavání.⁸⁸

Mezi další významné události na poli vodních sportů patřila dle Baroše návštěva indických plaveckých přeborníků v červenci 1937. Slečna Mani Ghošová a pan P. K. Ghoš přijeli do Batanagaru jako hosté a předvedli v bazénu svá nejlepší

⁸⁴ Batanagar News, 15. 4. 1939, roč. 3, č. 13, s. 6.

⁸⁵ Podobný zážitek potkal i Marii Kanovou, která do Batanagaru přijela spolu s dalšími ženami lodí v roce 1937. Po vřelém uvítání v Kalkatě skupinu čekalo i uvítání v Klubovním domě. Tam je krajané požádali, aby si sundaly hodinky, a poté je nicnetušící shodili do bazénu. Marii ale museli záhy začít zachraňovat, protože neuměla plavat. To se naučila až během večerů trávených v Klubu (emailová korespondence s Oldřichem Pleškem ml.).

⁸⁶ Zlín, 15. 6. 1938, roč. 7, č. 24.

⁸⁷ Batanagar News, 6. 8. 1938, roč. 2, č. 31, s. 3.

⁸⁸ Zlín 15. 6. 1938, roč. 7, č. 24.

čísla – přes různé styly po skoky z prkna, plavání se svázanými končetinami, plavání pod vodou a podobně. Po jejich odjezdu se ale Rudolf Šícha společně s Michalem Poletem převlékli do plavek, skočili do bazénu a předvedli bez předchozího tréninku všechna prve spatřená čísla. Připojili také nějaké vlastní prvky a na závěr dvojité salto ze skokanského můstku. Tím se mimo jiné zasadili o přesvědčení Čechoslováků, že i oni se mají Indii čím předvést (BAROŠ 1946, s. 204).

Téhož večera měl vzniknout nápad, aby v Indii založili Tělocvičnou Jednotu Sokol.⁸⁹ Baroš dění po plaveckých ukázkách doslovně vylíčil: „*Pane, mít tady Sokolovnu, hrazdu, bradla, kozu, to bysme dokázali, co Čechoslováci dovedou, ale takhle? Ani ten bambus tu není k ničemu, leda podpírat lešení.*’ - „*No a proč bysme tady neměli mít vlastní Sokolovnu,*’ zahřměl do vzrůstající melancholie Čeněk Valenta, ochotník organisátor, a všeobecně uznávaný předseda stolní společnosti krajanů v Batanagaru – *’hrome, když dovedeme stavět továrny a jaké továrny! tak že bychom nedokázali postavit si Sokolovnu?’*“ (Ibid, s. 206).

3.1.4 Další sporty

Ne všichni Čechoslováci měli zájem se věnovat vyčerpávajícím sportům, u některých tomu zase neodpovídal jejich zdravotní stav. Pro mnoho z nich se tak oblíbenou zábavou staly kuželky, k jejichž hraní sloužila veranda Klubovního domu.⁹⁰ Nejvíce v této disciplíně exceloval Tomáš Janda spolu se svojí ženou, protože je ostatní považovali i za největší nadšence a nejčastější návštěvníky kuželkářského klubu. Nikdy se prý nestalo, že by pan Janda nebo paní Jandová třikrát za sebou neuspěli a hodili takzvané vangle – minuli všechny kuželky. Při takové skutečnosti bývalo zvykem, že neúspěšný kuželkář věnoval něco k dobru ostatním členům klubu. To se dělo i několikrát za večer. Ve Zlíně se nejčastěji jednalo o litr piva, v Batanagaru o jinou tradiční pochutinu – párky s hořčicí, ale pravé, dovezené z Československa, a tedy i velmi drahé kvůli dovozu, clu i zisku pro kuchaře. Přípravoval je vždy pan Ulrych, vrchní restaurátér, který na nich mnohé utržil.⁹¹

Volejbal patřil mezi batanagarskými Čechoslováky k oblíbeným sportům provozovaným zejména pro rekreaci, byť i zde se našli sportovci, kteří trénovali

⁸⁹ Viz samostatná kapitola níže.

⁹⁰ Bata – Organisation of Labour and Service, Batanagar, 1939, s.18.

⁹¹ Zlín 15. 6. 1938, roč. 7, č. 24.

vrcholově. Často se k jednotlivým tréninkům probíhajícím denně hned na dvou domácích hřištích přidávali běžní zaměstnanci i spolu se svými manželkami. Volejbal si rád zahrál rovněž Tomáš Janda nebo Jan Bartoš (Ibid). Mladší muži sestavili úspěšný závodní tým přezdívaný „Baťa Boys“ známý pro své úspěchy po celém Bengálsku. Například v roce 1937 skončili druzí z 26 týmů soupeřících v bengálském turnaji. Celou sezonu předtím přitom zůstali neporaženi.⁹² I ve volejbalu exceloval již dříve zmíněný Michal Polet, který nejen, že působil jako manažer volejbalové sekce Baťa Sport Clubu, ale v roce 1938 také přijal jmenování kapitánem Bengálské volejbalové federace. V této funkci mohl reprezentovat Bengálsko na Olympijských sportech pořádaných v Kalkatě.⁹³

O stolním tenisu v Batanagaru lze nalézt jen kusé zmínky. Například o tom, že v prosinci roku 1937 vyhlásil Batanagar Sports Club turnaj v ping-pongu, na který pozval také tým z Baťa Sport Clubu.⁹⁴ Finále se přehouplo až do nového roku, konkrétně na 15. ledna 1938 večer. První místo připadlo Čechoslovákům – vybojoval jej Michal Polet. Druhé a třetí místo patřilo sportovcům z pořádajícího klubu – panu Aminovi a panu Hamidovi. Čtvrtý se umístil Mach. Za účasti 120 přihlízejících předal ceny Jan Bartoš.⁹⁵ Vedení Baťa Sport Clubu posléze doufalo, že úspěch pomůže přivést mezi řady trénujících i nějaké československé ženy.⁹⁶

Hokej také nepatřil ke sportům, o kterých by se v Batanagar News nebo v jiných tištěných zdrojích psalo s takovým nadšením a intenzitou jako o fotbale. Lze ale zjistit, že v sobotu 5. února 1938 pořádal Batanagar Sports Club u sebe na hřišti turnaj mezi pracovníky z továrny a úředníky z kanceláří – a to jak ve fotbale, tak v hokeji (Ibid). V lednu o rok později prosil Batanagar Sports Club prostřednictvím Batanagar News členy klubu o navrácení hokejek, aby mohla proběhnout inventura majetku.⁹⁷ Byť měl Batanagar Sports Club samostatnou hokejovou sekci i jejího sekretáře, hokej v provincii nehrál větší roli. V Batanagaru se jej přesto snažili pěstovat a propagovat co možná nejaktivněji.⁹⁸

Z ostatních sportů lze jmenovat například lov, v Batanagaru konkrétně šakalů, kterých se v okolí vyskytovalo minimálně ze začátku výstavby města až nepříjemně

⁹² Batanagar News, 13. 11. 1937, roč. 1, č. 26, s. 7.

⁹³ Batanagar News, 5. 2. 1938, roč. 2, č. 6, s. 8.

⁹⁴ Batanagar News, 6. 8. 1938, roč. 2, č. 31, s. 5.

⁹⁵ Batanagar News, 22. 1. 1938, roč. 2, č. 4, s. 7.

⁹⁶ Batanagar News, 5. 2. 1938, roč. 2, č. 6, s. 8.

⁹⁷ Batanagar News, 1. 1. 1939, roč. 3, č. 1, s. 9.

⁹⁸ Batanagar News, 15. 4. 1939, roč. 3, č. 13, s. 6.

mnoho.⁹⁹ Jako jeden z vášnivých lovců proslul československý konzul Dr. Touška, který zvířata naháněl vždy dlouho do noci. Do Batanagaru přijížděl za svými krajany velmi často a rád – a jak se sám vyjádřil, bez nich by jej to v Indii ani nebavilo. Jiným, byť nechvalně známým, milovníkem lovu byl František Hanák nebo jeho ve střelbě o poznání zdatnější přítel Staroba. Vždy když se Hanák chtěl vydat na lov, bral s sebou i ostatní mladé muže, aby mohli jeho vystoupení se smíchem sledovat.¹⁰⁰ Michal Polet jedno z jeho obvyklých čísel jako očitý svědek popsal:¹⁰¹ „*Na třicet metrů před námi běží prašivý pes. Franta zamíří svou brokovnicí a prásk. Pes zakvičí, asi mu jeden brok prostřelil ucho, a protože je to hloupé zvíře, hledí, co ten bílý sahib s tou kouřící holí dělá. ‚Franto, to je hanba,‘ volají diváci, ‚namiř pořádně.‘ ‚Jak mám mířit, když jsem stál na kopečku. Ted’ se ale podívejte.‘ Zatím je už Franta od psa na patnáct metrů a prásk znovu. Pes dostal nějaký brok do zadku, takže si na něj sedl. To už Frantu rozzuřilo, rozběhl se k nešťastné oběti a z několika metrů svou práci dokončil*“ (Ibid).

Mimo sporty známé v Evropě se řada Indů i Čechoslováků v Indii věnovala tradičním aktivitám. Za příklad lze jmenovat Carrom.¹⁰² V malém měřítku se hrál například i basketbal. Mladí muži se také mohli věnovat cvičení s činkami a jinými posilovacími nástroji.¹⁰³

3.1.6 Tělocvičná Jednota Sokol

Jak jsem již uvedla, myšlenka na založení tělocvičné jednoty padla v červenci 1937. Čeněk Valenta, Jaroslav Kos, Polda Doležal a Štefan Jablonka několik večerů sepsávali, co všechno bude pro cvičení potřeba pořídit. Architekt Žítek zpracoval

⁹⁹ Oldřich Plešek popsal své setkání s šakaly ve vlastní ložnici: „*V našich začátcích v Banagaru nebylo naše sídliště oploceno a my za horkých, vlhkých nocí nechávali okna i dveře otevřeny. To mělo za následek, že do místnosti vnikly další moskyti, rozličný jiný hmyz a někdy i krysy a hadi. Někdy k nám zavítali z blízké džungle i šakali a jejich štěkot rušil náš spánek. Jednou dva agresivní exempláři vběhli do mé ložnice a nezbylo mi nic jiného, než vyskočit z postele a zahnat je. Hodil jsem po nich krabičku s krémem na boty, což je sice poněkud zahnal, ale štěkat nepřestali. Ani druhá krabička neměla žádoucí účinek a tak v zoufalství jsem po nich hodil kartáčem na boty. Jeden šakal jej v letu chytil a oba s ním pak zmizeli ve tmě. Byl jsem rád, že to působilo, ale kartáč se nikdy nenašel*“ (CULÍK KONČITÍKOVÁ 2016, s. 194).

¹⁰⁰ Zlín 15. 6. 1938, roč. 7, č. 24.

¹⁰¹ Text dle mého názoru odráží nejen náтуру lovce Hanáka, ale i lidí přihlížejících jeho umění. Ze svědectví lze vyvodit, že Čechoslováci z Batanagaru pokládali lov za právoplatný druh zábavy a šakaly skutečně za život obtěžující zvířata.

¹⁰² Čtvercová desková hra ze dřeva se čtyřmi otvory v rozích. Cílem hry je dostat do otvorů žetony podobné těm z dámy (STEVENS, 2013).

¹⁰³ Batanagar News, 12. 7. 1939, roč. 3, č. 25, s. 19.

plán přistavění další místnosti k již stojícímu Klubovnímu domu, kam půjde uchytit sportovní náčiní jako bradla nebo kruhy. Předpokládané náklady se vyšplhaly na 200 000 Kčs (zhruba 20 000 rupií). Větší část výstavby stejně jako celé sportovní vybavení uhradil Jan Bartoš z kapitálu společnosti Baťa, na zbytek se složili Čechoslováci v uspořádané sbírce. Cvičební náčiní museli krajané objednat z Československa. Do Batanagaru dorazilo až na začátku roku 1938, tedy v době, kdy již první skupina mužů i bez něj poctivě trénovala. K oficiálnímu založení Tělocvičné Jednoty Sokol v Indii ale ještě chvíli nedošlo, a to kvůli nadcházející světové válce. Mnichovská dohoda a okupace vlasti odvedla pozornost batanagarských krajanů k formování odbojových aktivit (BAROŠ 1946, s. 206-8).

Uskutečnilo se až 14. března 1943, kdy se v Klubovním domě přesně čtyři roky po zahájení okupace Německem sešlo třicet Čechoslováků s cílem oficiálně ustavit Tělocvičnou Jednotu Sokol Batanagar, Indie. Vznik podnítila výzva ze strany Čeňka Valenty, Františka Baránka a Josefa Buršíka, kteří uposlechli doporučení starosty Československé Obce Sokolské v USA Karla Prchala. Ten zdůrazňoval, že v době války jde o sokolskou povinnost organizovat činnost v zahraničí, čímž na dálku vyjádří svůj nesouhlas s uzavíráním československých Sokoloven a s domácím pronásledováním členů Sokola. Za vznik vůbec první sokolské jednoty v celé Asii se tak zasloužili právě krajané z Batanagaru (Ibid, s. 209).

Sokolské sestavy již dříve začaly obohacovat například oslavy k příležitosti 28. října, tradiční Sportovní Den organizovaný v Batanagaru vždy počátkem nového roku nebo jiné kulturní události pořádané zde i v Kalkatě.¹⁰⁴ Zásadní pro šíření dobrého jména Sokola se stala přehlídka prostných secvičená asi čtyřiceti krajany spolu se sto osmdesáti indickými muži ku příležitosti Sportovního dne roku 1943. Devět tisíc diváků – Indů se tak poprvé blíže seznámilo s podobou sokolského cvičení. Od 15. března 1943 již naši sportovci vystupovali pod pevným názvem právě založené Tělocvičné Jednoty (BAROŠ 1946, s. 157, 162, 203).

14. března 1944, rok od svého založení, se konala první Valná hromada. Shromáždění za účasti 48 z tehdejších 49 členů Sokola vedl jeho předseda Čeněk Valenta. Po úvodním slovu nastal prostor pro zhodnocení celoročních aktivit. Proběhlo 30 cvičení prostných i cviků na náčiní a hned několik tréninků na lednový Sportovní Den, který se za účasti opět zhruba 9 000 diváků uskutečnil 15. ledna

¹⁰⁴ Batanagar News, 22. 1. 1938, roč. 2, č. 4, s. 7.

1944. V rámci doprovodné vzdělávací sekce naplánovala Jednota pět diskuzních večerů pořádaných vždy v první a třetí čtvrtěční večer v měsíci. Zavedlo se rovněž pravidelné týdenní cvičení každou neděli od 8:00 ráno. Valná hromada chtěla zachovat a nadále budovat písemný kontakt s ostatními Tělocvičnými Jednotami v zahraničí.¹⁰⁵

Další valná hromada byla svolána na čtvrtek 17. května 1945. Opět zde členi Jednoty uvedli výčet proběhlých cvičení: 45 cvičení s 58% účastí (členi žijící mimo Batanagar nedovedli na hodiny pravidelně dojíždět) a 18 diskuzních večerů. Mimo jiné zazněla rezoluce slibující, že členi Jednoty budou v Indii i nadále pěstovat sokolskou tradici, byť se velkou měrou zasadí o znovubudování své vlasti v poválečném Československu. Obsah prohlášení se ale podařilo vyplnit jen z části.¹⁰⁶

Mnoho krajanů totiž odjelo po skončení války na trvalo či na delší dovolené do vlasti za svými příbuznými. Mladých v dorosteneckém věku nežilo v Batanagaru příliš mnoho. I přes snížený počet členů se ale Jednotě podařilo čile působit i v roce 1946 (BAROŠ 1946, s. 211). Za největší úspěch lze považovat vystoupení tří set indických mužů v Batanagaru při příležitosti Sportovního Dne, a to za přítomnosti 12 000 diváků pocházejících ze všech koutů Bengálska. Přesto se vedení z důvodu personálního oslabení spolku rozhodlo v průběhu let 1946-7 zahájit kampaň „Každý Čechoslovák v Indii – člen Tělocvičné Jednoty Sokol“, stejně jako nabídnout pomocnou ruku krajanům v jiných zemích Asie při zakládání vlastní sportovní buňky.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Nové Československo, 15. 7. 1944. Citováno podle BAROŠ 1946, s. 208.

¹⁰⁶ Telegraf, 22. 6. 1945. Citováno podle BAROŠ 1946, s. 210.

¹⁰⁷ Národní osvobození, [14. dubna 1946]. Citováno podle BAROŠ 1946, s. 212

3.2 Zdravotnictví

Vedení společnosti stejně jako ve Zlíně myslelo i v Batanagaru na zdravotní stav svých zaměstnanců. Přitom specializovaná lékařská péče pro zaměstnance byla tehdy v Indii věcí poměrně nedávnou. Umožnil ji až rozvoj sociální legislativy v podobě úrazového a sociálního pojištění. První snahy o péči o zaměstnance v zemi přišly roku 1924, a to s vydáním Workmen's Compensation Act (Zákona o odškodnění dělníků). První pokus o sociální pojištění pak o pět let později, v roce 1929, kdy začal platit takzvaný Maternity Benefit Act of Bombay (Bombajský zákon o dávkách v mateřství). Baťa ale v Batanagaru již v roce 1933 po dohodě s vedením firmy zřídil „zdravotnický fond“, do kterého přispíval každý z pracovníků. Díky tomu vznikl systém zdravotního pojištění platný pro pracovníky samotné, stejně jako pro členy jejich rodiny. Vedení rovněž zajistilo moderní zdravotní péči rozdělenou na prevenci a samotnou léčbu.¹⁰⁸

Vlastní batanagarská nemocnice byla slavnostně otevřena 18. června 1938. Významné události se vedle zhruba 1 500 úředníků, obyvatel Batanagaru a návštěvníků z Kalkaty účastnila rovněž paní Bartošová,¹⁰⁹ které předal jeden z budoucích zaměstnanců klíč od budovy. Jménem všech ostatních paní Bartošové poděkoval za její vlídnost a za to, jak se stará o zdraví i o další aspekty života a blaha zaměstnanců společnosti. Ona na oplátku popřála, aby nemocnice dovedla dobře sloužit svému účelu. Přestože začátky této instituce šlo považovat za skromné, jednalo se o první nemocnici v Indii fungující v rámci Zdravotní pojišťovací společnosti zřízené Baťovou firmou. Prozatím disponovala jen osmi lůžky, operačním sálem a dalším nezbytným vybavením, ale počítalo se s budoucím větším rozvojem. Nemocnice ve své době již představovala další z nutností pro rychle se rozvíjející a stále více zalidněné město. Hlavním ošetřujícím lékařem instituce se stal jistý Dr. Ahmad, který pro Baťovu firmu zajišťoval zdravotní péči již dlouho předtím.¹¹⁰

Spolu s rozvojem zdravotnických služeb se v Batanagaru zavedly také povinné zdravotní prohlídky před nástupem do zaměstnání. Myšlenku na takové opatření převzalo vedení od doktora V. Tolara, M.D. z Baťovy nemocnice ve Zlíně. Již

¹⁰⁸ Batanagar News, 10. 12. 1938, roč. 2, č. 47, s. 6.

¹⁰⁹ Manželka Jana Bartoše, oblíbená žena mezi Čechoslováky a snad i Indy. Z dostupných pramenů lze získat dojem, že v Batanagaru působila jako pomyslná ikona společnosti.

¹¹⁰ Batanagar News, 25. 6. 1938, roč. 2, č. 25, s. 3.

při pohovorech obdržel uchazeč o zaměstnání dvojjazyčnou brožuru titulovanou „Zdravotní prohlídka“, kam musel vyplnit zdravotní historii svoji i své rodiny, včetně svých návyků, popisu způsobu života i seznamu minulých i současných onemocnění. Pokud zaměstnanec neuměl psát, číst, nebo správně porozumět otázce, pomohli mu Baťovi úředníci – brožuru vyplňovali za něj na základě rozhovoru. Po této fázi se nastupující jedinec podrobil rozhovoru s lékařem a následné preventivní prohlídce trvající zhruba 15 až 20 minut. Měla odhalit fyzické nedostatky, deformace a případné aktuální nemoci. Lékař uchazeče zvažil, vyšetřil mu hrudník, zkontroloval páteř, lopatky a celkové držení těla, udělal rozbor moči a podobně. Pokud si něčím nebyl jistý, mohl zaměstnance ještě poslat na rentgen.¹¹¹ Další vyšetření dotyčný absolvoval následující den, včetně zubní prohlídky v moderně vybavené zubní ordinaci opatřené i chirurgickým náčiním.¹¹² Výstupem mu bylo zařazení do jedné z pěti kategorií: AA, A, B, C, D, přičemž v prvních třech si mohl být jist zaměstnáním. Výjimečně se mohl uchazeč kategorie C dostavit na opětovné vyšetření po půl roce nebo po osmi měsících. Například od října 1937 do června 1938 přezkoumali lékaři 1 355 uchazečů, z nichž 34 zařadil do kategorie AA (tj. 2,5 %), 344 do kategorie A (35,4 %) a 833 do kategorie B (61,5 %). Pouze 144 osob (10,6 %) nakonec skončilo s označením C.¹¹³

Ani Batanagaru se nevyhýbaly epidemie postihující jak Bengálsko, tak celou Indii. V roce 1936 šlo například o epidemii tuberkulózy, pravidelně potom o úplavici, malárii, leishmaniozu¹¹⁴ a další.¹¹⁵ Zejména malárie bývala častá, a to kvůli umístění Batanagaru na území dřívější džungle. Dr. Ahmad za účelem vymýcení malárie a rovněž komáry přenášené filariózy¹¹⁶ zřídil tým, který se pod dohledem zdravotnického koordinátora staral o vyhubení moskytů v Batanagaru a jeho okolí.¹¹⁷ Úředníci ze zdravotnického oddělení začali vydávat informační časopis, který nacházeli všichni pracovníci v obálce se svým platem. Bulletin vznikl ve třech verzích – v angličtině, bengálštině a urdštině. Informoval o nemocech, kterých si

¹¹¹ Batanagar News, 10. 12. 1938, roč. 2, č. 47, s. 6.

¹¹² Batanagar News, 13. 11. 1937, roč. 1, č. 26, s. 5.

¹¹³ Batanagar News, 10. 12. 1938, roč. 2, č. 47, s. 6.

¹¹⁴ Protozoální infekce (tj. infekce zaviněná jednobuněčnými organismy) šířená bodavým hmyzem. Dochází k ní všude na světě, nejvíce ale v tropických oblastech (Leishmaniasis. In: Encyclopaedia Britannica, ©2017).

¹¹⁵ Batanagar News, 22. 1. 1938, roč. 2, č. 4, s. 4.

¹¹⁶ Nemoc způsobená červy filáriemi, tedy vlasovci. Vyskytuje se zejména v subtropích. V těle hostitele se množí v mízních cévách, čímž je blokují. To vede k otokům. Inkubační doba může čítat i několik měsíců (Filarióza. In: Velký lékařský slovník, ©1998-2017).

¹¹⁷ Batanagar News, 25. 6. 1938, roč. 2, č. 25, s. 3.

zaměstnanci zpravidla nebyli dobře vědomi. Podnětem k jeho vydávání se stala opakující skutečnost, kdy zaměstnanci onemocněli chorobou, které šlo včasnou diagnózou lehce zabránit. Časopis se proto zaměřil na popis příznaků a způsobů prevence, stejně jako na léčbu samotnou. Jazyk používali autoři textů velmi srozumitelný a doufali, že zaměstnanci nabyté zkušenosti předají i přátelům a rodinným příslušníkům.¹¹⁸

Spolu s tím, jak do Batanagaru začaly přijíždět i československé ženy, buď jako vdané paní za svými manžely, nebo jako ženy, s kterými se zpravidla brzy někdo z Čechoslováků oženil, se muselo myslet i na gynekologické služby. V Batanagaru se naštěstí neodhalilo příliš mnoho případů těhotenské anemie (například v roce 1938 jen ve čtyřech případech ze sta testovaných žen) a vůbec žádné abnormality pánve. Mezi batanagarskými ženami pod pravidelným lékařským dohledem se také jen minimálně vyskytovaly puerperální sepse.¹¹⁹ Přihodila se zde jen jednou za dobu šesti let, během nichž rodilo 300 batanagarských žen. Jediné, k čemu mívaly ženy tendenci, byl méně či více závažný nedostatek červených krvinek.¹²⁰

Přímo rodit ale ženy odjížděly do Kalkaty, která na to byla lépe materiálně i personálně vybavená. Jednou z často navštěvovaných porodnic byla Elgin Nursing Home. První děti se manželkám Čechoslováků začaly rodit kolem roku 1940 (emailová korespondence s Oldřichem Pleškem ml.). Leila Seth ve své autobiografii uvádí, že mnoho Evropanek si k předporodní péči i samotnému porodu zvolilo gynekologa Dr. Fischera se skvělou pověstí z již jmenované Elgin Nursing Home. Zaplatily u něj ale velmi vysoký poplatek za porod (SETH 2007, s. 82-3).

Pokud se zaevidovala na zdravotnickém oddělení, dostávala žena po porodu potomka mateřské dávky – a to ať šlo o indické manželky nebo ty československé. Spolu s rostoucím počtem novorozeňat v batanagarských rodinách se navíc stalo nutností založit jesle. Po počátečních zkušenostech se vedení firmy přesvědčilo, že není nutné vést jesle s evropským standardem, vysokými dětskými postýlkami, bílým povlečením a bílými oblečky. Usoudilo, že dokud nemají místní ženy tak vysokou životní úroveň, není třeba vybavovat jesle lépe, než jak by své děti zajistily doma. Batolata tak umísťovali do čistých levně vyrobených postýlek z jutových pytlů

¹¹⁸ Batanagar News, 11. 3. 1939, roč. 3, č. 8, s. 5.

¹¹⁹ Takzvaná horečka omladnic. Postihuje ženy těsně po porodu (Puerperální. In: Velký lékařský slovník, ©1998-2017).

¹²⁰ Batanagar News, 10. 12. 1938, roč. 2, č. 47, s. 6.

rozprostřených na zemi a matrací překrytých prostěradly z nepromokavého igelitu. Jako pečovatelky pracovaly výhradně Indky. Matky přitom vyzývaly k tomu, aby své děti přicházely co čtyři hodiny krmit. Starší děti navyklé na tuhou stravu dostávaly indické sušenky a mléko (Ibid).

Co se nehod týče, v Batanagaru docházelo jen k malému počtu úrazů v porovnání s ostatními indickými továrnami. Za nejčastějšími případy poranění totiž stálo volné oblečení. I v Batanagaru museli opakovaně zdůrazňovat, že tradiční indické dhóti a „lungí“ představuje velmi nevhodný oděv k nošení v blízkosti strojů – navíc když běžné pracovní oděny vyjde levněji než kterékoliv jiné. Téměř všechna oddělení v Batanagaru však měla nějaké své doporučené oblečení, takže zaměstnanci jen zřídka chodili jinak.¹²¹

K úrazu ale mohlo dojít i při špatném postupu práce. Jeden takový případ se stal, když pracovník plnil kovem soustruh a otáčející se sklíčidlo držel až na konci místo přímo u soustruhu. Propíchl si žaludek a na následky zranění zemřel. V jiném případě zemřel zaměstnanec po pádu ze žebříku. Jindy došlo k poranění oka při práci s žíravinou. V Batangar News tento případ použili k připomenutí, že v podobných situacích je nutná rychlá první pomoc. V každé výrobní hale by měli mít po ruce lahev s vodou na promytí, přičemž se prokázalo, že zhruba 40 minut proplachování dostačuje k zamezení poškození zraku.¹²²

Poslední avšak nezanedbatelný aspekt zdraví pracovníků spočíval v jejich duševním zdraví a povšechně duševní kondici. Ne všichni Bengálci se totiž dovedli adaptovat na pravidelný pracovní režim u Bati vyžadovaný, a to i přes skvělé výsledky fyzických testů a dosažené často i univerzitní vzdělání. Těžko uvykali prodloužené pracovní době i nelehké manuální práci. Vedení se snažilo dohlížet také na vhodný jídelníček zaměstnanců¹²³ a správnou životosprávu.¹²⁴

¹²¹ Batanagar News, 27. 11. 1937, roč. 1, č. 28, s. 3.

¹²² Batanagar News, 7. 8. 1937, roč. 1, č. 13, s. 2.

¹²³ Viz samostatná kapitola.

¹²⁴ Batanagar News, 10. 12. 1938, roč. 2, č. 47, s. 6.

3.3 Vzdelávání

Na vzdělání se v Batanagaru kladl veliký důraz. Tradiční motto Baťových škol „Uč se, znalost je síla“ či „Zlepšuj se, jako bys musel překonávat sám sebe,“ platilo i v Batanagaru.¹²⁵ Stejně jako pravidlo, že správný zaměstnanec se nemá učit jen to, co ke své práci aktuálně potřebuje, ale i to, co by v budoucnosti mohl potřebovat na jiných pozicích.¹²⁶

V říjnu 1937 vznikla v Batanagaru večerní Baťova škola práce. Myšlenka na její zřízení vznikla v situaci, kdy v Batanagar News vyšel inzerát na výběrové řízení na tři vedoucí pracovníky nově otevřené gumárenské dílny. Přihlásilo se celkem 40 zájemců, ale žádný napříč všemi odděleními továrny nesplňoval potřebné požadavky. Vedení si přitom uvědomovalo, že s postupujícím rozvojem společnosti bude potřeba stále více lidí na specializované a manažerské pozice a že nejsnazší a nejzaručenější cesta vede přes výcvik svépomocí. Po vzoru kurzů pro vyučení zaměstnanců do obchodů s obuví rozestých po celé Indii, které běžely již dva roky a vyškolily několik stovek manažerů obchodů, prodejců i pedikérů, se nově zavedlo také večerní vzdělávání na pozice řemeslníků, výrobců a vedoucích jednotlivých oddělení.¹²⁷ Jednalo se například o obory činění kůží, výroba kůže, výroba textilu, výroba gumových bot, oprava bot, pedikúra, reklama a aranžování výloh, komerční korespondence nebo služby a prodej. Speciální pozornost se pak věnovala účetnictví.¹²⁸ Kapacita kurzů více než dostačovala, navíc i Batanagar News vyzývaly všechny Baťovy muže, aby neváhali a využili možnost zdarma se školit na lépe placené pozice.¹²⁹

Škola vznikla pod dohledem Pesata, který na ní zároveň působil i jako školitel a učitel. Chvíli po otevření evidovali lektoři 45 posluchačů, z nichž museli pro nezáměr nebo častou absenci 11 studentů vyloučit. Celkem 29 posluchačů se zúčastnilo závěrečných zkoušek, přičemž 12 z nich s výbornými výsledky. Ti obdrželi diplom a deset z nich okamžitě získalo lepší pracovní místo s až o třetinu vyšším platem. A to přitom před otevřením večerní školy panovaly obavy, zda je vhodné

¹²⁵ Batanagar News, 1. 1. 1939, roč. 3, č. 1, s. 9.

¹²⁶ Batanagar News, 29. 1. 1938, roč. 2, č. 5, s. 1.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Batanagar News, 1. 1. 1939, roč. 3, č. 1, s. 9.

¹²⁹ Batanagar News, 1. 1. 1938, roč. 2, č. 1, s. 1.

vystavovat zaměstnance další psychické námaze po jejich celodenní práci.¹³⁰ Škola navíc plnila i další důležitou funkci – totiž sdružovala při výuce pracovníky různých národností a sociálního postavení, a učila tak vzájemnému respektu a rovnosti všech lidí.¹³¹

V červnu 1939 již v Batanagaru fungovalo více vzdělávacích institucí. Například jazyková škola, kde se českoslovenští úředníci učili angličtinu a urdštinu. Na zkoušku se přitom čerstvě otevřel i kurz bengálštiny, a to pro Indy, kteří nepocházeli z Bengálska. Kurz se jim hodil, neboť zhruba tři čtvrtiny zaměstnanců mluvily právě bengálsky. Fungovaly také dvě technické školy, a to v rámci gumárenské dílny a výroby kůže, kde se školili běžní zaměstnanci před nástupem do pracovního poměru. Jako už tradičně, i nadále bylo možné účastnit se kurzů pro budoucí obchodníky a manažery prodejen obuvi. Zvažovalo se také zřízení obecné instruktážní školy pro všechny nastupující zaměstnance, v níž by se seznámili s Baťovým systémem práce, dílčími předpisy, podobou práce na jednotlivých odděleních a podobně. Prostředkem s širokým dosahem se staly vzdělávací rádiové relace, které zasáhly celou masu nevzdělaných místních pracovníků. Do všech továrních budov se proto nainstalovaly ampliony a ve zkušebním provozu se vysílalo každé pondělí 10 minut. K osvětě zaměstnanců napomáhaly také pravidelně vydávané noviny Batanagar News, zejména jejich podoba v bengálštině. Také batanagarské kino do svého programu občasně zařazovalo filmové lekce.¹³² O osvětu pracovníků se v neposlední řadě staral i Batanagar Sports Club, který v roce 1938 založil ve svých prostorách knihovnu. Po roce její existence do ní pravidelně docházelo padesát čtenářů a šlo v ní tehdy nalézt 266 knih (59 v angličtině, 166 v bengálštině a 41 v urdštině) i řadu deníků, týdeníků, čtrnáctideníků a měsíčníků. Až v roce 1939 se přitom začalo uvažovat o zřízení samostatné klidné místnosti coby čítárny.¹³³

¹³⁰ Batanagar News, 29. 1. 1938, roč. 2, č. 5, s. 3.

¹³¹ Batanagar News, 1. 1. 1939, roč. 3, č. 1, s. 9.

¹³² Batanagar News, 3. 6. 1939, roč. 3, č. 20, s. 3.

¹³³ Batanagar News, 15. 4. 1939, roč. 3, č. 13, s. 6.

3.3.1 Klub absolventů Baťovy školy práce

Významnou událostí na poli batanagarského vzdělávání se stalo založení Klubu absolventů Baťovy školy práce. Takový klub působil ve Zlíně, ale ten indický se stal prvním klubem absolventů založeným v zahraničí, čímž odstartoval jeho hojně zakládání i v ostatních zemích světa. Ustavující shromáždění se konalo v pondělí 5. července 1937 ve 21:00 v bungalovu Jana Bartoše, za účasti celkem 38 hostů. Uvítací řeč pronesl Jan Baroš a vyjádřil při ní, že nejde jen o spolek sdružující absolventy, ale o seskupení přinášející užitek široké batanagarské veřejnosti. Zopakoval, že Čechoslováci byli do Indie vysláni, aby zde provozovali obchod a aby zemi náležitě poznali. *„K poznání země, v níž chceme obchodovati, nestačí, známe-li několik jejích chrámů, význačných míst, svaté řeky a několik slov domorodého jazyka. Potřebujeme vniknout a plně rozumět životu průměrného Inda. Potřebujeme se dobře obeznámit s jeho náboženstvím, s jeho prací a pracovními možnostmi. Potřebujeme dokonale rozumět průmyslové, zemědělské a hospodářské výstavbě této země. Potřebujeme znát její politickou strukturu a kastovní a náboženskou rozvrstvenost. Za tím účelem naváže náš klub přímé styky s vynikajícími osobnostmi všech těchto oborů a pozve je do Batanagaru k debatním večírkům, jichž se zúčastní nejen členové klubu ABŠ, ale celá evropská kolonie a indiští vedoucí v batanagarských závodech. Budeme kromě této činnosti pořádati sobotní a nedělní zájezdy do okolních průmyslových závodů, takže svou činností se náš klub stane kulturním a vzdělávacím střediskem Batanagaru,“* nechal se slyšet Baroš.¹³⁴

Po úvodním slovu Jana Baroše vystoupil na ustavujícím shromáždění Rudolf Šícha, který ještě předchozí měsíc působil jako člen Výboru zlínského Klubu absolventů. Proto právě on posluchačům představil stanovy ze Zlína a uvedl, jak by je upravil pro potřeby Batanagaru. Při následné volbě předsednictva i výboru padla jednoznačná většina hlasů právě pro Šíchu, který post předsedy ochotně přijal. Místopředsedou se stal Baroš. Jan Bartoš získal čestné předsednictví, o kterém byl zpraven telegramem do Zlína, v němž se zrovna nacházel.¹³⁵

Informace o Klubu absolventů se k batanagarské veřejnosti dostávaly jak díky

¹³⁴ Zlín, 26. 7. 1937, roč. 7, č. 30. Celkem záhy klub naplánoval například exkurzi do Tatanagaru, madráských koželužen, obuvnické společnosti Flex ve městě Kánpuru, do řady bengálských závodů vyrábějících jutu i další textil a pro velké zájemce i výpravu do Himálaje v průběhu závodní dovolené (Zlín, 12. 11. 1937, roč. 7, č. 44).

¹³⁵ Zlín, 26. 7. 1937, roč. 7, č. 30.

Batanagar News, tak při společenských událostech. Například při příležitosti oslavy třetího výročí založení Batanagaru 28. října 1937, kdy dostal slovo mimo jiných i Jan Baroš. Doslovný přepis jeho řeči vyšel o dva dny později tiskem. V ní připomněl, že na samém počátku stála myšlenka Tomáše Bati, který ve Zlíně roku 1925 založil školu pro chlapce ve věku 14 až 17 let. Jako jediná svého druhu stále existovala i v době budování Batanagaru. Její absolventi se ze Zlína následně rozjížděli do světa a k tomu ji studovali i studenti cizích národností – celkem z 22 zemí. I v Batanagaru se v době Barošova projevu nacházelo 15 Indů, absolventů. „*Připomínáme si dnes třetí výročí založení našeho města Batanagaru, jehož rozvoj lze rozdělit na dvě fáze,*“ pokračoval Baroš. „*Za prvé, na stavbu továrních budov, montáže dílen a založení manufaktury na obuv, jejíž provoz je nyní v plném proudu. Druhá epocha odpovídá vzdělávacím a kulturním potřebám zaměstnanců a obyvatel Batanagaru. Budova jsou koneckonců jen cihly a cement, stojí pouze množství oceli; je to právě člověk, který jim může vdechnout život. Základní povinnost absolventů tkví v předávání znalostí získaných ze školy a obohacených o vlastní praktickou zkušenost svým spolupracovníkům a spoluobyvatelům města (...),*“ přiblížil očekávání od absolventů.¹³⁶

O pár měsíců později, 5. ledna roku 1938, se konalo půlroční setkání členů Klubu, a to za přítomnosti čestného předsedy Jana Bartoše. Vedení zde zhodnotilo uplynulých šest měsíců plných celé řady aktivit. Ode dne založení Klubu přednášeli Tomáš Janda o začátcích Batanagaru; František Hanák o své cestě do Ásámu; B. M. Dás, viceprezident Rotary Clubu, o možnostech indického trhu; Kováč o organizaci prodeje; Madžumdár, smírčí soudce z Álípuru, o geografickém a politickém dělení Indie a o jejím kastovním systému; Jan Bartoš o zážitcích ze své cesty napříč Evropou; Čeněk Valenta o organizaci kožedělnické dílny; M. L. Khaitan o indickém trhu, obchodním právu a později také o životních úspěších a pokroku; L. P. Atkinson, šéfredaktor největšího muslimského listu v Indii *Star of India*, o současné žurnalistice a rovněž o politickém rozvrstvení bengálského distriktu; Staroba o organizaci práce v gumárenské dílně i o své cestě po jižní Indii; Samek o podnikatelských možnostech v severní Indii a nakonec československý konzul z Kalkaty F. V. Toušek o tehdejší situaci panující v Evropě.¹³⁷ Uskutečnil se také již zmíněný výlet do Tata Iron & Steel Co., v níž tehdy pracovalo 18 000 zaměstnanců

¹³⁶ Batanagar News, 30. 10. 1937, roč. 1, č. 24, s. 3.

¹³⁷ Zlín, 26. 7. 1937, roč. 7, č. 30.

a ve městě Tatanagar žilo 60 000 obyvatel.¹³⁸

V závěru lednového setkání došlo ke jmenování nového vedení klubu.¹³⁹ Klub se navíc během celého půl roku snažil o zkontaktování absolventů Baťovy školy práce roztroušených po světě, například v Singapuru, Číně, na Havaji, v Americe, Velké Británii, Švýcarsku, Africe aj. a chtěl ve své snaze i nadále pokračovat.¹⁴⁰

3.3.2 Vzdělání dětí Čechoslováků

I přes širokou nabídku vzdělávacích aktivit pro Baťovy zaměstnance zde celkem záhy začala chybět škola pro potomky Čechoslováků. Mnoho mužů totiž do Indie odjíždělo už se svými ženami nebo i potomky, za řadou z nich ženy později dorazily, případně dorazily a v Indii se za ně provdaly, a ještě další se se svými budoucími manželkami seznámili až přímo v Batanagaru. Z manželství pak vzešla celá řada dětí, pro které fungovaly jesle, se základní školou ale nastal větší problém.

Ohledně existence školy pro potomky baťováků panují neshody. Budova školy v Batanagaru nechyběla, tvořila součást architektonického plánu. Dle vyprávění pamětnice paní Hany Gregorové ale rodiče malých dětí museli volit, zda je do první třídy pošlou na internátní školu v Dárdžilingu, odjedou do jiné země, nebo se kvůli jejich vzdělání vrátí do Československa, což byl i případ jejich rodiny. V rádiovém rozhovoru pronesla a při osobní návštěvě potvrdila: „*Moje rodiče ... váhali, zda dát děti do internátní školy. V Kalkatě žádná škola nebyla, taková první, nebo taková velká škola, kde mohli Evropané získat vzdělání, byla až v Dárdžilingu. Dárdžiling byl tisíc kilometrů od Kalkaty, a prakticky všechny děti z Batanagaru již v pěti letech prostě do Dárdžilingu odcházely. A rodiče je viděli dvakrát do roka – na vánoce a na konci školního roku*“ (ŠTRÁFELDOVÁ, 2013). V rozhovoru pro Lidové noviny pak uvedla, že v Dárdžilingu byla nejbližší „kvalitní“ škola (MATYÁŠOVÁ 2014, s. 26). Z pamětí babičky Oldřicha Pleška ml. vychází najevo, že i v Kalkatě existovaly přijatelné školy vedené katolickými knězi a jeptiškami, například Sv. Xavier pro chlapce a klášterní škola Loreto pro dívky. Rodičům se ale většinou nezamlouvalo nechat děti studovat v tak horkém a špinavém prostředí, a proto se horské klima

¹³⁸ Zlín, 12. 11. 1937, roč. 7, č. 44.

¹³⁹ Za prezidenta zvolili Macha, za viceprezidenta Zahradníka a za sekretáře Pleška. Novými členy Výkonného výboru se stali Sarkár, Wequad a Mleziva (Batanagar News, 8. 1. 1938, roč. 2, č. 2, s. 6).

¹⁴⁰ Batanagar News, 8. 1. 1938, roč. 2, č. 2, s. 6.

a kvalitní školy v Dárdžilingu stávaly v drtivé případě hlavní volbou (emailová korespondence s Oldřichem Pleškem ml.). Z toho lze usuzovat, že budova školy v Batanagaru sloužila buď pro vzdělávání Baťových zaměstnanců, nebo jen pro děti Indů, nikoliv pro odpovídající výuku evropských dětí. Případně že byla vystavěna až mnohem později.¹⁴¹

Vlastní zážitky z internátní školy písemně vylíčil Pavel Žítek, jeden z potomků Čechoslováků v Batanagaru, kteří do Dárdžilingu vyslali všechny svoje děti:¹⁴²

„Děti z batanagarské kolonie na předměstí Kolkaty byly obvykle posílány do internátních škol v Darjeelingu od konce února do začátku listopadu: děvčata do kláštera vedeného loretánskými jeptiškami a chlapci do jezuitské koleje. Školní rok trval přibližně devět měsíců (od března do listopadu). Hlavní prázdniny byly velikonoce – čtyřdenní volno v dubnu – a v říjnu pak místní hinduistické svátky Púdža, které trvaly asi 10 dní. Během říjnových prázdnin nás v Darjeelingu obvykle navštěvovali rodiče.

Cesta do školy a zpět byla vždy dobrodružstvím. Zpočátku se nejdříve jezdívalo vlakem, pak jsme přestoupili na dvojkolku taženou volským spřežením (bullock cart) a nakonec na úzkorozchodný horský vláček, který se vyšplhal do Darjeelingu. To vše za dva až tři dny. Později byla cesta mnohem rychlejší: letadlem do Badogry¹⁴³ a odtud do Darjeelingu autobusem (tři až čtyři hodiny, podle provozu a sesuvů půdy) nebo horským vláčkem, sedm hodin šplhajícím strmými serpentínami, což bylo velmi únavné. Občas jsem si v nějaké zatáčce z vlaku vyskočil a v další zatáčce na něj počkal, ale musel jsem být opatrný a dávat pozor na tunely. Na velmi strmých úsecích stával vpředu na lokomotivě strojvůdcův pomocník a sypal na kolej písek, aby to nepodkluzovalo. Některým studentům ze Sikkimu, Bhútánu, Tibetu a jiných míst trvala cesta do školy až tři týdny.

¹⁴¹ Pro některé z rodičů mohlo za alternativu sloužit také odeslání samotných potomků na internát ve Velké Británii. To zažil například Austin Doležal, jehož otec od roku 1933 do roku 1940 působil v Batanagaru. Poté jej vedení převelelo do severní Indie, kde měl založit nové baťovské městečko – Batapur poblíž Láhauru. Svoji zkušenost popsal slovy: „Když mi bylo šest, tak se naši rozhodli, že mě pošlou na internátní školu do Anglie a to byla hodně velká změna. Nikoho jsem tam neznal, všechno bylo tak jiné, ale nakonec jsem si prostě musel zvyknout“ (MATYÁŠOVÁ 2016a).

¹⁴² Ličení se týká poválečných let 1945-1958, tedy let, které se obsahu práce týkají již jen okrajově. Pro zajímavost a pro předpokládanou totožnost i s lety předchozími ale zařazuji citaci do textu, a to v jejím plném znění.

¹⁴³ O používání letadla k dopravě žáků do Batanagaru hovořila ve svých zápiscích i Marie Plešková. Děti prý seděly namačkané jedno na druhé podél celé délky letadla, bez ohledu na počet sedadel nebo bezpečností pásy, které se v tomto případě nepoužívaly. Kufry plné školních uniforem a dalších potřeb pro pobyt na internátě ležely v uličce mezi dětmi pevně svázané provazy (emailová korespondence s Oldřichem Pleškem ml.).

V chlapecké škole začínal den v 6 hodin ráno. Následovala mše, snídaně a vyučování až do oběda. Pak odpolední vyučování, čaj a po něm sport. Nakonec večere, domácí úkoly, a v 8 hodin už se zhasínalo. Ve středu a sobotu se vyučovalo jen dopoledne a v neděli jsme měli volno. Během monzunového období, pokud se nějakým zázrakem slunce rozhodlo svítit, jsme mívali jednodenní „sluneční“ volno jako zvláštní odměnu. Bylo nás v internátě asi 350 chlapců ve věku od 5 do 17 let. Hlavním sportem byl v první části roku kriket, v monzunovém období jej vystřídal fotbal a nakonec hokej.

Každý týden jsme dostávali čtyřstupňové hodnocení: dobře, uspokojivě, špatně, velmi špatně. Za špatnou známku jsme byli trestáni řemenem přes ruce, za velmi špatnou pak holí přes zadek. Každou neděli jsme psali dopis rodičům a přikládali jsme také svá hodnocení. Mám ještě kopie několika dopisů od roku 1948. Některé z nich jsou psány česky, ale obvykle jsem nevěděl, kam mají přijít háčky a čárky.

V některých dopisech jsem popisoval sesuvy půdy během monzunových dešťů, kdy jsme bývali až čtyři dny bez vody, potravy a elektřiny, dokud se nepodařilo postavit náhradní cestu. Nejhuř dopadly vesnice: některé bývaly zcela smeteny a lidé často nepřežili.

Moje sestry byly v loretánském klášteře a my (jako jejich bratři) jsme je směli jako zvláštní privilegium jednou za měsíc navštívit a strávit s nimi asi hodinu u odpoledního čaje. To byla také příležitost k výměně dopisů s kamarádkami z kláštera. Jednou za rok se pro chlapce a děvčata z obou škol pořádal taneční večírek, na který se všichni těšili a připravovali. Každá škola pořádala své slavnosti, kterých jsme se směli účastnit, a koncem každého školního roku se také konal koncert. Byli jsme plně zaměstnáni učením a sportem. V chlapecké škole panovala vždy přísná disciplína, ale každý trest byl brzy zapomenut; dobře jsme věděli, co můžeme očekávat, porušíme-li pravidla.

Prázdniny v batanagarské kolonii byly obdobím čisté blaženosti. Mohli jsme si hrát se všemi dětmi, měli jsme tam tenis, bazén a spoustu jiných zábav. Jezdili jsme na kole po celé kolonii i jejím okolí. Neměli jsme tam žádné příbuzné, ale přesto se tam dodržovaly české tradice, Mikuláš a tradiční česká kuchyně. Ostatní rodiny se staly našimi strýčky a tetičkami...” (emailová korespondence zprostředkovaná Hanou Gregorovou).

Na podobu prázdnin a vůbec na celý kontakt rodičů s dětmi vzpomínala i Marie Plešková. Všichni rodiče dle ní své potomky navštěvovali jednou ročně během hlavní púdzí začátkem října. Školy proto touto dobou pořádaly sportovní dny, koncerty, divadla, operety a podobné kulturní programy, v nichž vystupovali jejich žáci. Někteří rodiče přijížděli ještě během jedné nebo druhé pauzy mezi jednotlivými semestry. Největší radost ale přitom svým dcerám nebo synům udělali, když přijeli zcela nepředpokládaně a strávili s nimi volný víkend. Jinak nezbývalo než si vystačit s dopisováním, byť dopisy od dětí bývaly často kontrolovány. Zejména jeptišky dle Pleškové otvíraly psaní svých žaček, aby mohly zkontrolovat, že v nich školu nijak nekritizují. Rodiče také dostávali co týden zprávy o školním prospěchu a o kázni dětí (emailová korespondence s Oldřichem Pleškem ml.).

Patricie Baranek, dcera významného baťovce Františka Baránka,¹⁴⁴ spolu se svými dvěma sestrami, Libuší a Zdenou, také studovala na internátě. Tamní režim charakterizovala takto: „*Ven jsme chodily jen v doprovodu jeptišek, nosily jsme uniformu a podkolenky*“ (MATYÁŠOVÁ 2016b). Marie Plešková o školách pro dívky i chlapce napsala, že díky své vyhlášenosti přijímaly žáky nejen z celé Indie, ale rovněž ze Sikkimu, Bhútánu, Nepálu, Thajska, Barmy i Malajsie, Kambodže a Vietnamu. Kromě Čechoslováků na nich studovali i Němci, Švýcaři a dokonce Američané. To vytvářelo významnou mezinárodní atmosféru, v níž žáci s naprostou samozřejmostí vyrůstali (emailová korespondence s Oldřichem Pleškem ml.).

Paní Gregorová přitom uvedla, že rodiče, kteří své děti vídaly jen dvakrát ročně, zpravidla pocítili narušené rodinné vazby. Protože jejich děti vyrůstaly tisíc kilometrů daleko, zůstaly pro ně i v dospělosti z velké části „cizí“. Pocit rodinného ducha alespoň zčásti kompenzovala skutečnost, že baťovce po celém světě spojovala naprostá důvěra. Stáli si vždy oporou, aniž by se museli nutně osobně znát. Neváhali i cizím lidem svěřit do opatrovnictví vlastní finance nebo jiný majetek (například při plánování emigrace z vlasti, kdy rodiny ukládaly své peníze do zahraničí, aby o ně v Československu nepřišly). I paní Gregorová coby potomek baťovců mohla „*kdykoliv kamkoliv odjet do světa a v úzkých se ptát po baťovácích, kteří by mi automaticky pomohli*“ (osobní rozhovor s Hanou Gregorovou).

¹⁴⁴ František Baránek (1900-1983). Narodil se ve Valašských Kloboukách. V roce 1934 nastoupil k Baťovi a roku 1937 byl převelen do Batanagaru. Stal se jedním z předních manažerů společnosti a v období 2. světové války cvičil vojáky – Čechoslováky, Indý i Brity. Pořádal rovněž kulturní akce, jejichž výtěžek putoval na odbojové aktivity. Za svoji práci získal od Britů v Indii roku 1943 medaili (MATYÁŠOVÁ 2016b).

3.4 Významné návštěvy Batanagaru

Rozrůstající se československá kolonie a továrna zaměstnávající stále více Čechoslováků i Indů lákala k návštěvě mnoho významných osobností – rodáků i Indů, politiků, úředníků, pracovníků od konkurence i podnikatelů v jiných průmyslových odvětvích. Často provoz firmy nejvíce udivoval ty, kteří se jen o pár let dříve uprostřed džungle účastnili slavnostního poklepání na základní kámen, kdy pouze málokdo z nich věřil ve zdar.

Například během roku 1937 navštívilo Batanagar zhruba 3000 návštěvníků nejen z celé Indie, ale i z různých zemí světa. Návštěvníky šlo v městečku potkat téměř každý den, a to za výkladu průvodců. Někdo přijel sledovat výrobu bot, někdo organizaci práce a jiný zase životní podmínky zaměstnanců a jejich rodin. Všichni jednotlivci i skupiny se dočkaly srdečného přivítání. Bylo ale třeba, aby se předem nahlásily a mohl si tak na ně některý z průvodců vyčlenit čas.¹⁴⁵

Jediná doba, kdy se pro návštěvy brány Batanagaru uzavíraly, nastávala společně s celopodnikovou desetidenní dovolenou. Většina pracovníků vyrážela z města pryč a nejen, že nezůstal nikdo, kdo by se návštěvám věnoval, ale nebylo jim také co ukazovat. Město zůstávalo poloprázdné, s výjimkou dispečinku, kde se bez přerušení pracovalo. Protože zákazníky bylo třeba řešit nehledě na pozastavení chodu podniku, měli dispečeři nárok na dovolenou až v jiném termínu.¹⁴⁶

Váženou návštěvou se stal Jan Antonín Baťa osobně, jenž Batanagar navštívil během své cesty kolem světa, kterou zahájil 6. ledna 1937 v Otrokovicích. Na kalkatském letišti Dum Dum jej i jeho posádku¹⁴⁷ uvítalo vedení Batanagaru, stejně jako početný zástup dalších přihlížejících. Jan A. Baťa dostal kolem krku květinový věnec a osobně jej přivítal konzul Dr. Toušek. Poté společně nasedli do automobilů a vyrazili do Batanagaru. Během jízdy Jan A. Baťa rozmlouval s paní Jandovou. Při vjezdu do města jej uvítal nápis *Welcome!* a tribuny osazené zaměstnanci i baťovci z managementu spolu s jejich manželkami. Mnoho mužů proneslo uvítací řeč a nakonec se dostal ke slovu i Jan A. Baťa. Zúčastněné překvapil, když na ně promluvil v urdštině a v ní jim poděkoval za jejich práci a popřál mnoho zdaru i do

¹⁴⁵ Batanagar News, 22. 1. 1938, roč. 2, č. 4, s. 5.

¹⁴⁶ Batanagar News, 9. 10. 1937, roč. 1, č. 22, s. 3.

¹⁴⁷ Na cestě Jana A. Baťu doprovázel Dr. Václav Rojt, sekretář Pokorný, vrchní pilot Šerhant, pilot Brtník, pilot Engliš a nakonec radiotelegrafista Bačovský. Přiletěl s nimi i Jan Bartoš, ale ten se k výpravě přidal jen na chvíli – nasedl při předchozí zastávce v Karáči (BAŤA J. A. 2006, s. 94).

budoucná. Večer pak strávil v Klubovním domě, kde si spolu s dalšími promítali film *Batanagar*. (BAŤA J. A. 2006, s. 91, 94, 96-8).¹⁴⁸

Z významných návštěv lze dále jmenovat například tu, kdy 24. prosince 1937 přijel Sanat Kumár Rájčaudhurí, tehdejší starosta Kalkaty. Dvě hodiny chodil i s doprovodem z redakce *Batanagar News* po různých odděleních a sdílel s ním své dojmy. Jako mnoho osob před ním i po něm obdivoval, jak tak moderní město mohlo vyrůst uprostřed džungle. Na organizaci práce zase ocenil funkční metodu a smysl pro detail. Neskryval překvapení, když na každém oddělení spatřil tabule popsané údaje, jaké výkonnosti pracovníci dosáhli v jakou denní hodinu. Starosta rovněž hovořil s dělníky a ptal se jich mimo jiné na plat. Přiznal, že jeho výši považoval za nesrovnatelnou s obdobnými pozicemi jinde. Rájčaudhurího zaujal též zvyk zveřejňování jmen nejúspěšnějších pracovníků týdne i s výší jejich odměn, který vyvolával zdravou pracovní rivalitu. Jako stejně funkční zhodnotil podíl pracovníků na zisku oddělení, který se jim neprodleně připisoval na účet. Nakonec pochválil i systém zdravotního pojištění umožňujícího čerpat pracovníkům a jejich rodinám lékařskou péči zdarma.¹⁴⁹ Dle redakce *Batanagar News* ocenila podobné skutečnosti většina dalších návštěvníků, a proto je vypisuji pouze zde jako hromadný příklad. Většina z nich totiž prošla stejným návštěvním okruhem po jednotlivých odděleních, dílnách a případně obytných čtvrtích. Pouze občas přijížděly návštěvy s přesným cílem – například navštívit jen účetní oddělení.

Dalším váženým hostem se stal Muhammad Zafarulláh Chán, člen vicekrálovské Výkonné rady, který do Batanagaru dorazil 4. ledna 1938. Pět měsíců před tím navštívil Zlín a své dojmy z jednoho z nejpokrokovějších systémů práce následně vylíčil během úvodní řeči při zahájení 9. ročníku Průmyslové konference v Láhauru dne 15. prosince 1937. Protože se ve Zlíně od Jana Bati dozvěděl, že továrna fungující na stejných principech funguje i u nich v Indii, rozhodl se pro osobní

¹⁴⁸ Jan A. Baťa o svých dojmech z Indie sepsal následující text: „Indie, jak ji vidím, je země nesmírných hospodářských možností. Na prvním kroku do země vidíte téměř celý její obraz. Země je krásná, nádherná, slunná, bohatá. Rozsáhlá, obsahující skorem všechny druhy surovin, minerálních, rostlinných a živočišných, oblévná se tří stran mořem, a schopná i trojí úrody ročně. Celý problém Indie leží v její vzdělanosti, ve vzdělanosti jejího lidu – a potom v obutí. Obchodní podnikání je volné jako snad nikde v Evropě. Považoval bych za správné, abychom pěstovali více styků se zdejšími indickými kruhy. Spolupracovníci v Indii jsou dokonalí, dobří občané, kteří dělají vždy čest svému národu, vedoucím indických podniků patří náš obdiv za jejich nadšení, jejich manželkám pak za podporování práce jejich manželů. Při návštěvě Batanagaru byl jsem nadšen a překvapen rozsahem díla, které tam moji spolupracovníci vykonali ...“ (SOKA Zlín, Baťa I/4, inv. č. 418).

¹⁴⁹ *Batanagar News*, 1. 1. 1938, roč. 2, č. 1, s. 3.

návštěvu. Čas si na ni vyčlenil při své třídenní cestě do Kalkaty. Muhammada Zafarulláha Chána po Batanagaru provázela sám Bartoš spolu s panem Júsefem a Františkem Starobou. Kromě jednotlivých výrobních oddělení Chán zavítal i do několika domků a bungalovů pro úředníky a do restaurace.¹⁵⁰

Z dámských návštěv lze uvést příjezd paní Saródžiní Nájduová spolu s paní S. Rájovou, paní Renu Rájovou a dalšími ženami z Kalkaty, které měly o prohlídku Batanagaru zájem. V 9:00 ráno výpravu uvítaly československé i indické ženy a připravily pro paní Nájduová v Klubovním domě kytici květin. Pár slovy ji zde přivítal i Jan Bartoš a připomněl, že indický lid ji často přezdívá „Slavíkem Indie“. Pochválil, že jde příkladem ostatním ženám a následně jí předal slovo. Saródžiní promluvila k místním dámám a vyzvala je, aby se dobře staraly o domácnost, protože jejich muži se dobře starají o výrobu bot. Poté se vydala na prohlídku jednotlivých výroben, restaurací i ubytování, přičemž jí za průvodce sloužil sám Bartoš. V závěru své návštěvy dostala k dispozici na 15 minut mikrofon, aby promluvila ke všem zaměstnancům. Ti měli pro tento účel výjimečnou pauzu od práce. Paní Nájduová zástup povzbudila slovy, že práci, kterou dělají, nelze považovat za nízkou. Reálnou aristokracií dneška dle ní byli zaměstnanci, ne dědicové. Považovala proto jejich výkon za službu nejen zaměstnavateli, ale za službu celému národu.¹⁵¹

Stejně jako pracovníci z Batanagaru jezdili na cesty do jiných indických podniků – ať už obuvnických nebo jiného průmyslového odvětví – tak i výpravy od konkurence měly zájem navštívit Batanagar. I tyto skupiny se dočkaly přijetí. Například 16. prosince roku 1937 dorazila výprava z Kánpuru zastupující Cawnpore Shoe Industry v čele s E. Weykesem a A. S. Hardcastlem. Delegaci osobně uvítal Jan Bartoš, a protože Kánpur představoval tradiční obuvnické centrum na severu Indie, vyjádřil, jakou poctu pro Batanagar jejich návštěva znamená. Prošel s členy skupiny statistiky o růstu firmy, a pak osobně i celou továrnu – od práce se surovinou až po hotové boty. Jako odborníci se zajímali o každý detail, nejvíce pak o práci s kůží. Před odjezdem ještě pan Weykes poskytl rozhovor redakci Batanagar News.¹⁵²

Na počátku roku 1938 se v Kalkatě odehrával jubilejní ročník Indického

¹⁵⁰ Batanagar News, 8. 1. 1938, roč. 2, č. 2, s. 1.

¹⁵¹ Batanagar News, 12. 8. 1939, roč. 3, č. 29, s. 3.

¹⁵² Batanagar News, 18. 12. 1937, roč. 1, č. 31, s. 1.

vědeckého kongresu,¹⁵³ který ráno 3. ledna zahájil na University College of Science v Kalkatě tehdejší indický místokrál Victor Hope.¹⁵⁴ Přes 2 000 zámořských i indických odborníků zde reprezentovalo jednotlivé země a vědecká odvětví, přičemž se účastnila i celá řada návštěvníků z řad laické veřejnosti. V uvítacím výboru zasedal mimo Šjámpasáda Mukherdžího, rektora kalkatské univerzity, i Jan Bartoš.¹⁵⁵ Ten vyzval účastníky k osobní návštěvě Batanagaru, kam se skutečně o tři dny později vypravilo 30 vědců v čele s H. M. Hallsworthem, který v továrně studoval zejména ekonomickou stránku výroby. Jak uvedla redakce Batanagar News,¹⁵⁶ zjistil, že se zde vyrábí boty jen se zanedbatelnými ztrátami materiálu a jen minimem pokažených výrobků. Ohromily ho statistické i jiné údaje vyvěšené v kanceláři pana Bartoše, z kterých mohl v každém okamžiku přečíst, co se na kterém oddělení děje a jak se celkově daří podniku. Obdivoval mimo jiné i to, že se Indové tak rychle po instruktáži naučili výrobnímu postupu. Už jinde se v indických průmyslových podnicích přesvědčil, že Indové jsou schopní a učenliví pracovníci, ale jejich rychlost a šikovnost prokazovaná v Batanagaru jej ohromila. Stejně tak skutečnost, že Bartoš ke svým zaměstnancům přistupoval jako k lidem, ne jen jako ke strojům. Každý měl povolen vstup do jeho kanceláře, aby mohl osobně podat stížnosti, navrhnout vhodná řešení a podobně.¹⁵⁷

K dalším významným osobnostem, které podnikly výpravu do Batanagaru, patřil A. K. Fazlul Hak (ministerský předseda bengálské provincie a ministr pro vzdělání), jeho doprovod K. S. Muršid (pracovní komisař pro Bengálsko),¹⁵⁸ Anugraha Nárájan Sinha (bihárský ministr financí),¹⁵⁹ rádža Sir Md. Eidžaz Rasúl Chán, K.C.I.E., Kt., C.S.I., M.I., A. z Džahángírábádu,¹⁶⁰ Sir William Lamond (jednatel Imperial Bank of India)¹⁶¹ nebo Sir Husain Šahíd Suhravardí (ministr obchodu a práce Indie). Ten se k Batanagaru měl vyjádřit slovy: „*Neváhám označiti Baťovu továrnu za*

¹⁵³ Indian Science Congress. Kongres, který v Indii poprvé uspořádali dva britští chemici – Prof. J. L. Simonsen a Prof. P.S. MacMahon, a to v červenci 1914 v Kalkatě. Od té doby se koná každoročně (The Indian Science Congress Association, ©2012).

¹⁵⁴ Victor Alexander John Hope (24. září 1887 až 5. ledna 1952). Státník z Velké Británie, nejdéle vládnoucí místokrál v Indii. Působil zde 9 let, a to od roku 1936 do roku 1943 (Victor Alexander John Hope, 2nd marquess of Linlithgow. In: Encyclopaedia Britannica, ©2017).

¹⁵⁵ Batanagar News, 8. 1. 1938, roč. 2, č. 2, s. 3.

¹⁵⁶ Je nutné brát v potaz, že redakce Batanagar News nevydávala noviny, v nichž by na Baťovy závody zazněla kritika.

¹⁵⁷ Batanagar News, 15. 1. 1938, roč. 2, č. 3, s. 3.

¹⁵⁸ Batanagar News, 4. 2. 1939, roč. 3, č. 3, s. 1.

¹⁵⁹ Batanagar News, 12. 8. 1939, roč. 3, č. 29, s. 6.

¹⁶⁰ Batanagar News, 9. 10. 1937, roč. 1, č. 22, s. 3.

¹⁶¹ Batanagar News, 4. 12. 1937, roč. 1, č. 29, s. 4.

*vzornou a jednu z nejlepších, jaké jsem kdy viděl.*¹⁶² Dr. John E. Orchard, Ph.D., profesor Ekonomické geografie na Columbia University v New Yorku, zase podle firemního tisku prohlásil, že v celé Indii neviděl čistší továrnu. Uvedl s úsměvem: „*Je to jako přijít do country klubu.*“¹⁶³ V listopadu 1939 přijel město navštívit i básník Rabíndranáth Thákur. Dle místní redakce ocenil především to, že indickým pracovníkům u Bati zůstala jejich individualita (BAROŠ 1945, s. 85). Současně vyjádřil přání, aby svět, který po nástupu druhé světové války dočasně ovládlo šilenství, opět našel cestu k lidskosti. Stejně tak touhu, aby Československo, které osobně navštívil, opět povstalo jako silná země (BAROŠ 1946, s. 131). Vzhledem k četnosti a významnosti návštěv nelze jmenovat všechny. Jde proto jen o stručný výčet pro představu, jakou pozici si Čechoslováci v Batanagaru vydobyli v Indii samotné, ale i v mezinárodním měřítku.

V kapitole o návštěvách by neměla chybět ani zmínka o tom, že některé indické osobnosti naopak navštívily Baťovu společnost v domácím Zlíně. Jedním z nich byl Džaváharlál Nehrú, který při své evropské cestě dorazil v srpnu 1938 i do Československa. Poté, co objel několik důležitých míst v naší vlasti a vyzpovídal naše politiky ohledně situace ve světě, vyslyšel pozvání do Zlína. Letěl do něj z Prahy, a to privátním letadlem Jana Bati. Při cestě ho doprovázela jeho dcera Indira Néhrúová a bývalý český obchodní komisař v Bombaji M. Ploskal. Na zlínském letišti na výpravu čekal zástup vysokých úředníků. Indíra dostala květinovou kytici a všichni pak pozvání na čaj. Po něm delegace nasedla do dvanáctimístného vozu k projíždce po továrním městě. Néhrú si během exkurze popovídal rovněž se svými krajany – s mladými indickými chlapci, kteří zrovna ve Zlíně na Baťovy náklady nabývali praxi.¹⁶⁴

¹⁶² MZA Brno, Svit I/2, kart. 371, inv. č. 918. 15. 10. 1937.

¹⁶³ Jeho výrok v angličtině: „It's like a coming to a country club“ (Batanagar News, 11.3. 1939, roč. 3, č. 8, s. 5).

¹⁶⁴ Batanagar News, 27. 8. 1938, roč. 2, č. 34, s. 1.

3.5 Kino

Kino v Batanagaru vzniklo 22. srpna 1937. Při otevírací slavnosti se sešlo na 2 000 lidí, mužů i žen, z většiny zaměstnanců Batanagaru, ale i hostů z Kalkaty. Během prvního roku existence zde proběhlo 660 vystoupení a 182 filmů (61 v angličtině, 64 v bengálštině, 57 v hindštině). Indický program zabral 6 dní, kdežto anglické filmy jen den – a to proto, že většina návštěvníků uměla jen bengálsky nebo urdsky. V sále proběhly také tři divadelní programy sestávající z tance, zpěvu a jiných vystoupení. Počet návštěvníků od 22. srpna 1937 do 22. srpna 1938 činil 190 000, tedy přes 500 denně. Protože množství diváků i nadále rostlo, začalo vedení kina přemýšlet o výstavbě nového sálu až pro 1 500 osob, který by navíc sliboval i lepší akustiku. Kino si lidé chválili pro jeho pohodlnost – vybavení (především nábytek) pocházelo povětšinou z Evropy. I filmy se navzdory vysoké pořizovací ceně vybíraly tak, aby měly co možná největší vzdělávací a instruktážní charakter.¹⁶⁵ Vedení kina přitom rozhodlo, že filmy musí být dostupné pro všechny, a určilo cenu vstupenek na 2 anna. V porovnání s jinými kiny při srovnatelném komfortu šlo o nejlevnější vstupné v širokém okolí.¹⁶⁶ Mezi 22. prosincem 1937 a 2. lednem 1938 byla navíc budova uzavřena kvůli nutné rekonstrukci, kdy dřevěné sedačky nahradily kovové, vyměnilo se ozvučení za nové dorazivší z Evropy a hala prošla nabílením a opětovným vyzdobením.¹⁶⁷

Už od 15. listopadu 1937 zavedlo vedení dvě promítání denně, a to proto, aby umožnilo návštěvu kina i pracovníkům na noční směně. První snímek začínal v půl čtvrté odpoledne a druhý tradičně v půl deváté večer.¹⁶⁸ Občas se konal také výjimečný víkendový program, kdy kino nabízelo filmy i v sobotu a v neděli, někdy i ve dvou denních časech.¹⁶⁹ V listopadu 1938 přistoupilo vedení kina k další inovaci. Vzhledem k tomu, že se zvýšil počet dětí vyrůstajících v Batanagaru (zatím převážně indických), začalo být žádoucí zařadit nějaké programy i pro ně. Zavedl se proto pravidelný nedělní ranní film pro děti z Batanagaru i okolních vesnic. Za poplatek 1 anna mohly děti navštěvovat výchovné a vzdělávací snímky. Vedení kina věřilo, že v Indii, kde primární vzdělávání nefunguje tak, jak by mělo, udělají nedělní programy

¹⁶⁵ Batanagar News, 20. 8. 1938, roč. 2, č. 33, s. 1.

¹⁶⁶ Batanagar News, prosinec 1937, roč. 1, č. 29a, s. 2.

¹⁶⁷ Batanagar News, 27. 11. 1937, roč. 1, č. 28, s. 3.

¹⁶⁸ Batanagar News, 13. 11. 1937, roč. 1, č. 26, s. 5.

¹⁶⁹ Batanagar News, 30. 10. 1937, roč. 1, č. 24, s. 2.

velký krok, co se osvěty těch nejmenších týče. Druhotnou výhodu spatřovalo vedení v tom, že rodiče v budoucnosti o to spíše nasměrují svoje děti k práci v Batanagaru.¹⁷⁰

Jak bylo zmíněno výše, budova kina nesloužila jen k promítání snímků, ale i k pořádání nejrůznějších kulturních akcí, uměleckých vystoupení, shromáždění Sportovního klubu nebo k jiným velkým událostem.¹⁷¹ Jeden z takových programů proběhl například 8. června 1938. Šlo o večer na podporu knihovního fondu Batanagar Sports Club, který do té doby nabízel čítárnu s pultuctem deníků, několika týdeníky a několika měsíčníky z celé Indie v urdštině, bengálštině, hindštině a angličtině. Klub ale usiloval o samostatnou knihovnu, která by nahradila často rušnou společenskou místnost vybavenou něčím ke čtení. V rámci benefičního večera vystoupili indiští tanečníci i hudebníci z Kalkaty a nechyběla ani kouzelnická show.¹⁷² 12. září téhož roku zase sezval Jan Bartoš do sálu kina konferenci pro manažery, supervizory, asistenty, kontrolory, zásobovače, nákupčí a vedoucí dalších oddělení. Společně jednali na téma zlepšování úspěchů firmy i organizace práce.¹⁷³ 25. května 1939 se v kině konal velký zábavní den, během něž se zpěvem hindských a bengálských písní vystoupil Pankadž Mallik, s orientálním tancem skupina Maharaja Bose & Party, s folkovými tanci skupina Brojabashi & Party. Program nakonec završila i krátká komedie s názvem „Up to date“ secvičená členy Batanagar Sports Club.¹⁷⁴ Jedná se pouze o stručný výčet různých druhů využití haly kina.

Z oblasti kinematografie nelze opomenout vznik prvního propagačního filmu v Indii, jehož autory se dle dostupného zdroje v roce 1937 stali právě Čechoslováci. Propagační oddělení natočilo materiál na reklamní film s názvem „Batanagar“.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Batanagar News, 3. 12. 1938, roč. 2, č. 46, s. 1.

¹⁷¹ Zkraje roku 1938 se vedení kina rozhodlo, že prozkoumá přání obyvatel Batanagaru co se týče doprovodných kulturních programů konajících se pravidelně co čtrnáct dní. Své názory mohli zájemci psát buď přímo řediteli kina, nebo do Knihy nápadů umístěné v rezervační kanceláři. Za tímto účelem kancelář výjimečně otevírali mezi jednou a druhou hodinou odpolední, a to až do konce ledna 1938. Poté ředitel pročetl podané návrhy a snažil se co nejvíce z nich vyhovět (Batanagar News, 22. 1. 1938, roč. 2, č. 4, s. 5).

¹⁷² Batanagar News, 4. 6. 1938, roč. 2, č. 22, s. 3.

¹⁷³ Batanagar News, 10. 9. 1938, roč. 2, č. 36, s. 1.

¹⁷⁴ Batanagar News, 20. 5. 1939, roč. 3, č. 18, s. 7.

¹⁷⁵ Snímek zachycuje jak samotnou práci v dílnách, tak život v domech a výstavbu další tovární budovy. Dle mého názoru se ani tento materiál nevyvaroval typického oslavného tónu a stejně tak zobrazuje život Indů jako odlišný od života Čechoslováků – například co se týče života na dvorcích domů, které Indům sloužily k denní hygieně, praní prádla i k odpočinku. V krátkém filmu nechybí ani scény s indickými staviteli nosícími na hlavách potřebný materiál, a to s komentářem, že zdejší postupy jsou „na naše poměry poněkud... řekněme odlišné.“ (Baťa – Batanagar 1937).

Samotný spot zhotovily kalkatské ateliéry East India Film Co. dle Barošova scénáře, a to v rozsahu asi 600 metrů, se zvukem, v angličtině. Film zábavnou formou zobrazoval dřívější a někdejší způsob výroby a prodeje obuvi na Dálném východě a obsahoval záběry z Batanagaru a Baťových dílen. Krátce po svém vzniku se film promítal v Kalkatě, Dillí, Madrásu a Rangúnu, poté měl putoval do celé Indie, kvůli čemuž jej filmaři převedli také do hindštiny.¹⁷⁶

¹⁷⁶ Moravský večerník – Olomouc, 24. 4. 1937.

3.6 Stravování

V Batanagaru postupně vznikly hned tři restaurace, do nichž mohli pravidelně docházet Baťovi zaměstnanci. Jednalo se o restauraci vařící evropská jídla, Baťa Restaurant podávající maso a nakonec o indickou vegetariánskou restauraci – byť původně jen Baťa Restaurant vařila navíc nějaká bezmasá jídla.¹⁷⁷ Například v roce 1938 Baťa Restaurant připravovala kolem tisíce snídaní, obědů a večeří. Na kvalitu surovin a přípravu stravy pravidelně dohlížel pracovník zdravotnického oddělení. Menu chystala restaurace s týdenním předstihem a zhotovovala jej komise z pracovníků dohlížejících na její chod.¹⁷⁸

V roce 1938 řešilo vedení společnosti stížnosti na vysokou cenu jídel vydávaných v nevegetariánské Baťa Restaurant.¹⁷⁹ Batanagar News proto v reakci na ně uveřejnily kupní ceny potravin a prodejní ceny hotových jídel. Jako příklad uvedli stížnost na drahé teplé mléko s cukrem prodávané za 6 anna. Redakce čtenářům vysvětlila, že stejné množství mléka, které za 6 anna restaurace prodává, kupuje denně od mlékaře za 5 anna. Mléko ale musí ohřát a přidat do něj cukr. Redakce proto zhodnotila, že při tehdejších cenách roti, másla a dalších základních potravin restaurace vaří téměř za kupní ceny. Připomněla také, že si vedení společnosti nepřálo, aby restaurace generovala velké zisky – měla jen sloužit lidem a jejich zdraví.¹⁸⁰

Ani přes ujištění, že ceny jsou v restauracích nastaveny výhodně, se vedení firmy nedařilo přimět všechny pracovníky jídelny navštěvovat. Lze se proto domnívat, že na kritice vysokých cen muselo být něco pravdy. V Batanagar News se tak občas objevil článek vyzývající obyvatele, aby mysleli na svoje zdraví. Uváděl, že jenom ten, kdo zdravě jí, může být zdravý celý. Stejně tak jednotlivé sloupky připomínaly, že fyzické zdraví podmiňuje zdraví duševní, a tudíž i schopnost zvládat dobře pravidelnou práci.¹⁸¹ K šíření povědomí o nutnosti zdravého stravování posloužilo i motto „Health is wealth“, tedy „zdraví je bohatství“. Přesto vedení firmy přemýšlelo, proč do batanagarských podniků chodí ze čtyř tisíc obyvatel zhruba čtvrtina. Kvalitu, množství i cenu jídla považovali za srovnatelnou s jinými vývařovkami. Největší

¹⁷⁷ Batanagar News, 5. 3. 1938, roč. 2, č. 9, s. 3.

¹⁷⁸ Batanagar News, 1. 1. 1938, roč. 2, č. 1, s. 5.

¹⁷⁹ Běžně označována jako N.-V. Bata Restaurant.

¹⁸⁰ Batanagar News, 22. 1. 1938, roč. 2, č. 4, s. 5.

¹⁸¹ Batanagar News, 5. 3. 1938, roč. 2, č. 9, s. 3.

konkurenci spatřovali v drobných občerstvovnách za branami Batanagaru, kde se dalo najíst levněji, dle jejich názoru však nikoliv hygieničtěji a zdravěji.¹⁸² Tam navíc pravděpodobně docházelo i větší množství pracovníků ve vedoucích pozicích, pro které – stejně jako pro ostatní zaměstnance – nemělo být nedostupné platit si jídlo v místních restauracích a ještě ušetřit dost na oblečení, zábavu a jiné potřeby.¹⁸³ Dokonce tiskem vyšlo varování, že pokud vyjde najevo, že si některý z výše postavených zaměstnanců zahrává s vlastním zdravím šetřením na jídle, zaznamenají si to a nepovedou s nimi diskuzi o povýšení nebo o zvyšování platu. Společnost chtěla, aby šlo vedení příkladem a používala biologizující rétoriku zdraví a nemoci v kombinaci s hrozbou zastavení kariérního růstu jako nástroj prosazování firemní politiky.¹⁸⁴

Všechny tři restaurace vedle běžného provozu také sloužily jako místo k uspořádání slavnostních a jiných akcí – například k pohoštění dětí během Dětského dne, k uvítání vzácných návštěv nebo k oslavám vítězných sportovních týmů, nejčastěji fotbalových.¹⁸⁵

Vedle možnosti navštěvovat jídelny ale většina ženatých zaměstnanců chodila na obědy i na večeře za rodinou. Každá domácnost Čechoslováků mívala nejméně tři sluhy, mezi nimiž nechyběl kuchař a jídlonosič. Sehnat domácí potraviny nebyvalo snadné ani levné, a proto se v domácnostech nejčastěji podávaly místní indické nebo anglické pokrmy. Československá tradiční kuchyně navíc příliš neodpovídala potřebám tropů pro svoji těžkou stravitelnost. I tak se československé ženy často snažily podávaná jídla co nejvíce „zdomácnět“ (BAROŠ 1946, s. 118-19).

František Baránek v psaní adresovaném svým rodičům v Československu popsal, jak strávil Vánoce. Jako tradičně totiž při této příležitosti uspořádal zabijačku.

¹⁸² Zde by šlo opět sledovat rozdíl v pohledu „Čechoslováci“ vs. „Indové“. V tomto případě při hodnocení kvality „jejich baťováckého“ jídla v porovnání s jídlem připravovaným běžnými Indy za branami města. Domnívám se proto, že i při snaze nečinít mezi Čechoslováky a Indy rozdíl, nedařilo se to vždy úplně. Do jisté míry mohlo v tomto případě jít o tendenční sloupek usilující o propagaci Baťovy jídelny a díky tomu i utrácení peněz uvnitř města. Zdá se mi ale, že bez alespoň podvědomého pocitu „my“ versus „oni“ by takový článek vzniknout nemohl.

¹⁸³ Leila Seth, manželka Prema Setha, indického pracovníka, který si po složitém vyjednávání zajistil manažerské místo, a tudíž i lepší plat, možnost bydlet v manažerské čtvrti a navštěvovat Klubovní dům Čechoslováků, ale výši platu jako dostatečnou neviděla. Například když shledala, že je těhotná, bála se, že potomka neuživí. Vyzdvihla také týdenní systém vyplácení mzdy, kdy zaměstnanci nemuseli být příliš dlouho sklíčení z krátkých se zdrojů. Na příkladu uvedla, že se museli pravidelně rozhodovat, zda ze zbylých peněz pořídí lahev piva, kterou si přál manžel, nebo dva lístky do kina, o které stála ona (SETH 2007, s. 71, 82).

¹⁸⁴ Batanagar News, 24. 12. 1937, roč. 1, č. 32, s. 4.

¹⁸⁵ Batanagar News, 10. 9. 1938, roč. 2, č. 36, s. 5.

Svémi slovy dokazuje, že česká strava nebývala na běžném pořádku, stejně jako že stravování v tropech vyžadovalo jiné návyky: „*Prase 70 kg mně prodal slovenský misionář, který je chová v klášteře, ale zase bylo takové chudé a žádné sádlo a slanina. Máme hromadu uzeného masa a taky dobrou šunku jsem udělal. Měli jsme jitrnice, jelita a všechno jako doma, ale já již nemám žaludek na takové věci a žena to taky nemůže jíst, ale naštěstí k nám na Vánoce přišli dva čeští studenti, byli tu asi dva týdny, bydleli u nás a pomohli nám z toho*“ (MATYÁŠOVÁ 2016b).

3.7 Podoba pracovního i běžného života

Byť život v Batanagaru nejvíce určovala samotná práce v továrně, zbývalo zaměstnancům ještě mnoho dalšího prostoru pro trávení svého volného času. Řadu z činností lze zařadit do některé z konkrétních kapitol. Popis běžného dne ale dle mého názoru zasluhuje svoji vlastní pozornost. V případě pracovního života se kvůli délce práce i jejímu zaměření omezují pouze na největší zajímavosti – právě ty, které nejlépe postihují všední realitu zaměstnanců v Batanagaru.

3.7.1 Pracovní život

Během pracovních dní procházeli zaměstnanci čtyřikrát denně vstupními branami do továrny lemovanými motivujícími nápisy v bengálštině i angličtině. Ráno přicházeli tak, aby v 7:30 začali s prací. V poledne je čekala dvouhodinová pauza na oběd, během níž se vraceli za svými rodinami, navštěvovali Baťovy jídelny, nebo se stravovali po svém. Od 14:00 do 18:00 docházeli na odpolední směnu.¹⁸⁶ V průběhu let se ale časový rozvrh měnil. Nejprve se odpolední pracovní doba zkrátila o půl hodiny, do 17:30. V roce 1939 byla zkrácena ještě jednou, a to do 17:00.¹⁸⁷ V továrně přitom fungovala i noční směna.¹⁸⁸ Do odpolední směny se později zařadila přestávka na čaj. Britská správa v Indii totiž podnikla průzkum, jak zvýší přestávka spolu s konzumací povzbuzujícího nápoje efektivitu pracovníků. Když se přesvědčili, že výrazně, zakotvili k červenci 1938 povinnou přestávku do Zákona o továrnách (Factory Act). Baťa a mnoho dalších světových firem přijali toto doporučení za své. Od té chvíle odpoledne procházeli všemi odděleními továrny nosiči čaje se sklenicemi čaje.¹⁸⁹

Každý z pracovníků měl vlastní kontrolní lístek, který ho opravňoval ke vstupu a k práci v továrně, stejně jako k využívání všech zdejších možností pro trávení volného času. Pracovníci si ale museli svůj průkaz nechat orazítkovat pokaždé, kdy vcházeli nebo vycházeli z továrny.¹⁹⁰ Mzda se vyplácela každé pondělí a každou

¹⁸⁶ Batanagar News, 1. 1. 1938, roč. 2, č. 1, s. 4.

¹⁸⁷ Batanagar News, 15. 4. 1939, roč. 3, č. 13, s. 3.

¹⁸⁸ Batanagar News, 13. 11. 1937, roč. 1, č. 26, s. 5.

¹⁸⁹ Batanagar News, 29. 7. 1939, roč. 3, č. 27, s. 6.

¹⁹⁰ Batanagar News, 1. 1. 1938, roč. 2, č. 1, s. 4.

sobotu probíhala porada manažerů a vedení.¹⁹¹

V areálu továrny bylo zakázáno kouřit a zaměstnanci museli dodržovat stanovená pravidla – nehádat se, chovat se slušně, oznamovat jakékoliv závady na strojích nebo svá vlastní pochybení, vyhýbat se chování hrozícímu úrazem, udržet obchodní i výrobní tajemství, nevynášet jakékoliv tištěné materiály bez souhlasu výkonného ředitele, neopouštět pracoviště během pracovní doby bez pádného důvodu, nevynášet z továrny jakýkoliv materiál či předmět a podobně. Podplácení se netolerovalo a v případě, že se na něj přišlo, mohla firma požadovat zaplacení škod. Každý zaměstnanec se se všemi pravidly musel před nástupem do práce seznámit a písemně se k jejich dodržování zavázat.¹⁹²

V každé budově továrny se nacházely toalety a umývárna, sprchové kouty a fontánka s vychlazenou pitnou vodou. Nechyběly elektrické ventilátory. O čistotu pracovního prostředí se starali jak sami zaměstnanci, tak placení zametači. Přepravu materiálů mezi odděleními řešila miniaturní železnice, po níž se suroviny nebo polotovary dovážely přímo ke stroji k dalšímu zpracování. Vše, co šlo, bylo mechanizováno. Jednotlivá oddělení fungovala samostatně a měla vlastního účetního, který sledoval, jak se oddělení daří a vedle vyplácení mezd také nakupoval potřebný materiál nebo prodával výrobky jinému oddělení i přímo do obchodů.¹⁹³

Pro rychlé doručování pošty mezi odděleními byla založena interní pošta, kdy na každém vchodu do budovy visela červená a zelená schránka. Všechny zprávy k odeslání se dávaly do červené schránky, odkud je běžec doručoval na místo určení. Odpovědi se vhazovaly do zeleného boxu. Oba boxy běžci kontrolovali každých pár minut. V roce 1938 také vedení firmy nainstalovalo centrální automatický telefon mezi jednotlivými budovami, jehož kabely vedly podél kabelů elektrických a vodovodního potrubí.¹⁹⁴

¹⁹¹ Batanagar News, 6. 8. 1938, roč. 2, č. 31, s. 1.

¹⁹² Batanagar News, 4. 2. 1939, roč. 3, č. 3, s. 6.

¹⁹³ Batanagar News, 1. 1. 1938, roč. 2, č. 1, s. 4.

¹⁹⁴ Ibid, s. 5.

3.7.2 Běžný život

Pro mnohé Čechoslováky muselo být těžké přijet z domova do země tak odlišné od té naší. Oldřich Plešek v pamětech na svoji babičku zmínil hned několik bodů, které musely Baťovy zaměstnance po příjezdu do Indie překvapit. Tím prvním bylo horké a vlhké klima, zatímco většina Čechoslováků přijížděla ze Zlína nebo malých vesnic uprostřed zelených pastvin, se čtyřmi ročními obdobími a sněhem během zimy. Z rodinných domů se přemístili do domků z betonu, v případě svobodných mužů a žen navíc do hromadných ubytovacích prostor. Po večerech se doučovali angličtinu, nebo se snažili proniknout do indických jazyků – hindštiny nebo bengálštiny. Museli si dávat pozor na hady a jiná zvířata nebo obtížný hmyz. A nakonec se seznamovali s kulturními a náboženskými rozdíly Indie a učili se žít v souladu s nimi (emailová korespondence s Oldřichem Pleškem ml.).

Mnoho představ a obav si navíc Čechoslováci do Indie již vezli, ale ne vždy se ukázaly jako opodstatněné. Za příklad lze jmenovat předpoklad, že život lidí v Indii ohrožují tygři. Ve skutečnosti přišel tygr z džungle k lidské vesnici jen v případě hladu. Jednalo se ale o tak výjimečnou situaci, že o ní psaly všechny noviny – stejně jak by se tomu stalo v Československu při příchodu vlka do vsi.¹⁹⁵

Život v kolonii stejně jako práce v továrně podléhal jistým pravidlům. Za každý typ ubytování se platil přesně daný nájem. Strhával se rovnou z platu, ale pokud se tak náhodou nestalo, měl zaměstnanec povinnost tuto skutečnost oznámit. Ubytování neměli zakázáno, aby v domcích kdokoliv bydlel spolu s nimi, ovšem museli jména takových osob nahlásit na ubytovací oddělení. Vedení si také vymíňovalo právo nařídít zaměstnanci stěhování z kterékoliv části města do libovolné jiné. Netolerovalo se přespávání v ulicích před kinem nebo před restauracemi. Od jedenácti večer do pěti hodin ráno platil v kolonii noční klid. Při nedodržení zmíněných pravidel hrozilo zaměstnanci vypovězení z obytné čtvrti, ale stejně tak i z továrny. Vedení si dodržování stanoveného řádu přísně vynucovalo.¹⁹⁶

Do volného času lze počítat i dobu dovolené. Ta se v Batanagaru řešila formou desetidenního celozávodního volna.¹⁹⁷ Většina indických pracovníků mířila do svých domovů po celém Bengálsku i v přilehlých oblastech. Čechoslováci zato často

¹⁹⁵ Zlín, 29. 12. 1933, roč. 16, č. 51.

¹⁹⁶ Batanagar News, 4. 2. 1939, roč. 3, č. 3, s. 6.

¹⁹⁷ S již dříve zmíněnou výjimkou dispečinku, jehož zaměstnanci dostali volno v náhradním termínu.

cestovali po částech Indie, které dosud neznali.¹⁹⁸ Přípravy na dovolenou trvaly zaměstnancům i celé týdny. Každý se snažil pořídit jízdenky, zkoumal odjezdy a trasy lodí, mnozí si pořizovali fotoaparáty, sportovní potřeby a další vybavení. V tomto čase také zpravidla nakupovali v továrně obuv pro vlastní potřebu,¹⁹⁹ v případě Indů i jako dary dovážené domů.

Vánoce trávili Čechoslováci také v Indii. Batanagarští i ti, co se přestěhovali nebo byli převeleni do Kalkaty, se hromadně scházeli v kapli a snažili se překlenout smutek z odloučení od rodin žijících ve vlasti. Všichni společně zpívali koledy jako Narodil se Kristus Pán, Nesem vám noviny nebo Tichá noc. Půlnoční mše pokaždé končila zpěvem hymny Kde domov můj (emailová korespondence s Oldřichem Pleškem ml.). A protože v Batanagaru nebylo kde získat jehličnatý strom, zdobili si Čechoslováci vzrostlý kaktus na nádvoří Klubovního domu (BAROŠ 1946, s. 128). Barevná světla na něj věšeli již v době adventu. Vánoční doba pro Čechoslováky dle slov redakce Batanagar News plynula v atmosféře štědrosti a pomoci druhým. Například 22. prosince roku 1938 nabídla paní Bartošová odpolední čaj pacientům batanagarské nemocnice. Zajímala se o zdraví pacientů a vyjádřila přání v jejich brzké vyléčení. O den později každému z více než sto studentů školy v sousedící vesnici Nangi předala paní Bartšová pár bot.²⁰⁰ Můžeme již jen spekulovat, zda šlo o skutečný projev srdečnosti, nebo o promyšlenou prezentaci firmy ve svém nejbližším okolí. Paní Bartošová také uspořádala zábavné odpoledne pro děti Čechoslováků navštěvujících Klub absolventů Baťovy školy práce. Hrála při něm taneční hudba, promítaly se zábavné i poučné filmy a objevil se i Ježíšek, který rozdával dárky a různé sladkosti.²⁰¹

Na sv. Mikuláše nacvičoval pravidelně Čeněk Valenta s několika ochotníky představení – nejprve české humorné hry jako např. *Venca vták vanderák*, později pak vlastní autorské hry nebo revue na téma života Čechoslováků v Indii. Na Silvestra se až do nástupu druhé světové války bujaře oslavoval příchod nového roku (BAROŠ 1946, s. 127).

¹⁹⁸ Batanagar News, 9. 10. 1937, roč. 1, č. 22, s. 1.

¹⁹⁹ Redakce Batanagar News zaměstnancům doporučovala, aby na cesty vyrazili v nových botách, protože jakmile někomu řeknou, že jsou od Bati, podívají se jim na nohy. Tuto i celou řadu dalších instrukcí otiskli krátce před dovolenou na titulní straně Batanagar News, a to dvojjazyčně (Ibid).

²⁰⁰ Batanagar News, 10. 12. 1938, roč. 2, č. 47, s. 5.

²⁰¹ Batanagar News, 1. 1. 1939, roč. 3, č. 1, s. 9.

3.7.3 Ženy v Batanagaru

Zcela odlišně od mužů zřejmě vnímaly život v Batanagaru ženy, zejména ty, které nepracovaly. Dle článku vydaného roku 1936 v časopise Národní politika prý ženy hůře snášely indické podnebí i celkovou atmosféru v Batanagaru. Častěji se jim stýskalo po domově a přemýšlely nad návratem. Často proto jezdily za rozptýlením do Kalkaty, kde se mohly setkat s Brity a Britkami. Při výletech do Kalkaty ale narážely na jazykovou bariéru a indické obchody považovaly za příliš špinavé a anglické zase za moc drahé. Během dní neměly příliš mnoho věcí na práci, a proto četly české knihy, čekaly na návrat svého muže z továrny, debatovaly s ostatními ženami o svých domovech, o Zlíně, Praze, Brně i Batanagaru. Promluvit česky si přitom mohly dokonce i s některými poevropštěnými Indy, kteří díky několikaleté praxi ve Zlíně rozmlouvali s Čechoslováky plyně česky, a to jen s minimálním přízvukem.²⁰²

Za rutinní považovala život v Batanagaru i Leila Seth, která měla oproti jiným Indkám navíc možnost navštěvovat Klubovní dům Čechoslováků, kam měli přístup jen oni a z Indů pouze pracovníci na manažerských pozicích, jako byl například její manžel Premo. Ve své autobiografii popisuje, že její dny plnil tenis, plavání či večerní sledování filmů v Klubovním domě. Časem začala vyučovat bengálské ženy žijící ve stejné čtvrti, jak se hraje bridž. Ony ji na oplátku ukázaly, jak připravit ryby na tradiční bengálský způsob (SETH 2007, s. 80).

Marie Plešková, která do Batanagaru přijela jako instruktorka práce se šicím strojem, ještě za svobodna trávila čas mimo práci učením se plavat, ježděním na koni, hraním tenisu a navštěvováním Klubovního domu, kde se později seznámila se svým budoucím manželem Oldřichem Pleškem (emailová korespondence s Oldřichem Pleškem ml.).

Z pamětí Františka Baránka víme i to, jak trávila své dny v Batanagaru jeho žena Gemma, původem Angličanka. Po společné rodinné snídani nachystané jejich kuchařem odešel manžel do práce a dcery během dopoledne jezdily na tříkolce, vyrazily se svojí chůvou na výlet, nebo si hrály na zahradě. Gemma oproti tomu navštěvovala československé ženy a trávila s nimi své volné chvíle. Hrála s nimi například bridž a při tom se učila základním českým slovíčkům. S dětmi a manželem

²⁰² Národní politika, Praha, 16. 2. 1936.

se opět viděla při obědě, jediné další společné chvíli, kterou trávila celá rodina pohromadě (MATYÁŠOVÁ 2016b).

Za příliš prázdné dny mohla i skutečnost, že každý Evropan musel mít v domě indické sluhy. Ne všem ženám ale bylo příjemné, že za ně udělají všechny domácí práce včetně vaření. Šlo ale nejen o způsob, jakým si ulehčit život v tropických podmínkách, ale i o příležitost zaměstnat velké množství chudých Indů. Paní Gregorová během vyprávění o životě svých rodičů řekla: „Všechny maminky měly k dispozici chůvy, to byla naprostá nutnost, všechny měly kuchaře, všechny rodiny měly pradáky, takzvané, protože oni by to sami nebyli schopni v těch tropech zvládnout. To tam byla taková norma“ (ŠTRÁFELDOVÁ, 2013). Průměrná rodina Evropanů zaměstnávala v domácnosti 2 až 3 sluhy. Běžná indická rodina mívala zpravidla dva. Indická rodina, jejíž zámožnost dosahovala evropského standardu, vydržovala klidně 6 až 10 služebných (BAROŠ 1946, s. 119).

Své o životě se sluhy věděli i muži. Pokud se oženili, přesunuli se ze svobodáren, kde o sebe pečovali sami, do rodinných domů. Tam ale začali žít po boku kuchařů, zametačů, pradáků a chův pro děti, kterým se říkalo „áji“. Zatímco většina sluhů do domů jen denně docházela, kuchař zpravidla přespával přímo v domě, v kuchyni (MATYÁŠOVÁ 2016b). Jaroslav Čeček²⁰³ popsal vliv, který na něj taková výchova měla: „*Naše vychovatelka byla Indka, té se říkalo ája. Na tu si dobře vzpomínám, protože s ní jsem trávil dost času, maminka totiž taky pracovala ... Ona na mě mluvila urdu, což je jazyk hodně podobný hindštině. Maminka se na mě pokoušela mluvit česky, ale tím, že jsem většinu času trávil s ájou, uměl jsem jenom urdu*“ (KRČMÁŘ 2016).

Ženy se do Indie nedostávaly pouhou náhodou. Vedení firmy ve Zlíně si dobře uvědomovalo, že do celého světa posílá mladé muže v nejlepších letech, zpravidla ještě svobodné. Jan Pivečka byl jedním z nich, a proto oběma autorům knihy pojednávající o jeho životě vysvětlil: „*Šéfové si uvědomili, že by bylo velmi neblahé ... mladé muže vystavit náhodným kontaktům s domorodými děvčaty. Samozřejmě, že se sem tam některý z baťovců do nějaké té Angloidky či Indky zakoukal, ale šéfové dílen a vedoucí pracovníci to moc rádi neviděli. Bylo jim jasné, že takové svazky jsou problematické. Preferovali jiné řešení. Snažili se co nejrychleji za mladými muži do zahraničních továren vyslat mladá děvčata z Československa. Ty dívky většinou*

²⁰³ Potomek Čechoslováků narozený v Batanagaru roku 1943 (KRČMÁŘ 2016).

pracovaly jako instruktorky v místních šicích dílnách, nebo dělaly nějakou jinou vhodnou práci“ (ŠVIHÁLEK a TARABUSOVÁ 2004, s. 119).²⁰⁴

Pro pořádání svateb se často využíval i Klubovní dům, protože místní kaple by nestačila pro všechny svatebčany. Do Klubovního domu se proto na pódium připravil malý oltář a sedadla se rozmístila do řad uprostřed s uličkou pro ženicha s nevěstou (emailová korespondence s Oldřichem Pleškem ml.). Vůbec první svatba v Batanagaru se ale konala jen na sportovním hřišti. Podrobně se o ní v reportáži vydané v časopise *Zlín: časopis spolupracovníků Baťa* rozepsal Jan Baroš:

„Kdyby mi někdo tak před dvěma lety byl řekl, že budu jednou psát svatební reportáž z Batanagaru, tak bych se tomu zasmál ... Batanagar v Indii dostal se ve svém vývoji v minulých dnech opět o jeden krok kupředu. Tentokrát je to záležitost, řekl bych čistě osobní, svatba pana Hanáka, který za svého šestiletého pobytu v Indii se vypracoval na vedoucího nákupní skupiny, se slečnou Božkou Hozovou, která nedávno přijela ze Zlína.“²⁰⁵ Popsal, jak se připravil polní oltář na volném prostranství uprostřed hřišť sousedících s evropskou částí města. Na oltáři nechyběl velký dřevěný kříž ani svíčky hořící v pozlacených svícnech. Obřad spolu se mší se sloužil za západu slunce. Ženich s nevěstou klečeli před oltářem, obklopeni družičkami a mládenci. Řady svatebčanů ale tvořili všichni Čechoslováci obývající Batanagar, včetně manželů Bartošových, Dr. Touška s manželkou, Bretiše a Jana Válka pracujících pro konzulát, všech krajanů žijících v Kalkatě, pracovníků ze Škodových závodů, ale také významných indických mužů z Kalkaty či okolí. Dvojici oddával pan Havlíček, jediný, který měl díky své ministrantské minulosti nějakou zkušenost s podobou svatebního obřadu. Po prohlášení snoubenců za novomanžele proběhlo fotografování a přesun do Klubovního domu ke svatebnímu veselí (Ibid).

Baroš přitom ve svém článku vzpomínal i na celou éru, která první svatbě předcházela: *„Ještě předloni jsme na těchto místech, kde dnes stojíme všichni slavnostně ustrojeni, tvrdě zápasili s nepoddajnou, divokou indickou džunglí a neměli čas se ohlížet, máme-li učesány vlasy nebo na ruku o jeden mozol víc. V tu dobu nebylo v Batanagaru místa pro ženy. Byli jsme rádi, že máme každý svůj kufr a postel, byli jsme rádi, že se můžeme třikrát denně vysprchovat ve slané vodě, která*

²⁰⁴ I zde vidím jasnou hranici mezi Čechoslováky a Indý. Kdyby taková hranice neexistovala, vedení by dle mého názoru nemělo důvod cokoli namítat proti smíšeným sňatkům. Byť v tomto případě Pivečka zmiňuje i odmítání svateb s Angličankami.

²⁰⁵ *Zlín: časopis spolupracovníků Baťa*, 11. 2. 1938, roč. 21, č. 6.

pálila na potem rozbolavělé kůži ... Asi v polovině roku 1936 začala vyrůstat stranou továrny první řada úhledných bílých domků ... To už na bílých stěnách u hlav postelí se začaly nesměle objevovat obrázky kadeřavých hlav zlínských děvčátek, porůznu se objevila i fotka manželky či děcka. A dva měsíce nato ... Batanagar býval často svědkem radostných shledání, když manžel připravil vše, aby jeho žena mohla sem za ním přijet. Už i celé rodiny přijížděly do Batanagaru ... Významným dnem v Batanagaru byl příjezd prvních průkopnic, instruktorek pro šicí dílny, modelárnu a prodejny. Tenkrát krejčí Lewison dostal najednou tolik zakázek na nové obleky, že si musel přibrat dvě výpomocné síly. A boyi, služební duchové, se divili, proč si najednou bílí sahibové všímají každé skvrnky na kalhotách a každé špatně vyprané košile“ (Ibid).

Byli ale i tací, kteří se záměrně i dílem souhry náhod brali v Československu, jako například rodiče paní Gregorové. Otec Václav Sklenář odjel do Batanagaru v roce 1933. O čtyři roky později musel zpět do Československa, aby zde nastoupil na vojnu ve Slaném. Během jedné z tancovaček se seznámil se slečnou Marií, svojí budoucí ženou. Protože po vojně odjel zase do Indie, mohlo ke svatbě dojít až po válce. Během ní si přitom téměř neměli šanci ani navzájem dopisovat. Marie ale na Václava šest let čekala. Svatba v Československu se konala 29. června 1946. Na obřad dorazili i někteří přátelé z Indie, včetně tamního československého konzula. Po svatební cestě do Londýna se pár vrátil do Indie, kde se nejprve narodila sestra paní Gregorové. V červenci 1948 pak i paní Hana (MATYÁŠOVÁ 2014, s. 24, 26).

3.8 Náboženství

V Batanagaru pracovali muslimové i hinduisté, vedení firmy mezi nimi nedělalo rozdíly. Naopak akceptovalo, že lidé těchto dvou, a případně i dalších vyznání, dodržují své svátky a přizpůsobilo tomu jak pracovní dobu, tak termín celofiremní dovolené v období hlavní půdži. V době muslimského postního měsíce Ramaddánu pak například upravilo pracovní hodiny noční i denní směny.²⁰⁶

Při výstavbě města také nechyběly plány na zřízení mešity a hinduistického chrámu.²⁰⁷ Čechoslovákům, z převážné většiny římskokatolickým, dlouho chyběla jejich vlastní kaple. Její výstavbu přislíbil až Jan A. Baťa při své osobní návštěvě Indie, tedy v únoru 1937. Sliboval, že do jednoho roku bude stát. 6. února 1938 skutečně nová kaple prošla vysvěcením. Vysvětlil ji misionářský kněz, který v Indii tou dobou působil již pětadvacátý rok.²⁰⁸ Původně byla kaple ze dřeva, později ji nahradila budova z cihel a betonu (emailová korespondence s Oldřichem Pleškem ml.).

Každý měsíc se v neděli v kapli sloužila mše svatá. Na sedadla uvnitř se vešly pouze ženy, zatímco muži museli do kaple jen zvenčí nahlížet. Mše probíhala v latině, kázání v angličtině a zpěvy zůstaly české. Při výjimečných událostech, jako například při oslavách sv. Václava, se Čechoslováci oblékli do slavnostních krojů a po mši společně tančili a zpívali (Ibid).

Oním knězem, který působil v Batanagaru a rovněž dalších částech Bengálska, byl Fr. Ante Gabrić, S. J., chorvatský misionář.²⁰⁹ Býval častým hostem v domě manželů Pleškových v době, kdy se přestěhovali do Kalkaty – tedy po roce 1950. Pleškovi jej často zvali na večeri a podporovali ho v jeho záslužném díle. Věnovali také příspěvky na jím nově budovanou faru v Basanti jihovýchodně od Kalkaty. Stejně tak shromažďovali finanční dary ostatní krajané. Stávalo se dokonce,

²⁰⁶ Batanagar News, 6. 11. 1937, roč. 1, č. 25, s. 3.

²⁰⁷ Batanagar News, 24. 4. 1937, roč. 1, č. 1, s. 2.

²⁰⁸ České slovo – Zlín, 20. 2. 1938.

²⁰⁹ Narodil se roku 1915 v chorvatském městě Metković mezi osm dalších sourozenců. Stal se Jezuitou a roku 1938 odjel do Indie, kde jej o pět let později v bengálském Kurseongu vysvětlil. Poté se věnoval takřka nedotčeným komunitám obývajícím oblast Sundarbans na jihu Bangladéše a částečně i v Západním Bengálsku. Věnoval se charitativní činnosti a zaváděl programy, které dovedly generovat zisk – potřebné například učil šít, vyšívát nebo pracovat se dřevem. Angažoval se také právě v Batanagaru, blízce se přátelil s Matkou Terezou a dodnes mají lidé v Sundarbans jeho portréty pověšené v obydlích. V současnosti se uvažuje o jeho prohlášení za svatého (IRUDAYA, 2013).

že se vedení Baťovy společnosti scházelo v domech manažerů a za popíjení skotské a sody hrávali bridž. Bez ohledu na to, kdo nakonec vyhrál, zasílali peníze vložené do hry Matce Tereze nebo právě Gabřicovi (emailová korespondence s Oldřichem Pleškem ml.).

3.9. Kultura, významné události

Přestože většinu času trávili Čechoslováci i indiští zaměstnanci prací, zbýval prostor i pro kulturní vyžití a oslavy významných událostí. V této kapitole uvádím výčet těch nejdůležitějších, přičemž se je snažím dělit na události ryze kulturní a na druhé straně na události významné pro život v Batanagaru. Z toho důvodu nedodržuji chronologické pořadí událostí a jelikož se jedná jen o jednotlivé aktivity, pak často ani logickou provázanost mezi nimi. Aktivity obojího druhu přímo související s odbojovou činností Čechoslováků v Indii během 2. světové války ponechávám do samostatné kapitoly.

3.9.1 Kulturní události

Redakce Batanagar News pravidelně vyhlašovala literární soutěže na nejrůznější témata, do kterých se mohl zapojit každý zájemce o finanční odměnu slíbenou pro vítěze. Například v létě roku 1937 se jednalo o prázdninovou soutěž o nejlepší esej.²¹⁰ Do 15. května roku 1938 mohli autoři zasílat své příspěvky na téma „Proč mám rád boty od Bati“.²¹¹ Do 15. srpna téhož roku přijímala redakce básně, nikoliv tedy prózu. K jejímu údivu se sešlo mnohonásobně více příspěvků než v případě soutěží v próze,²¹² a to i v indických jazycích.²¹³ Podobné soutěže se uskutečňovaly pravidelně.

Vedení Batanagaru organizovalo i rodinný život pracovníků, a proto se pořádaly skautské tábory nebo dětské slavnosti. Jedna se uskutečnila ku příležitosti oslav korunovace britského krále Jiřího VI. a královny Alžběty dne 12. května roku 1937. Oddělení sociálních záležitostí v Batanagaru zorganizovalo v ten den akci pro 500 dětí z okolí a 3 000 dospělých. Slavnost vedl Jan Bartoš. Zahájil ji ve čtyři hodiny odpoledne v Baťových restauracích, kde bylo pro děti připraveno občerstvení. Poté děti společně s rodiči vytvořily průvod, v jehož čele kráčela indická kapela. Dav mířil

²¹⁰ Batanagar News, 22. 1. 1938, roč. 2, č. 4, s. 5.

²¹¹ Batanagar News, 7. 5. 1938, roč. 2, č. 18, s. 5.

²¹² I přes velký počet příspěvků ale musela být soutěž prodloužena. Byť redakce původně slíbila udělit pět cen v celkové hodnotě 150 rupií, v básních se mnohem více chválily Baťovy boty než Baťův duch organizace, v čemž spočívalo zadání. Redakce se proto rozhodla, že první čtyři ceny prozatím neudělí a nechá soutěž ještě otevřenou. Pátou cenu v hodnotě 10 rupií dostal pan Norris Robinson z Dillí. Čtyři ceny útechy v hodnotě 5 rupií dostali paní Judgeally z Batanagaru, slečna Nadira Mauyidzada z Kalkaty, pan K. M. Hamidulla z Batanagaru a pan Bhusan (Batanagar News, 3. 12. 1938, roč. 2, č. 46, s. 3).

²¹³ Batanagar News, 20. 8. 1938, roč. 2, č. 33, s. 5.

k venkovním hřištím, kde na děti čekaly ukázky různých druhů sportů. Den se zakončil zpěvem hymny²¹⁴ a projevením oddanosti čerstvě korunované britské královské rodině.²¹⁵

Mladí skauti se od 1. do 10. listopadu 1937 účastnili v Batanagaru školicího tábora. Zázemí jim zřídil jistý pan Carter na místním hřišti. Děti zde po celou dobu sportovaly a jinak utužovaly svoje tělo, a po večerech sedávaly u ohně, vyprávěly si příběhy a zpívaly písně. Kdokoliv se mohl na průběh tábora přijít podívat a rozhodnout se, jestli se ke skautskému hnutí také přidá.²¹⁶

V prosinci 1938 vyšla v Batanagar News zpráva, že bude město mít brzy svoji vlastní kapelu a také orchestr. Na základě dlouhodobé poptávky po takovém hudebním tělesu totiž dostal pan Rossival, zkušený hudebník, za úkol sestavit kapelu z Baťových zaměstnanců. Pan Rossival se zavázal k tomu, že bude denně dávat hudební lekce v Klubovním domě, a to pokaždé od půl sedmé večer. Redakce proto vyzvala především všechny mladé muže, aby s ním v případě zájmu spolupracovali a do kurzů se zapsali.²¹⁷

15. května 1939 v Kalkatě v parku Sradhánánada proběhla vernisáž výstavy bot, kterou zorganizovalo vedení Baťovy firmy. Úvodní slovo při vernisáži pronesl A. K. M. Zakarija, bývalý starosta Kalkaty. Večera se účastnilo mnoho významných hostů, například i tehdejší starosta Pulínbiháří Mallik. Z Čechoslováků Plešek, Buršík, Staroba a další. Výstava měla poukázat na význam obuvnického průmyslu pro ekonomiku Indie. Vystavovaly se zejména boty vyrobené v Batanagaru.²¹⁸

²¹⁴ Ze zdroje se nedozvíme, zda šlo o britskou nebo československou hymnu, avšak domnívám se, že z logiky věci šlo o hymnu britskou.

²¹⁵ Zlín, 4.6. 1937, č. 22.

²¹⁶ Batanagar News, 6. 11. 1937, roč. 1, č. 25, s. 3.

²¹⁷ Batanagar News, 10. 12. 1938, roč. 2, č. 47, s. 5.

²¹⁸ Batanagar News, 20. 5. 1939, roč. 3, č. 18, s. 6.

3.9.2 Historické události

Tradičním velkým dnem, který Čechoslováci v Batanagaru oslavovali, byl 28. říjen, kdy se připomínaly hned dvě významné události naráz – výročí vzniku samostatné Československé republiky a oficiální založení Batanagaru.²¹⁹ Například v roce 1936 Čechoslováci během oslav zpívali československou hymnu a odeslali pozdravný telegram prezidentu Edvardu Benešovi: „*Sedmdesát baťovců – Čechoslováků v novém Batanagaru slaví osmnácté výročí naší samostatnosti a s vděčností vzpomíná Vašich zásluh. Čechoslováci v Batanagaru.*“²²⁰ Odpoledne následovalo pozvání na čaj na československý konzulát sídlící v Kalkatě. Veřejná oslava spojená se slavnostním otevřením Batanagar Sports Clubu začala v sobotu po páté odpoledne. Účastnilo se jí kolem 300 osob – krajané z celého okolí, tehdejší konzul Dr. Touška, personál z konzulátu, zástupci nejrozumnějších úřadů, sportovních asociací a další. Během odpoledne vlála na žerdi československá i anglická vlajka (Ibid). V podobném duchu se nesly i oslavy následující roky. Za druhé světové války se pak tato událost přesunula do Kalkaty, kde se součástí oslav stala i charitativní činnost, jejíž výdělek putoval na podporu československého odboje. V roce 1946 se oslavy kvůli násilí rozpoutanému mezi muslimy a vyznavači indických náboženství musely přesunout opět zpátky do batanagarského Klubovního domu.

V Batanagaru také každoročně vzpomínali na Tomáše Baťu v den výročí jeho smrti (12. července 1932). Jedna z takových oslav se konala v roce 1937. Ve zvláštním sobotním vydání Batanagar News o Baťovi vyšlo pojednání. O vydání měly zájem indické školy, redakce časopisů, úřady, lidé z vlády a mnozí další. Po jednom výtisku se poslalo též do všech Baťových prodejen i vybraným zákazníkům. V Batanagaru v 11:44 po zahoukání sirény drželo všech 3 500 pracovníků minuta ticha. V poledne se pak sešli Čechoslováci i indiští manažeři spolu se svými manželkami před Klubovním domem, kde visel Baťův portrét připevněný na černém plátně. Všichni společně vposlechli pohřební hudbu, stejně jako mluvené slovo jednoho z proslovů samotného Bati puštěné z gramofonu. Poté Janda pronesl smuteční řeč v češtině a v angličtině ji zopakoval Kaisar Ahmad.²²¹

²¹⁹ Již v době, kdy fungovala pouze výroba v Konnagaru, se českoslovenští krajané v tento den scházeli a připomínali si svobodnou vlast.

²²⁰ Zlín, 5. 4. 1937, roč. 7, č. 14.

²²¹ Zlín, 20. 7. 1932.

Stejně tak velkou událostí se stala smrt Tomáše Garrigua Masaryka. Dne 15. září se do Batanagaru začaly telefonicky šířit zprávy o skonu prezidenta v noci 14. září ve tři hodiny ráno. Na ulicích se potkávali jednotliví Čechoslováci a potvrzovali si pravost této skutečnosti. Psaly o ní vedle Batanagar News i Reuters, československý konzulát i kalkatské noviny. Čechoslováci vyvěsili vlajky na půl žerdi a přidali k nim černé prapory. Do Batanagaru proudila celá řada telegramů vyjadřujících upřímnou soustrast, a to od obchodních přátel i spolupracovníků z Kalkaty. Naopak Čechoslováci zasílali do redakcí různých indických časopisů fotografie i nejrůznější informace ze života prezidenta. Smrt Masaryka neušla pozornosti ani studentům univerzity v Kalkatě, kteří se sešli v 11:00 na dvoraně a uctili jej zde dvěma minutami ticha. V poledne se sešli Čechoslováci v Batanagaru v Klubovním domě, opět před portrétem státníka na tmavém plátně. Jan Bartoš pronesl smuteční řeč, během níž zdůraznil: „*Slibme si dnes, my, batanagarští Čechoslováci, že svůj pracovní i soukromý život budeme řídit tak, abychom byli hodni jména syna československé vlasti, abychom byli hodni světlé památky jejího zakladatele a prvního prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka.*“²²² Poté přítomní zazpívali píseň Teče voda teče a československou hymnu. Z konzulátu přišla zpráva, že pohřeb ve vlasti se plánuje na úterý. Pomyslný pohřeb v ten den vystrojili i v Batanagaru. Na rovné střeše pošty založili dva ohně a umístili na ni vlajku na půl žerdi. Pod budovou, před portrétem prezidenta, stál zástup 3 000 Indů,²²³ před nimi pak sto Čechoslováků oděných do černého. Po stranách nechyběl ani zástupce konzulátu, zaměstnanci Škodových závodů, početná skupina indických skautů a řada významných osob z Kalkaty. Po pohřební hudbě opět se svými slovy vystoupil Jan Baroš, který přednesl řeč zástupce československého konzula v Kalkatě Dr. Bretyše. Následně se v angličtině, bengálštině i hindštině rozloučil s TGM i prof. Binaj Kumár Sarkár, který jej osobně znal. Před dvaceti lety se setkali v Americe. Řadil jej mezi největší velikány všech národů a dob. Na závěr shromáždění zazněla československá hymna.²²⁴

K úmrtí TGM se váže ještě jedna významná skutečnost – zvláštní vydání Batanagar News v nákladu 5 000 výtisků věnované pouze památce na prezidenta Osvoboditele vyšlo z poloviny v angličtině a z druhé půlky v češtině. Bylo to vůbec

²²² Zlín, 15. 10. 1937, roč. 20, č. 40.

²²³ Baroš uvádí dokonce 8 000 Indů (1946, s. 62).

²²⁴ Zlín, 15. 10. 1937, roč. 20, č. 40.

poprvé, co z tiskárny Čechoslováků vyšlo něco v rodném jazyce.²²⁵ První česky tištěný knižní svazek vyšel až 28. října 1946. Stala se jím kniha *Čechoslováci na březích Gangu od prvopočátků až po dnešní dobu*, kterou napsal Jan Baroš.²²⁶

Docházelo ale i k příjemným událostem, například když 7. srpna roku 1934 v Kalkatě objevila bílá vozidla týmu Škoda-Popular.²²⁷ Dva ze čtyř vozů dorazily i se svými řidiči Zdeňkem Pohlem,²²⁸ JUDr. Zbislavem Petersem,²²⁹ Františkem Holoubkem²³⁰ a Lubomírem Šebelou²³¹ během své propagační výpravy z Prahy až do Kalkaty. Za 88 dní dovedli přejet z Evropy na Blízký východ a následně do Asie. Trasa vedla mimo jiné přes Istanbul, Damašek, či Írán. Ve městě Kvéta v dnešním Pákistánu se posádky rozdělily – dva vozy putovaly do Afghánistánu a další dva přes Láhaur, Dillí a Váránasí až do Kalkaty. Společně se obě skupiny později setkaly v Bombaji. Řidiče v Kalkatě pozvali českoslovenští krajané tehdy ještě do Konnagaru, kde je vřele přijalo vedení společnosti i jejich fanoušci. Jeden z obdivovatelů se měl vyjádřit: „*Abych mohl vidět zblízka a mluvit s Zd. Pohlem a Dr. Petersem, bylo zapotřebí, abych si zajel až do Indie – doma jsem musel být vždy jenom za sportovní bariérou.*“²³² Členové výpravy se prý během cesty v zemích, jimiž projížděli, pravidelně setkávali s Baťovými výrobky. V Indii se lidé dokonce při zjištění, že jsou z Československa, ptali, jestli od Bati.²³³ O průběhu své cesty natočil tým film, který měl tuto výpravu lépe zmedializovat.²³⁴

²²⁵ Náš domov – Opava, 16. 10. 1934.

²²⁶ Beseda, 20. 11. 1946.

²²⁷ Škodovy závody vyrobily čtyři vozidla Škoda-Popular – polokabriolety upravené pro jízdu do tropických oblastí (měly například objemnější chladič, další nádrže na benzín i vodu, konstrukci pro uchycení plátna chránícího před ostrým sluncem v případě, kdy by byla střecha vozidla odkrytá a podobně). Vozidla, která měla dosáhnout Bombaje a Kalkaty, tak byla otestována přímo v terénu a posloužila jako reklama. Kromě dále jmenovaných se výpravy zúčastnili také Jan Nádherný, Jaroslav Sachl a lékař Mudr. J. Hofmann (TUČEK 2011, s. 116).

²²⁸ Automobilový závodník původně z Libněvsi poblíž Poděbrad (Ibid).

²²⁹ Advokát z Prahy a známý hokejista z domácího klubu LTC Praha i z československého národního týmu (Ibid).

²³⁰ Tehdy vysokoškolský student z pražských Nuslí, z rodiny továrníka (Ibid).

²³¹ Původem z Moravské Ostravy (Ibid).

²³² Zlín, 31. 8. 1934, roč. 17., č. 34.

²³³ Ibid.

²³⁴ Sestřih jejich snímků lze zhlédnout v reportáži České televize (Hledání ztraceného času – Cesta do Indie).

3.10 Vztahy mezi Indý a Čechoslováky v Batanagaru

Zdroje pocházející od baťovců zpravidla nekriticky uvádí, že vedení firmy Baťa netolerovalo jakékoliv projevy rasismu. Hovoří o tom například i Jan Pivečka na základě vlastní zkušenosti, kdy se jej jednou ráno krátce po příjezdu ptal Jan Bartoš, jak se mu daří. Odpověděl: „*No tož, pane Bartoš, víte, celkem to jde, ale práce s těma „opicama“ je velmi těžká*“ (ŠVIHÁLEK a TARABUSOVÁ 2004, s. 114). Bartoš jej dle jeho slov ihned pozval na polední čaj k němu do kanceláře. Pivečka prý původně očekával povýšení, ale namísto toho k němu Bartoš promluvil: „*Tak, John. Tys řekl, že práce s těma „opicama“ není lehká. My jsme ti koupili drahú letenku, abychom tě dostali do Indie. My tě tady královsky platíme za to, že učíš místní lidi, jak mají pracovat. A jestli ještě jednou o svých spolupracovnících řekneš, že sú „opice“, tak ti koupím tu drahú letenku znovu a pošlu tě zpátky do Slavičina*“ (Ibid, s. 115).

V mnoha pasážích práce lze ale jasně sledovat, že baťovci rozdíl mezi Evropany a místními dělali – ať již se jednalo o oddělení obytných čtvrtí zdí, větší vybavenosti evropské části města, nebo o přesvědčení, že kuchyně mimo Batanagar neposkytují kvalitní jídlo. Usuzuji proto, že rasové rozdíly se nesměly projevovat nahlas nebo jakkoliv jinak veřejně, ale v řadě ohledů byly tolerovány či přímo vtěleny do architektury města. Například při náboru zaměstnanců, kdy se dle Leily Seth nikdy nestávalo, že by Ind mohl rovnou vstoupit do manažerské pozice – což se jí jevilo o to nespravedlivější, že Čechoslováci, kteří jako manažeři působili, často neměli dostatečné zkušenosti. Prvnímu Indovi, komu se na opakovaný nátlak povedlo získat rovnou vedoucí pozici, byl až její manžel Premo. Tím také sobě i jí zajistil možnost bydlet ve čtvrti pro manažery a rovněž navštěvovat Klubovní dům a jeho bazén (SETH 2007, s. 71-2). Připomenout lze také fakt, že vedení firmy nepodporovalo sňatky s místními ženami nebo místními Britkami, ale upřednostňovalo sňatky mezi Čechoslováky. Výjimečně se stalo i to, že si nějaká z československých žen vzala Inda – tyto ženy pak v Indii zpravidla zůstávaly i po roce 1950, kdy většina baťovců Indii opouštěla.²³⁵

Ve většině pramenů o soužití Čechoslováků s Indý, které psali Čechoslováci, nalezneme zmínky o tom, jak rasismus neexistoval, všichni měli stejné podmínky

²³⁵ Viz následující kapitola.

a vztahy mezi jednotlivci fungovaly dobře. Leila Seth ale ve své paměti vypíchla například nelibost ohledně toho, že někteří baťovci rádi ve velkém konzumovali alkohol. Konkrétně líčí: *„Někteří docela dost pili. Jeden z nich, opilý, poskakoval po střeše svého domu a zpíval si 'Když mohou létat ptáci, proč bych nemohl i já?'“* (SETH, s. 84).²³⁶ Jaroslav Čeček při rozhovoru zpětně přiznal, že i Čechoslováci hleděli na Indy s jistým odstupem. O jejich začleňování do pracovního procesu promluvil takto: *„Bylo vidět, že je to jiná mentalita, ale nakonec se to podařilo. To zavádění do pracovního procesu začalo už výstavbou domů. A už tehdy se zjistilo, kdo se k práci umí postavit. Pak bylo důležité naučit je angličtinu, protože tu uměli jen někteří. A pak to bylo stejné jako s učni u nás. Učili je řezat kůži, šít, lepit... Nejdřív ty Indy naučili povely, aby vůbec věděli, co se po nich chce, a pak si je rozdělili a každý ten indický pracovník se učil jednu činnost podle svého zařazení“* (KRČMÁŘ 2016).

Přestože v Batanagaru bylo možné získat ubytování, řada Indů z Kalkaty nebo blízkého okolí odmítala v domcích bydlet a raději denně dojížděla. Bydlet v tamní kolonii totiž znamenalo přijmout i v čase po pracovní době pevně daná pravidla a baťovský styl života, k čemuž jistě nebyl každý svolný. Jakkoliv mohli Indové volit dojíždění i z jiných důvodů (kapacitních, rodinných a jiných), domnívám se, že pro mnohé byl důvodem právě i místní režim – zvláště když se ubytovací podmínky Indů lišily od těch Čechoslováků.

Vzhledem ke skutečnosti, že Čechoslováci za pomoci velkého počtu indické pracovní síly zbudovali továrnu i ubytovací kapacity města, a že zde poté žily rodiny Čechoslováků v domácnostech s najatými služebnými, by možná šlo hledět na Batanagar jako na pokus o vytvoření malé československé kolonie na indické půdě. Tomáš Baťa mladší ale na své dílo zřejmě takto nehleděl a byl si vědom výhod pozice Československa jako státu bez koloniální historie: *„Naše styky s indickými úřady byly od počátku srdečné, snad proto, že Češi ani Kanadáné nenesli cejch kolonialistů“* (BAŤA a SINCLAIR 1991, s. 137). Mnoho významných indických osobností oceňovalo, že Čechoslováci Bengálsku významně pomohli co se týče počtu nově vytvořených pracovních pozic. V tomto ohledu si proto myslím, že Batanagar do kontextu kolonizace nelze zařadit.

Pro podrobnější a důkladné prozkoumání vztahů mezi Indy a Čechoslováky mi

²³⁶ „Some of them drank quite a lot. One of them, fuelled by alcohol, pranced off the roof of his house, singing: 'If birds can fly, why can't I?'“

bohužel chybí dostatek zdrojů z indického úhlu pohledu. Českoslovenští pamětníci o soužití s Indý hovoří vesměs pozitivně a redakce Batanagar News by informace o problémech v této oblasti do textů velmi pravděpodobně nezařadila. Chybí proto dostatek materiálů objektivně mapujících život Indů v Batanagaru z indického úhlu pohledu. Za všechny ostatní lze jmenovat alespoň Leilu Seth, jejíž názory již byly zmíněny.

4. Batanagar za 2. světové války a do roku 1950

Nástup druhé světové války ovlivnil podobu života a výroby i v Batanagaru. Již od roku 1936 mohli zaměstnanci tiskového oddělení v Batanagaru sledovat zvýšenou aktivitu Němců v Indii. Zpočátku reklamy na německé výrobky, které byly pozvolna nahrazeny tendenčními články, nejprve o nevinných tématech jako německé letectví, péče o matku a dítě, stav školství a podobně, později stále s čitelnějším nacistickým podtextem. (Baroš 1946, s. 67-8).

Poté, co Němci v březnu 1938 zabrali Rakousko, se Čechoslováci v Indii začali daleko více sdružovat kolem konzulátů a předávat si navzájem informace získané z tisku i z československého rozhlasu (Ibid, s. 69). V době podpisu Mnichovské dohody 29. září 1938 již začali počítat s propuknutím světové války. Stejně obavy potvrdil i Zlín, když z něj Janu Bartošovi přišel 13. října dopis s pokynem, aby se Batanagar postavil na vlastní nohy a přestal raději spoléhat na spojení se Zlínem a na možnost vzájemné spolupráce (BAROŠ 1945, s. 129). Čechoslováci pořídili do Batanagaru silný přijímač radiových vln a naladili jej na pražské vysílání. To v Indii probíhalo kvůli posunu času v nočních hodinách. I tak se ale našlo dost dobrovolníků, kteří vždy po dvojicích u přijímače do půlnoci seděli. Od půlnoci do rána je střídala další dvojice. Vypošlechnuté informace dobrovolníci sepisovali a ráno z nich tvořili svodku umístěvanou do Klubovního domu a telegrafovanou krajanům do Kalkaty (BAROŠ 1946, s. 69-70).

Na konci října 1938 Batanagar při zpáteční cestě ze Singapuru navštívil Dr. Václav Rojt²³⁷ a podal krajanům nejspolehlivější informace ohledně sudetské otázky a domácí situace. V den vyhlášení německé okupace vlasti (15. března 1939) se krajané hromadně vypravili na konzulát, aby jim na něm úředníci prodloužili platnost jejich pasů coby obyvatelům Československa. Zlín v ten den začal přesouvat hotovou obuv i svoje výrobní stroje do Baťových závodů ve světě. Jedna loď plná techniky a materiálu dorazila v dubnu 1939 i do Kalkaty – s tím, aby vše v Batanagaru nějak uchovali (BAROŠ 1945, s. 130).²³⁸ 19. března pak celý

²³⁷ Původně ředitel výroby ve Zlíně (sekce kožené obuvi) , později převelený do Singapuru, kde mělo být kvůli hrozícímu nástupu druhé světové války zřízeno středisko zastřešující celý Dálný východ (JEDOVNICKÝ, ©2005-2011).

²³⁸ Jan A. Baťa ve chvíli, kdy již bylo jasné, že se nevyhnutelně blíží válka, vysílal do zahraničí i některé své zaměstnance. Dokládá to paní Gregorová v rozhovoru o osudu svého otce, který byl zrovna v té době v Československu na vojně. Během ní se seznámil se svojí budoucí manželkou,

Batanagar – stejně jako krajané napříč světem – poslouchal radiové vysílání z Chicaga, odkud k odbojové činnosti vyzval Edvard Beneš slovy: „*Češi a Slováci nikdy neustanou ve svém boji, dokud jejich milované vlasti nebudou všechna její práva vrácena*“ (BENEŠ a OLIVOVÁ a NOVOTNÝ 2008, s. 17).²³⁹

V Indii před válkou fungovaly celkem tři československé zastupitelské úřady – v Kalkatě, Karáčí a Bombaji a ještě jeden v Kolombu na Šrí Lance. Po vyhlášení okupace na ně Němci vznesli nárok a na základě jejich nátlaku byl nakonec do německých rukou předán ten kalkatský. Dr. Touška uposlechl pokynů z Prahy a vyklizený úřad opustil poté, co zničil všechny státní znaky, pečeti, razítka a podobně. V Batanagaru prohlásil, že jednal dle svého nejlepšího přesvědčení. Ostatní tři konzuláty zůstaly pod kontrolou Čechoslováků a v počátcích války se jednalo o jediné tři takové úřady, na které se mohli obrátit krajané jak z Indie, tak i z celého Dálného východu. (BAROŠ 1946, s. 76, 80, 83).

O vstupu Velké Británie do války se Čechoslováci v Batanagaru dozvěděli z výjimečného podvečerního vydání novin v neděli 3. září 1939. Němci pobývající v Indii byli téměř okamžitě odvezeni na armádních vozech do detenčních táborů (Ibid, s. 91).

6. prosince 1939 přiletěl do Batanagaru ze Singapuru opět Dr. Václav Rojt,

s níž se oženil až po válce: „*Bylo to vlastně v těch nejhorších časech ... ta ... nejistota byla obrovská ... co bude a jak bude. Potom pan Baťa začal ... stahovat všechny své zaměstnance, když bylo vidět, že pravděpodobně dojde k válce. Povolal všechny zpátky do Indie. Mamince tatínek řekl, ať na něj počká, že se určitě vrátí, že to nemůže dlouho trvat ... A právě to trvalo šest roků. Do Heidrichiády korespondence byla možná, to si dopisovali ... ale potom už to přestalo ... Mamince ... ještě po té Heidrichiádě se podařilo ... dvacet slov poslat tatínkovi do Indie, aby vůbec věděla, jestli je živý, nebo co se s ním stalo ... Tatínek přijel ve čtyřicátém šestém roce ... myslel, že přijede dřív, ale nebyly lodě. Přijel lodí do Amsterdamu, v Amsterdamu nasedl na letadlo ... a na letišti ho už vítala ... maminka. Prakticky se spolu museli znovu seznamovat*“ (ŠTRÁFELDOVÁ, 2013).

²³⁹ Je na místě podotknout, že dílem Vsesokolského sletu, který se v Praze konal v červenci 1938 a na který se přiletěla podívat skupina zhruba šedesáti Indů, i dílem návštěvy Džaváharlála Néhrúa studujícího problematiku Sudet, se indická politická reprezentace již v době nástupu války postavila na stranu Čechoslováků a začala jim veřejně vyslovovat podporu i sympatie (VAVROUŠKOVÁ, s. 268). O politický vývoj v Evropě se zajímal mimo jiných indických státníků i Mahátma Gándhí. Krom toho, že se zastával práv Čechoslováků, také adresoval Adolfu Hitlerovi dva dopisy, v nichž se jej snažil odradit od válečného řešení. V dopise z 23. července 1939 stálo: „*Je více než jasné, že nyní jste jedinou osobou na světě, jež může předejít válce, která může snížit lidstvo ke krutosti. Je nutné zaplatit takovou cenu? Byť za něco, co se vám může zdát jakkoliv cenné? Uposlechnete výzvu někoho, kdo se záměrně vyhýbal válce, a to s nezanedbatelným úspěchem? ...*“ Původní znění zmíněné části dopisu v angličtině: „It is quite clear that you are today the one person in the world who can prevent a war which may reduce humanity to a savage state. Must you pay that price for an object however worthy it may appear to you to be? Will you listen to the appeal of one who has deliberately shunned the method of war not without considerable success?...“ (Mohandas Gandhi's letter to Adolf Hitler, 1939). Ve druhém dopise ale Gándhí mimo jiné vyzýval Brity, aby s Německem neválčili a přešli na politiku nenásilí. Tím přitom v podstatě opomíjí zastání se Čechoslováků (Letter to Adolf Hitler, December 24, 1940).

aby se zúčastnil konference o podobě budoucí výroby. Ta musela přejít na produkci vojenských bot, stejně jako dalšího vybavení pro armádu. První zakázky na sebe nenechaly dlouho čekat, přišly hned zkraje roku 1940. Předělat dílny na výrobu pevných kožených bot přitom trvalo skoro půl roku. Kromě výrobního postupu se totiž lišil i materiál – na rozdíl od běžných vycházkových bot se na vojenskou obuv musela použít těžká hrubá kůže namísto běžně užívané jemné. I stroje byly původně pořízené pro jiné účely – musely se tedy koupit jiné. Případně ty staré přenastavit či jinak přizpůsobit. Přeučit se na novou výrobu nakonec museli i sami zaměstnanci, kteří s hrubou kůží a těžkými stroji nikdy předtím nepracovali. (Ibid, s. 133-4).

Vedle výrobních aktivit ale pro Čechoslováky v Batanagaru, stejně jako v ostatních částech Indie, začalo období plné práce ve prospěch československých odbojových aktivit. Protože v rozlehlé Indii nebylo možné sjednotit veškerou odbojovou činnost pod jedinou organizaci, vznikla hned čtyři různá ústředí, byť těsně spolupracující (první v Batanagaru a další v Láhauru, Bombaji a Haidarábádu). Československý spolek Palacký²⁴⁰ a současně první československý odbojový spolek v celé Asii vznikl během valného shromáždění v batanagarském Klubovním domě dne 29. srpna roku 1939. Založení, ke kterému sezval Jan Bartoš, Čeněk Valenta a Jan Bretiš, se účastnili krajané z Batanagaru i Kalkaty. Všichni tři muži následně získali v novém Spolku svoji funkci – Bartoš předsednictví, Valenta post pokladníka a Bretiš jednatele. Členem Spolku se mohl stát každý, kdo se chtěl zasadit o pomoc československému odboji. Bezprostřední cíl organizace spočíval v generování zisku pro financování odbojových aktivit ve vlasti. 28. října 1940 pak Čeněk Valenta sezval do Batanagaru všechny krajany žijící na území Indie a s jejich pomocí navrhl program budoucí odbojové činnosti (BAROŠ 1946, s. 93-4, 108, 129).

Činnost spolku byla velmi pestrá a jedním z jeho velmi aktivních členů se ukázal již dříve zmíněný František Baránek. Připravoval již samotné stanovy Spolku a pořádal nejrůznější charitativní akce. Informoval britskou správu v Bengálsku, že dobrovolníci z Batanagaru jsou k dispozici jako miliční útvar československé armády, který je ochoten pomoci Indii při napadení Japonskem. V souvislosti s tím vycvičil Baránek na 700 mužů z řad krajanů, ale i Indů a Britů. Publikoval rovněž informační brožuru o správném chování v případě bombardování Batanagaru, kterého se místní právem obávali. Dohlížel také na to, aby každou noc držel někdo z jeho mužů hlídku

²⁴⁰ Od ledna 1940 pouze Československý spolek (BAROŠ 1946, s. 132).

na střeše jedné z budov (MATYÁŠOVÁ 2016b).

Ke kulturním událostem, které lze v souvislosti s Československým Spolkem jmenovat, patřilo například promítání *Jánošíka*, prvního československého celovečerního snímku. Do Indie jej z vlasti poslali v červnu 1939 a ještě týž měsíc se promítal. 18. a 25. června v Bombaji a poté i v Kalkatě, kde mezi diváky mohli být i obyvatelé Batanagaru. Z indických osobností se promítání zúčastnili například Džaváharlál Néhrú, zpěvačka Saródžiní Nájduová, Čakravartí Rádžágópáláčárí²⁴¹ a jiní. Zisk ze vstupného šel mimo jiné na československý odboj. V září 1939 se pak konal společenský večer, během nějž představil Jan Baroš další plánovaný program odboje. Večer vynesl ve prospěch odbojářů 1 300 indických rupií (BAROŠ 1946, s. 91, 130). V roce 1940 se konala slavnost v zahradě paláce jedné bengálské aristokratické rodiny, kde se Čechoslováci prezentovali v národních krojích, které v Indii vlastnoručně ušily manželky baťováků. Vystavěli v zahradě z kulis tradiční československou vesnici a kolem stovky krajanů v krojích v ní tančilo lidové tance. Hrála jim k tomu lidová hudba a návštěvníci dostali možnost ochutnat například domácí jitrnice, klobásy, buchty či dorty. I tato akce měla charitativní povahu a za její přípravou stál dříve zmíněný František Baránek (MATYÁŠOVÁ 2016b). Jak jsem již dříve zmínila, k manifestacím a akcím benefičního charakteru ve prospěch odboje přibýly za druhé světové války i oslavy 28. října. V říjnu 1941 vysílali Čechoslováci z kalkatského rozhlasu tříčtvrtěhodinové melodrama *Československo bude znovu svobodně žít*. Sehrálo jej 60 krajanů žijících v Batanagaru společně s 10 hostujícími hudebníky z Kalkaty a orchestrem o 15 členech. O rok později Čechoslováci připravili nejrůznější tradiční tance, hudbu a Sokolské sestavy, které předvedli v divadle New Empire rovněž v Kalkatě. V říjnu 1943 pak v Kalkatě vystoupili s nacvičenou operou *V studni*, dle Baroše první českou operou, která v Indii zazněla. Organizaci předchozích příprav a nácviku s amatérskými herci měl na starosti opět Čeněk Valenta. Získané finance ve výši 6 856 rupií směřovaly z poloviny místnímu Červenému kříži a z poloviny Fondu Presidenta Beneše pro oběti Gestapa v Československu. V roce 1944 se velké oslavy nekonaly, Čechoslováci pouze uspořádali finanční sbírku díky předpovědím brzkého ukončení války. I tyto finance

²⁴¹ Narodil roku 1879, zemřel 1972. Indický státník. Mezi lety 1922-42 působil v Indickém národním kongresu a v letech 1937-39 byl současně hlavním ministrem dnešního Tamilnádu. Z jeho dalších významných politických činností lze jmenovat založení konzervativní politické strany Svatantra (Chakravarti Rajagopalachari. In: Encyclopaedia Britannica, ©2017).

odeslali na podporu odboje a budoucí obnovy země (BAROŠ 1946, s. 108, 176).²⁴² Finanční sbírky byly vůbec časté. I sami Baťovi zaměstnanci darovali finance na podporu domácích odbojových aktivit – vedle jednorázových příspěvků zavedli i možnost pravidelných měsíčních příspěvků (MATYÁŠOVÁ 2016b).²⁴³

Krom toho, že se Čechoslováci žijící nejen v Batanagaru podíleli na válečné výrobě a na pořádání benefičních akcí ve prospěch odboje, mohli také přímo vstoupit do armády. Poté, co krajané obdrželi mobilizační rozkaz, který vešel v platnost 1. prosince 1939, se řada Čechoslováků okamžitě chystala navrátit do Evropy a narukovat. Vedení Baťovy společnosti ale převážnou většinu z nich nepustilo, protože je potřebovalo pro pomoc v Batanagaru (MATYÁŠOVÁ 2016b). Vedle bot pro britské vojáky se zde navíc vyráběly i pásky či sumky.²⁴⁴ Občas se do Batanagaru pro vojenské zboží vypravili i Francouzi (KRČMÁŘ 2016) a zásilky obuvi se dostaly mimo jiné i do Ruska. Narukovalo nakonec jen 26 krajanů. 11 dalších pak vstoupilo k indickému vojsku, a to na pozice technických důstojníků. Ostatní muži zůstali pracovat v Indii – Baťovci nejčastěji přímo v Batanagaru, zbylí Čechoslováci pobývajících v době války v Indii například v tatanagarských železárnách, textilkách, uhelných dolech, v dopravě, zbrojním průmyslu, železniční výrobě a podobně. Československé ženy v Indii také podporovaly odbojovou činnost, například pletením svetrů, šál, rukavic a dalšího vybavení do zimy pro spojenecké vojáky, šitím ložního prádla, potřeb pro první pomoc a podobně. Některé dokonce řídily sanitky nebo ošetřovaly nemocné. Na konci války pak ženy zhotovovaly zejména dětské oblečení pro poválečnou potřebu v domovině (BAROŠ 1946, s. 102, 104, 119, 163, 192).

Batanagaru se v době války dotkl rovněž příliv nových baťovců během roku 1942, kteří utíkali i se svými rodinami z tehdejší Nizozemské východní Indie, Singapuru, Barmy nebo Malajsie před Japonci obsazujícími jihovýchodní Asii a Oceánii. Do Batanagaru se bohužel nedostali všichni, někteří zemřeli při ostřelování evakuačních lodí, někteří nepřežili japonské zajetí a někteří padli přímo na frontě. Kdo se však dostal až do Indie, získal zpravidla práci v Batanagaru, jinde v indické armádní výrobě, nebo se přemísťoval do bezpečí horských oblastí (Ibid,

²⁴² Opět se jedná pouze o stručný výčet benefičních kulturních událostí, které Čechoslováci uspořádali.

²⁴³ Baroš uvádí i jiný způsob darování, totiž darování krve. Čechoslováci darovali celkem 870 dávek krve, přitom muži z Batanagaru se postarali zhruba o tři čtvrtiny z tohoto počtu (BAROŠ 1946, s. 159).

²⁴⁴ Baroš uvádí také výrobu knoflíků a plátna na stany (BAROŠ 1946, s. 132).

s. 153).

Koncem války žilo v celé Indii celkem 423 Čechoslováků, z toho 74 žen. (Ibid, s. 118). Všichni zdejší krajané na podporu spojeneckých vojsk a československého odboje odvedli v přepočtu kolem 14 milionů Kčs. V Batanagaru zvládli během válečného období vyrobit 32 milionů párů armádní obuvi, a k tomu nespočetně dalšího již zmiňovaného vojenského vybavení (MATYÁŠOVÁ 2016b). Leila Seth se o éře života baťovců v Batanagaru před válkou, během ní i po ní vyjádřila slovy: „... *musel to pro ně být těžký život. Utekli ze své země kvůli nacistům a nevrátili se kvůli komunistům ... Daleko od svých domovů a svých širších rodin, dětských představ i přátel, bez pasů a vyhlídek na návrat domů, se museli cítit velmi nejistě. Batanagar museli vnímat jako oázu. Existovala v něm skupina lidí, s níž sdíleli totožný jazyk, kulturu, žerty. Záviseli na sobě navzájem, i na práci, kterou jim Baťa poskytl, přestože nebyli potřebně kvalifikovaní na žádnou jinou*“ (SETH 2007, s. 84).²⁴⁵

Oslavy konce války proběhly v Batanagaru ve velkém stylu. Tehdejších 7 500 zaměstnanců vyšlo v průvodu oslavovat do ulic, na budovách vlály vlajky Velké Británie, Sovětského svazu, Spojených států amerických a Čínské lidové republiky. Uprostřed nich pak vlajka československá. Baťovci hned 9. května 1945 začali navazovat telefonické spojení s vlastí a podávat žádosti o povolení vyjet do ní. Do Batanagaru rovněž přicházely gratulace jak od Indů, tak od Belgičanů, Francouzů, Holanďanů i Britů žijících v Indii (BAROŠ 1946, s. 196-7).

Bezprostředně po válce se většina Baťováků vydala domů za svými rodinami. Mnoho z nich se ale po takové návštěvě do Batanagaru ještě vrátilo. Brzy však museli začít řešit, zda v Indii zůstat natrvalo, odjet do jiné země, nebo se vrátit do tehdy již komunistického Československa. Například rodiče paní Gregorové se na doporučení příbuzné vrátili v roce 1951 domů, ale čekal je zde smutný střet s realitou, kdy mladá rodina s dvěma dětmi nemohla najít ani bydlení, ani práci (ŠTRÁFELDOVÁ, 2013). Podobně nezáviděníhodnou situaci zažil i Jaroslav Čeček, který přijel do Československa v roce 1948 jako malý hoch i se svojí matkou a sestrou. Mamince odebrali doklady a otec byl k Batanagaru vázán dvacetiletou

²⁴⁵ „... it must have been a tough life for them. They had fled their country because of the Nazis, had not returned because of the Communists ... Far away from their homes and their larger families and all their childhood associations and friends, with no passports and no prospects of returning home, they must have been very insecure. Batanagar must have seemed to them like an oasis. Here existed a group of people who shared the same language, the same culture, the same jokes. They were dependent on each other and the job that Bata provided, since they were not properly qualified for any other.“

pracovní smlouvou, navíc bylo potřeba, aby rodinu živil. Jaroslav Čeček jej pak 18 let neviděl (KRČMÁŘ 2016). Jiné rodiny se vydaly například do Kanady, na Nový Zéland nebo do Austrálie (MATYÁŠOVÁ 2014, s. 27). Poslední baťovce v Batanagaru zmiňuje Pavel Hajný: *“... já jsem ... zažil posledního baťovce v Indii. Byl to pan Novotný, který žil na stará kolena na Západním pobřeží. Ten ale nekončil jako baťovec, žil ale ještě v roce 2001. Poslední baťovský manažer opouštěl Batanagar někdy v roce 1963 nebo 1966. Byl to pan Plešek”* (ŠTRÁFELDOVÁ, 2013).

Jedním z důvodů, které přiměly jednotlivce i rodiny k odjezdu z Indie, byly vzrůstající nepokoje a graduující násilí mezi hinduisty a muslimy. V roce 1946 kvůli němu například nešlo uspořádat oslavu 28. října v Kalkatě, jak bylo původně v plánu. V ní, dalších velkých městech i ve vesnicích totiž vypukly krvavé nepokoje. Přípomínka výročí se přesunula nazpět do Klubovního domu, kam i přes riziko cestovat napříč zemí dorazilo mnoho Čechoslováků z nejrůznějších částí Indie.²⁴⁶ Paní Gregorová zmiňuje, jak její otec do nastalé situace aktivně zasahoval: *„Tatínek vozil muslimy z Kalkaty v autě na zemi, pod sedadly. A na druhé straně hinduisty. Pomáhali, kde se dalo”* (ŠTRÁFELDOVÁ, 2013). Dalším důvodem se stala proměna místní atmosféry, kdy po Čechoslovácích, kteří odjeli, nastoupili na manažerské pozice Indové.²⁴⁷ Řada Čechoslováků navíc v Batanagaru prožila nejméně šest let války a rozhodla se pro změnu – byť měla znamenat jen přesun do jiné zahraniční země (MATYÁŠOVÁ 2016b). Dalším z podstatných důvodů, proč začal Batanagar ztrácet pro vedení firmy na důležitosti, spočíval ve stále složitější byrokracii v oblasti podnikání a ve stále větších omezeních, které šlo jen těžce akceptovat, případně je nešlo překonat vůbec (BAŤA a SINCLAIR 1991, s. 138). Ministerstvo zahraničních věcí České republiky uvádí, že po válce většina baťovců odjela do Ameriky, Kanady či Austrálie. Do vlasti ovládané komunistickým režimem se vrátilo jen minimum rodin. V Indii zůstaly převážně československé ženy provdané za Indy nebo Čechoslováky, kteří v Indii studovali nebo pracovali (*Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, 2013*).

6. dubna 1956 se společnost pod novým názvem Bata Shoe Company Private Limited změnila na soukromou. 18. dubna 1973 se opět stala veřejnou, a to pod původním názvem Bata Shoe Company Limited. Hned o pět dní později přijala jinou

²⁴⁶ MZA Brno, Svit I/2, kart. 371, inv. č. 918. Beseda, 20. 11. 1947.

²⁴⁷ Dělo se tomu kvůli vládnímu nařízení Džaváharlála Néhrúa, který v poválečné době chtěl ve velkých podnicích nahradit manažery ze zahraničí rodilými Indy (BAŤA a SINCLAIR 1991, s. 141).

formu jména, totiž Bata India Limited. Firma prošla významnou reorganizací práce i částečným přesunem výroby na jednotlivé malé indické podnikatele (BŘEZOVSKÁ 2013, s. 61, 73).²⁴⁸

²⁴⁸ V roce 2006 pak Bata India Limited udělila souhlas, aby soukromý investor Riverbank Developers Pvt Ltd provedl demolici a stavební úpravy, po nichž vznikne nové město Calcutta Riverside (BŘEZOVSKÁ 2013, s. 86). Paní Gregorová se do Batanagaru podívala v září 2013, poprvé od doby, kdy jej i s rodiči ve svých třech letech opustila. Popsala přitom smutný pohled na místa, která si jako pečlivě udržovaná pamatovala z rodinných fotografií: „*Batanagar, tak jak jej vybudovali naši rodiče, už nikdy neuvidíme. Celá oblast u řeky Huglí dostane novou podobu. Bohužel, pan Baťa se rozhodl některé pozemky prodat a Indové chtějí na břehu řeky vybudovat rezidenční čtvrť, golfové hřiště, nemocnici, školy, obchody, promenády. Historie jednoho města zaniká, druhá začíná*“ (ŠTRÁFELDOVÁ, 2013).

5. Závěr

Diplomová práce si kladla za cíl zmapovat život Čechoslováků vyslaných do Indie zbudovat a následně obydlet tovární město Batanagar. Mnozí z nich přitom do doby odjezdu znali jen svoji rodnou vesnici, případně Baťův Zlín, kam z rodiště odešli za prací. Do Bengálska většinou odjížděli velmi mladí a leckdy i bez adekvátních dovedností. Zajímalo mě proto, jak se tito baťovci sžívali s novým prostředím a přizpůsobovali klimatickým podmínkám i místním obyčejům.

Později za prvními průkopníky přijížděly jejich partnerky, manželky, manželky s potomky či svobodné dívky, s nimiž se muži přímo v Indii ženili. Spíše výjimečně se našli tací, kteří za ženu pojali Indku nebo Britku. Z manželství na svět následně přicházely děti, které vyrůstaly v naprosto odlišné realitě než zbytek jejich vrstevníků. Mnoho z nich na multikulturní prostředí, které je jako děti obklopovalo, dodnes vzpomíná – například v souvislosti s internátní školou v Dárdžilingu, kde studovali, nebo v otázce soužití se svými indickými chůvami ájami, které se jim věnovaly, zatímco byly jejich matky v práci. Jako hodnotné vidím i seznámení se s podobou odbojové činnosti, kterou za druhé světové války Čechoslováci v Indii organizovali.

Za hlavní přínos práce považuji ucelený a zhuštěný obraz života Čechoslováků v Batanagaru pojednaný z různých úhlů pohledu, a to obraz pokud možno oproštěný od takřka všudypřítomného oslavného tónu probaťovsky smýšlejících autorů. Stejně tak považuji za přínosné, že jsem v práci využila vícero zdrojů včetně archivních dokumentů vedle výkladu Jana Baroše, který coby dopisovatel z Indie tuto problematiku de facto dostatečně pokrýl i sám. Chyběl mi pohled z více stran, vyprávění ostatních pamětníků či jejich potomků narozených v Indii, větší historické zasazení do kontextu doby a další spíše teoretické než narativní zázemí. Díky osobní návštěvě paní Gregorové a zprostředkované elektronické korespondenci s dalšími pamětníky jsem mohla do problematiky nahlédnout ještě hlouběji.

Naopak za největší slabinu práce považuji skutečnost, že jsem nedovedla nalézt adekvátní počet zdrojů hodnotících život v Batanagaru z indického pohledu. Až příliš zestručnit jsem také musela dění za druhé světové války v Indii ve vztahu k Čechoslovákům, které by vydalo na samotnou diplomovou práci.

6. Seznam použitých zdrojů

Prameny

Prameny vydané tiskem:

BAROŠ, Jan, 1945. *The First Decade of Batanagar*. Batanagar: Club for the Graduates of Bata School.

BAROŠ, Jan, 1946. *Čechoslováci na březích Gangy od prvopočátků až po dnešní dobu*. [Batanagar]: Československé Národní Sdružení v Indii.

BAŤA, Jan Antonín, 2006. *Za obchodem kolem světa: Baťova letecká obchodní výprava kolem světa 6.I.-1.V.1937*. 2. vyd. Krásná Lípa: Marek Belza. Lusitanica, sv. 3.

BAŤA, Jan Antonín, 2008. *Těžké časy: román z průmyslového života*. 1. vyd. Krásná Lípa: Marek Belza. Lusitanica, sv. 4.

BAŤA, Tomáš, 1932. *Tomáš Baťa o svém letu do Indie*. [Zlín]: Mladý Zlín.

BAŤA, Tomáš, 1932. *Úvahy a projevy. Svazek 1, Mé začátky*. Zlín: T. Baťa.

BAŤA, Tomáš a SINCLAIR, Soňa, 1991. *Švec pro celý svět*. 1. vyd. Praha: Melantrich. Memoáry.

CEKOTA, Antonín, 1929. *Baťa: myšlenky, činy, život a práce*. [Zlín]: A. Cekota. Knihovna Baťovy služby veřejnosti, sv. 4.

CULÍK KONČITÍKOVÁ, Gabriela, ed., 2016. *Srdcem baťovec: neobyčejné příběhy baťovců v cizině*. 1. vyd. Zlín: Nadace Tomáše Bati.

KRAMOLIŠ, Josef a RECHT, Walter, 2016. *Letadlem & lodí světem: s Janem A. Baťou za světovým obchodem 1932-1937*. 1.vyd. Luhačovice: Ateliér IM.

MATYÁŠOVÁ, Judita, 2014. Hana Gregorová: Narozena v Baťově městě. 21. 2. 2014. *Pátek Lidových novin*. 24-27.

VAVROUŠKOVÁ, Stanislava, 2007. India and Czechoslovakia Between Two World Wars: Similar Experiences, Shared Dreams and a Common Purpose. In: *Archiv Orientální: Quarterly Journal of African and Asian Studies*. Praha: Orientální ústav AV ČR, s. 259-278.

Prameny elektronické:

Bata: Bata India Limited. ©2015. *Securities and Exchange Board of India* [online]. [cit. 2015-03-23]. Dostupné z: <http://www.sebi.gov.in/dp/bata.pdf>

Hymna baťovských průkopníků, ©2005-2011. *BataStory.net* [online]. [cit. 2017-04-22]. Dostupné z: <http://batastory.net/cs/svet/prukopnici>

JEDOVNICKÝ, Stanislav, ©2005-2011. Na Singapur a ředitele Rojta vzpomíná Stanislav Jedovnický. *BataStory.net* [online]. [cit. 2017-04-22]. Dostupné z: <http://batastory.net/cs/milniky/vzpominka-na-reditele-rojta>

KRČMÁŘ, Milan, 2016. Třebíčák, který se narodil v Batanagaru. *Třebíčský deník.cz* [online]. [cit. 2017-04-30]. Dostupné z: http://trebicky.denik.cz/zpravy_region/trebicak-ktery-se-narodil-v-batanagaru-20160302.html

Letter to Adolf Hitler, 24.12. 1940. *Mahatma Gandhi's writings, philosophy, audio, video & photographs* [online]. [cit. 2017-05-23]. Dostupné z: http://www.mkgandhi.org/letters/hitler_ltr1.htm

MATYÁŠOVÁ, Judita, 2016a. Stříbrný elegán. *Batanagar* [online]. [cit. 2017-04-18]. Dostupné z: <http://batanagarpatrani.blogspot.cz/2016/07/dalsi-odbocka-tentokrat-do-pakistanu.html>

MATYÁŠOVÁ, Judita, 2016b. Baťova indicko-kanadská stopa. In: *Česká pozice* [online]. [cit. 2017-05-01]. Dostupné z: http://ceskapozice.lidovky.cz/batova-indicko-kanadska-stop-a-d2q-/tema.aspx?c=A160810_171215_pozice-tema_lube

Mohandas Gandhi's letter to Adolf Hitler, 23. 7. 1939. *The Guardian* [online]. [cit. 2017-05-09]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/culture/interactive/2013/oct/12/mohandas-gandhi-adolf-hitler-letter>

SETH, Leila. *On Balance* [online]. Penguin Books Limited, 2007 [cit. 2017-05-09]. Dostupné z: <https://books.google.com.au/books?id=WAN2DoiqXAMC&pg=PA71&dq=batanagar+on+balance&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjmyNaV9YjNAhXEmZQKHczeAZ8Q6AEIGzAA#v=onepage&q=batanagar%20on%20balance&f=false>

ŠTRÁFELDOVÁ, Milena, 2013. Vítejte v Batanagaru!. *Radio Praha: Český rozhlas* [online]. [cit. 2016-07-13]. Dostupné z: <http://radio.cz/cz/rubrika/special/vitejte-v-batanagaru>

ŠTRÁFELDOVÁ, Milena, 2014. Jan Baroš vydával v Indii baťovské noviny. *Krajane.net* [online]. [cit. 2017-04-29]. Dostupné z: <http://krajane.radio.cz/articleDetail.view?id=2945>

Archivní zdroje:

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 227. *Batanagar News*, 24. 4. 1937, roč. 1, č. 1.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 227. Batanagar News, 7. 8. 1937, roč. 1, č. 13.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 227. Batanagar News, 9. 10. 1937, roč. 1, č. 22.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 227. Batanagar News, 30. 10. 1937, roč. 1, č. 24.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 227. Batanagar News 6. 11. 1937, roč. 1, č. 25.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 227. Batanagar News, 13. 11. 1937, roč. 1, č. 26.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 227. Batanagar News, 27. 11. 1937, roč. 1, č. 28.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 227. Batanagar News, 4. 12. 1937, roč. 1, č. 29.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 227. Batanagar News, prosinec 1937, roč. 1, č. 29a.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 227. Batanagar News, 18. 12. 1937. roč. 1, č. 31.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 227. Batanagar News, 24. 12. 1937, roč. 1, č. 32.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 228. Batanagar News, 1. 1. 1938, roč. 2, č. 1.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 228. Batanagar News, 8. 1. 1938, roč. 2, č. 2.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 228. Batanagar News, 15. 1. 1938, roč. 2, č. 3.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 228. Batanagar News, 22. 1. 1938, roč. 2, č. 4.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 228. Batanagar News, 29. 1. 1938, roč. 2, č. 5.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 228. Batanagar News, 5. 2. 1938, roč. 2, č. 6.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 228. Batanagar News, 5. 3. 1938, roč. 2, č. 9.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 228. Batanagar News, 7. 5. 1938, roč. 2, č. 18.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 228. Batanagar News, 4. 6. 1938, roč. 2, č. 22.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 228. Batanagar News, 25. 6. 1938, roč. 2, č. 25.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 228. Batanagar News, 6. 8. 1938, roč. 2, č. 31.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 228. Batanagar News, 20. 8. 1938, roč. 2, č. 33.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 228. Batanagar News, 27. 8. 1938, roč. 2, č. 34.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 228. Batanagar News, 10. 9. 1938, roč. 2, č. 36.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 228. Batanagar News, 29. 10. 1938, roč. 2, č. 41.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 228. Batanagar News, 3. 12. 1938, roč. 2, č. 46.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 228. Batanagar News, 10. 12. 1938, roč. 2, č. 47.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 229. Batanagar News, 1. 1. 1939, roč. 3, č. 1.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 229. Batanagar News, 4. 2. 1939, roč. 3, č. 3.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 229. Batanagar News, 11. 3. 1939, roč. 3, č. 8.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 229. Batanagar News, 15. 4. 1939, roč. 3, č. 13.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 229. Batanagar News, 20. 5. 1939, roč. 3, č. 18.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 229. Batanagar News, 3. 6. 1939, roč. 3, č. 20.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 229. Batanagar News, 12. 7. 1939, roč. 3, č. 25.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 229. Batanagar News, 29. 7. 1939, roč. 3, č. 27.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/7, kart. 1972, inv. č. 229. Batanagar News, 12. 8. 1939, roč. 3, č. 29.

Moravský zemský archiv v Brně, fond Obuvnický průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2, kart. 371, inv. č. 918. Náš domov – Opava, 16. 10. 1934.

Moravský zemský archiv v Brně, fond Obuvnický průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2, kart. 371, inv. č. 918. Národní politika, Praha, 16. 2. 1936.

Moravský zemský archiv v Brně, fond Obuvnický průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2, kart. 371, inv. č. 918. Břeclavsko, Břeclava, 23. 4. 1937.

Moravský zemský archiv v Brně, fond Obuvnický průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2, kart. 371, inv. č. 918. Moravský večerník – Olomouc, 23. 4. 1937.

Moravský zemský archiv v Brně, fond Obuvnický průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2, kart. 371, inv. č. 918, fol. 246. Moravský večerník – Olomouc, 24. 4. 1937.

Moravský zemský archiv v Brně, fond Obuvnický průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2, kart. 371, inv. č. 918. Moravský večerník – Olomouc, 27. 4. 1937.

Moravský zemský archiv v Brně, fond Obuvnický průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2, kart. 371, inv. č. 918. 15. 10. 1937.

Moravský zemský archiv v Brně, fond Obuvnický průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2, kart. 371, inv. č. 918. České slovo – Zlín, 26. 11. 1937.

Moravský zemský archiv v Brně, fond Obuvnický průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2, kart. 371, inv. č. 918. České slovo – Zlín, 20. 2. 1938.

Moravský zemský archiv v Brně, fond Obuvnický průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2, kart. 371, inv. č. 918. Beseda, 20. 11. 1946.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/8, kart. 452, fol. 28. Zlín, 26. 7. 1937, roč. 7, č. 30.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/8, kart. 452. Zlín, 18. 9. 1937, č. 35.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/8, kart. 452, fol. 28. Zlín, 12. 11. 1937, roč. 7, č. 44.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/8, kart. 452. Zlín, 15. 6. 1938, roč. 7, č. 24.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/8, kart. 457, fol. 65. Zlín, 22. 6. 1938, roč. 7, č. 25.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/8, kart. 457. Zlín, 25. 8. 1939, roč. 22, č. 33.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. I/4, inv. č. 418.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/8, kart. 18. Zlín, 20. 7. 1932.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/8, kart. 18. Zlín, 21. 3. 1934, roč. 3., č. 12.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/8, kart. 18. Zlín, 5. 4. 1937, roč. 7, č. 14.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/8, kart. 18. Zlín, 4. 6. 1937, č. 22.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/8, kart. 18. Zlín 15. 10. 1937, roč. 20, č. 40.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/8, kart. 17. Zlín, 29. 12. 1933, roč. 16, č. 51.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/8, kart. 17. Zlín, 31. 8. 1934, roč. 17, č. 34.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, fond Baťa, a. s., Zlín, sign. II/6, kart. 1288, inv. č. 215. Bata – Organisation of Labour and Service, Batanagar, 1939.

Filmové prameny:

Baťa - Batanagar 1937. *Youtube* [online]. 2009 [cit. 2016-07-19]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=Gp5C_zcVqqI.

Cesta do Indie. *Česká televize: Hledání ztraceného času* [online]. [cit. 2017-05-09]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/873537-hledani-ztraceneho-casu/206522161510017-cesta-do-indie/>

Jan Antonín Baťa o cestě kolem světa. *Youtube* [online]. [cit. 2017-05-09]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=upmD7ry5jI8>

Tomáš Baťa při cestě do Indie – 1931-32. *Youtube* [online]. Zveřejněno 19. 08. 2009 [cit. 2016-07-13]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=AamYxm8LOog>

Elektronická korespondence:

Hana Gregorová
Judita Matyášová
Oldřich Plešek ml.
Pavel Žitek

Sekundární literatura

ARCANJO, Francisco Moacir, 2004. *Svět porozumí: příběh krále bot Jana Antonína Batí*. 1. vyd. Krásná Líba: Marek Belza. Lusitanica, sv. 1.

BENEŠ, Edvard a OLIVOVÁ, Věra, ed. a NOVOTNÝ, Karel, ed. 2008. *Evropská krize 1938: Pět projevů*. 2. vyd. Praha: Společnost Edvarda Beneše. Knižnice Edvarda Beneše, sv. 26.

BENEŠOVÁ, Jana, 2012. *Urbanismus firmy Baťa: Satelitní jednotky v ČR a ideální průmyslové město*. Brno. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce prof. PhDr. Jiří Kroupa, CSc.

BROŽ, Ivan, 1990. *Sága rodu Baťovců: Životné příběhy Tomáše Baťu - zakladatele firmy*. 1. vyd. Bratislava: Práca. Ozveny, sv. 3/90.

BŘEZOVSKÁ, Markéta, 2013. *Model střídá model - transformace Baťova průmyslového města Batanagar v Indii*. Brno. Dizertační práce. Vysoké učení technické v Brně. Vedoucí práce doc. Ing. arch. Karel Havliš.

Coolie. In: *Encyclopaedia Britannica* [online]. ©2017 [cit. 2016-08-07]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/coolie-Asian-labourer>

Cooly. In: *Hobson-Jobson: A Glossary of Colloquial Anglo-Indian Words and Phrases* [online]. HEBER, ed. 1844. [cit. 2017-04-15]. Dostupné z: <http://dsal.srv02.uchicago.edu/cgi-bin/philologic/contextualize.pl?p.0.hobson.1380350>

FAHR-BECKER, Gabriele, ed. a APPEL, Michaela, 2009. *Umění východní Asie*. Praha: Slovart.

Filarióza. In: *Velký lékařský slovník*. [online]. ©1998-2017 [cit. 2017-04-15]. Dostupné z: <http://lekarske.slovníky.cz/pojem/filarioza>

Genesis, ©2012. *The Indian Science Congress Association* [online]. [cit. 2017-05-09]. Dostupné z: <http://sciencecongress.nic.in/introduction.php>

HAJNÝ, Pavel, 2010. *Marie Baťová: první dáma Zlína*. Zlín: Nadace Tomáše Bati.

HAJNÝ, Pavel, 2016. *Tomáš Baťa zblízka*. Praha: Dobrovský s.r.o. Omega.

HOLUBEC, Stanislav, 2009. Silní milují život. Utopie, ideologie a biopolitika baťovského Zlína. *Kuděj* [online]. roč. 2, s. 43-4 [cit. 2017-05-29]. Dostupné z: <http://sok.bz/content/3-clanky/8-2010/20100217-stanislav-holubec-silni-miluji-zivot-utopie-ideologie-a-biopolitika-batovskeho-zlina/kudejholubec.pdf>

HORŇÁKOVÁ, Ladislava, 2006. *František Lýdie Gahura: 1891-1958: projekty, realizace a sochařské dílo*. Zlín: Krajská galerie výtvarného umění.

Chakravarti Rajagopalachari. In: *Encyclopaedia Britannica* [online]. ©2017 [online]. [cit. 2015-05-21]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/biography/Chakravarti-Rajagopalachari>

Indie, 2013. *Ministerstvo zahraničních věcí České republiky* [online]. [cit. 2017-05-13]. Dostupné z: http://www.mzv.cz/jnp/cz/encyklopedie_statu/asielndie/krajane/-mzv-publish-cz-zahranicni_vztahy-krajane-krajane_ve_svete-adresare-indie_adresar_krajanskych_spolku.html

IRUDAYA, Fr. Jothi SJ, 2013. Fr. Ante Gabric, S.J. – An Apostle of the Sundarbans, Croatian missionary in Bengal, India. *CROWN: Croatian World Network* [online]. [cit. 2017-04-30]. Dostupné z: <http://www.croatia.org/crown/articles/10439/1/Fr-Ante-Gabric-SJ---An-Apostle-of-the-Sundarbans-Croatian-missionary-in-Bengal-India.html>

LEDNICKÝ, Václav, 2009. *Tomáš Baťa a jeho následovníci*. Karviná: Slezská univerzita v Opavě, Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné. *Studia oeconomica: vědecké monografie Slezské univerzity v Opavě, Obchodně podnikatelské fakulty v Karviné*.

LEHÁR, Bohumil, 1960. *Dějiny Baťova koncernu (1894-1945)*. 1. vyd. Praha: SNPL.

Leishmaniasis. In: *Encyclopaedia Britannica* [online]. ©2017 [cit. 2017-04-09]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/science/leishmaniasis>

MAREK, Martin a Vít STROBACH, 2010. Batismus, urychlená modernita a průkopníci práce. Personální politika Baťova koncernu a řízené přesuny zaměstnanců v letech 1938-1941. In: *Moderní dějiny*. Praha: Historický ústav AV ČR, s. 103-153.

MAREK, Martin, 2010. Podnikatelské aktivity Baťova koncernu na konci třicátých let. In: *Studia Historica Brunensia*, s. 49-63. [online]. [cit. 2016-09-08]. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/115326/1_StudiaHistoricaBrunensia_57-2010-1_5.pdf?sequence=1

MAREK, Martin, 2011. Z baťovského Zlína do světa: Směry transferu a kvalifikační kritéria přesouvaných baťovských zaměstnanců v letech 1938–1941. In: *Moderní dějiny*. Praha: Historický ústav AV ČR, s. 157-197.

MIESBACH, Albrecht, 1945. *Baťovy závody, jejich vývoj a zásady*. 1. vyd. Zlín: Tisk.

PAGÁČ, Jaroslav, ed., 1926. *Tomáš Baťa a 30 let jeho podnikatelské práce*. Praha: Sfinx.

Pavel Hajný. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. VLAŠÍNOVÁ, Drahomíra, 1995. [cit. 2017-04-22]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=691&hl=pavel+hajný>

POCHYLÝ, Jaroslav, 1990. *Baťova průmyslová demokracie*. 1. vyd. Praha: UTRIN.

POKLUDA, Zdeněk, 1991. *Sedm století zlínských dějin*. 1. vyd. Zlín: Klub novinářů.

POKLUDA, Zdeněk, 2012. *Baťovi muži*. 1. vyd. Zlín: Kovárna VIVA.

Puerperální. In: *Velký lékařský slovník*. [online]. ©1998-2017 [cit. 2017-04-15]. <http://lekarske.slovníky.cz/lexikon-pojem/puerperalni>

Satelity funkcionalistického Zlína = Satellites of the functionalist Zlín: projekty a realizace ideálních průmyslových měst - továrních celků firmy Baťa: Dům umění, 23. června - 25. října 1998. Zlín: Státní galerie.

STEVENS, Billy, 2013. An Introduction to Carrom. *Carrom.org* [online]. [cit. 2017-05-13]. Dostupné z: <http://www.carrom.org/game/?subcat=9>

ŠVIHÁLEK, Milan a TARABUSOVÁ, Zuzana, 2004. *Jan Pivečka: "Nikdy se nevzdávej!"*. 1. vyd. Šenov u Ostravy: Tilia.

TOMAŠTÍK, Marek, ©2005-2011. Management firmy Baťa do roku 1918. *BataStory.net* [online]. [cit. 2015-03-20]. Dostupné z: <http://batastory.net/cs/milniky/management-firmy-bata-do-roku-1918>

TUČEK, Jan, 2011. *Škoda Popular a Rapid: historie, vývoj, technika, sport*. 1. vyd. Praha: Grada. Retro.

VAŇHARA, Josef, [1998]. *Příběh jednoho muže a jednoho města*. Zlín: J. Vaňhara.

Victor Alexander John Hope, 2nd marquess of Linlithgow. In: *Encyclopaedia Britannica* [online]. ©2017 [cit. 2017-05-09]. Dostupné z:
<https://www.britannica.com/biography/Victor-Alexander-John-Hope-2nd-Marquess-of-Linlithgow>

Příloha č. 1

Dvě rasy

(BAŤA, Tomáš, 1932. *Úvahy a projevy. Svazek 1, Mé začátky*. Zlín: T. Baťa. s. 170-2)

Z první cesty do Indie roku 1925

Svět jest rozdělen na dvě části. Na země konzumní, studené, s pravidelnými dešti a na země, produkující suroviny, s věčným létem, kde život nepodmiňuje veliký konzum a kde příroda snadněji rodí.

Člověk severský v boji s tvrdou přírodou naučil se složitějšímu myšlení a musel se stát více člověkem nežli jeho bratr jižní, živený přírodou shovívavější.

Když dopravní prostředky umožnily styk mezi nimi, podlehl jižní člověk severskému, a čím více se dopravní prostředky zlepšují, tím jeho závislost na seveřanu jest větší.

Severní člověk produkuje pro člověka jižního slunce to, co týž produkovat nedovede. Především vědu a organizaci státnickou, dopravnictví a výrobky průmyslové atd. a přijímá za to od něho výrobky jeho mocného slunka: plodiny, nebo řekněme suroviny.

Ohromné stoupnutí produkce za několik posledních desetiletí jest zásluhou tohoto spojení slunce s ledem. Kdyby toto spojení pominulo, klesl by počet lidstva na svoji starou míru a to jak na severní, tak také na jižní polovici zeměkoule, protože by pominuly podmínky, které rozmnožení života člověku umožnily.

Důkazy pro toto tvrzení nalezneme, když pohlédneme na sebe. Spatříme na botách kůži z Indie, na svých košilích bavlnu z Egypta, z Indie nebo jižní části Severní Ameriky. Na svých oděvech vlnu z Austrálie atd. Angličané, Holanďané, Francouzi a vůbec evropské národy, které jsou v přímém styku s tímto produktivním světem, plní své žaludky potravinami, hlavně tuky pocházejícími většinou rovněž odtamtud.

Když vstoupíme do těchto zemí, pocítíme třeba podvědomě, že se nalézáme u zřídla, odkud severní člověk čerpá své životní šťávy pro svůj novodobý blahobyť. Tento pocit má za následek, že zde přestávají rozdíly různých národností a seveřan

na severana, bělocha, pohlíží jako na příslušníka téže rasy.

Ví, kdyby byla přerézána nit, která nás s těmito životními zřídily spojuje, byl by evropský člověk odkázán pro celý život třeba jen na jednu košili a po jeho smrti vedly by se opět dědické spory o to, který dědic má právo nosit pozůstalou košili.

Ví, že jest to téměř jedno, který běloch drží svoji ruku na tomto zřídle, přeje si jen, aby to byla silná ruka.

Všichni jižní nebo východní národové těžce nesou svoji podřízenost severanům. Sní o revolucích, kanonech, válečných lodích. Při tom stále uctívají krávu jako vyšší bytost, klanějí se kněžím žijícím životem, který se podobá více životu zvířete nežli člověka.

A muž dále využívá své převahy fyzické i duševní nad ženou tím, že ji vylučuje ze všeho společenského života, že jí ukládá manželské a mateřské povinnosti téměř uprostřed jejího dětského věku, a kdyby nebyl severan zakročil, žádal by i nadále, aby své živé tělo dala spálit zároveň s jeho mrtvým, když jej přežila.

Jest hluchý, když mu vykládáte, že síla evropského člověka jest v jeho vzdělání a v srdcích jeho mužů. Naštěstí není nebezpečí, že by tento člověk zvítězil nad Evropanem, pokud nezvítězí sám nad sebou a nepochopí, že národ má právo na suverenitu (svrchovanost svobody) jen pokud dovede spravovat svoji zemi tak, aby co nejlépe sloužila jemu a při tom veškerému lidstvu.

Příloha č. 2

Jsem Seveřan

(BAŤA, Tomáš, 1932. *Úvahy a projevy. Svazek 1, Mé začátky*. Zlín: T. Baťa. s. 228-9)

Jsem seveřan. Nikdo není víc.
Můj erb je plavý vlas a sněhobílá líc.
Jsem nesesaditelným králem,
protože jsem seveřanem.

Jsem psancem až do mužných jar,
protože jsem seveřan.
Jsem věren své ženě,
protože jsem seveřan.

Mám zdravé, čisté tělo,
protože jsem seveřan.
Mám tvořivého, nezlomného ducha,
protože jsem seveřan.

Miluji čistou láskou svou matku, sestry a dcery,
protože jsem seveřan.
Svou prací sloužím svým bližním,
protože jsem seveřan.

Miluji svůj život, nebojím se ran,
protože jsem seveřan.
Své nezměrné dědictví,
svůj život zlepšený předám svým potomkům,
protože jsem seveřan.